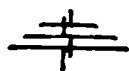

ბიბლია სურბუღანე

საქართველოს
მეცნიერებათა
აკადემიის
გამომცემლობა

გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“
თბილისი — 1977

ნაშრომში გაშუქებულია რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობა XV—XVIII საუკუნეებში, 1783 წლის ტრაქტატი, 1801 წლის აქტი, ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკა საქართველოში. ფართოდაა განხილული XIX საუკუნის ქართველ პროგრესულ მოღვაწეთა აზრი საქართველოს რუსეთთან შეერთების შესახებ.

ნაშრომის მეორე ნაწილი ეძღვნება საქართველოს რუსეთთან შეერთების ობიექტურად პროგრესული შედეგების განხილვას. დახასიათებულია რუსეთთან თანაცხოვრების კეთილისმყოფელი გავლენა საქართველოს ეკონომიკისა და კულტურის განვითარებაზე, რუსი და ქართველი ხალხების ერთობლივი ბრძოლა ცარიზმისა და კაპიტალიზმის წინააღმდეგ.

АКАКИЙ НЕСТОРОВИЧ СУРГУЛАДЗЕ

Присоединение Грузии к России

(На грузинском языке)

Издательство «Сабчота Сакартвело»
Тбилиси, Марджанишвили, 5
1977

C $\frac{10604 - 052}{M 601 (08) - 77}$ 73—77

წინასიტყვაობა

ყოველი ერის ისტორიაში გამოირჩევა განსაკუთრებული მნიშვნელობის ფაქტები და მოვლენები, რომლებიც თავის სიცხოველესა და ელვარებას მუდამ ინარჩუნებენ.

ქართველი ხალხის ისტორიაში ერთ-ერთ ასეთ დიდმნიშვნელოვან მოვლენას რუსეთთან შეერთება წარმოადგენს. ამ აქტმა საქართველოს ბედ-ილბაღში გადამწყვეტი როლი შეასრულა. /რუსეთთან შეერთების შემდგომი 175 წელი ქართველმა ხალხმა რუს ხალხთან ერთად, რუსეთის ცარიზმისა და კაპიტალიზმის წინააღმდეგ დაუცხრომელ ბრძოლაში, ახალი სოციალისტური საზოგადოების აშენებისათვის დაუღალავ შემოქმედებითს შრომაში განვლო და ბედნიერება დაიმკვიდრა.)

საქართველოს რუსეთთან შეერთების კეთილისმყოფელი შედეგების სრულად წარმოჩენა მკვლევარს ავალებს ახსნას არა მარტო ამ შეერთების ისტორიული აუცილებლობა, არამედ შეერთების შემდგომ ქართველი ხალხის ისტორიის წამყვანი სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული პროცესები. ეს მეტად რთული პრობლემაა და გასაგებია, რომ იგი ქართულ და რუსულ ისტორიოგრაფიაში ყოველთვის განსაკუთრებული ყურადღების საგანი იყო.

წარმოდგენილ ნარკვევს არ აქვს იმის პრეტენზია, რომ საქართველოს რუსეთთან შეერთების პროცესი და შედეგები

სრულად წარმოაჩინოს. მისი დანიშნულება ისაა, რომ ქართული საბჭოთა ისტორიოგრაფიის მიღწევათა საფუძველზე მკითხველს მოკლედ დაუხასიათოს საქართველოს რუსეთთან შეერთების გარდუვალობა და ამ აქტის ობიექტურად პროგრესული შედეგი, რაც საქართველოს სამეურნეო-კულტურული ცხოვრების ინტენსიურ განვითარებაში გამოიხატა.

1783 წლის ტრაქტატი

1783 წელს ქ. გიორგიევსკში რუსეთის იმპერატორ ეკატერინე II და ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II შორის დაიდო ხელშეკრულება, რომელიც გიორგიევსკის ტრაქტატის სახელწოდებით არის ცნობილი. ეს ხელშეკრულება ქართველი ხალხის პოლიტიკურ ცხოვრებაში დიდმნიშვნელოვან პროგრესულ აქტს წარმოადგენდა. მან გამარჯვებით დააგვირგვინა ის ხანგრძლივი შეუპოვარი ბრძოლები, რასაც ქართველი ხალხი ირან-ოსმალური გარემოცვიდან გამოსვლისათვის საუკუნეთა მანძილზე ეწეოდა. ტრაქტატი არ ყოფილა შემთხვევითი აქტი, ეპიზოდური კონიუნქტურით გამოწვეული შეთანხმება, ან მარტო ერეკლე II სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის წარმატება. იგი სამი საუკუნის მანძილზე თანდათანობით მზადდებოდა და ლოგიკურად დასრულდა XVIII საუკუნის 80-იან წლებში. ტრაქტატი ასახავდა ინტერესებს არა მარტო მფარველს მოწყურებული ქართველი ხალხისა, რომელსაც ერთმორწმუნე ჩრდილოელი მეზობლისადმი მინდობა მისი გადარჩენის ყველაზე საიმედო გარანტიად მიაჩნდა, არამედ თვით რუსეთისაც, რომელიც თავისი ახლოაღმოსავლური პრობლემების გადაჭრისათვის საქართველოს სახით კავკასიაში საიმედო დასაყრდენს ქმნიდა.

ჩაქვე მივუთითებთ იმასაც, რომ 1783 წლის ტრაქტატი და მისი შედეგები შეპირობებული იყო არა მარტო საქართვე-

ლოს შინაგანი უძლურებითა და დაქუცმაცებით, არამედ მა-
შინდელი მსოფლიოს სამი უძლიერესი ქვეყნის: რუსეთის,
ინგლისისა და საფრანგეთის შეურიგებელი ქიშპობით ახლო
აღმოსავლეთის პლაცდარმზე. ამ ქიშპობასა და ბრძოლაში
რუსეთის ცარიზმის ღონისძიებები, მის მესვეურთა სუბიექ-
ტურად რეაქციული მიზანდასახულობის მიუხედავად, ობიექ-
ტურად პროგრესულ როლს ასრულებდა, საქართველოს
ათავისუფლებდა არა მარტო ჩამორჩევილი ირანისა და
თურქეთის კლანჭებიდან, არამედ იცავდა ამ სახელმწიფოთა
ზურგს უკან მდგომი ინგლისისა და საფრანგეთის მტაცებლუ-
რი პოლიტიკისაგანაც.

ახლო აღმოსავლეთში გაბატონებისათვის რუსეთის, თურ-
ქეთის, ირანის, ინგლისისა და საფრანგეთის მმართველი წრე-
ების შეუპოვარ და შეურიგებელ ბრძოლებში ამიერკავკასია
ყოველთვის ყურადღების ცენტრში იდგა და მისი ხალხების
ისტორიული ბედ-იღბალი ამ ბრძოლების შედეგებთან სისხლ-
ხორცეულად იყო დაკავშირებული.

უდავოა, რომ თურქეთისა და ირანის აგრესიულ-დამ-
პყრობლურმა პოლიტიკამ ამიერკავკასიის ხალხებს ზუთასი
წლის განმავლობაში უდიდესი ზიანი მიაყენა.

ირანული აგრესიის საშინელება კავკასიის ხალხთაგან
ყველაზე ადრე და მწვავედ აზერბაიჯანელმა და სომეხმა ხალ-
ხებმა განიცადეს. აზერბაიჯანი საუკუნეთა მანძილზე ირანე-
ლი ფეოდალების სათარეშო ობიექტს წარმოადგენდა. ეს გა-
მუდმებული შემოსევები აპარტახებდნენ ისედაც ჩამორჩე-
ნილ, ფეოდალურ არტახებში შებოჭილ ქვეყანას. აზერბაი-
ჯანს ირანელი ბეგლარ-ბეგები მართავდნენ, რომლებიც მო-
სახლეობას ათასგვარი გადასახადებით ტყავს აძრობდნენ. გა-
მუდმებული თავდასხმების, შინაფეოდალური ომების, შაჰის
მოხელეთა მიერ მოსახლეობის განუკითხავი ძარცვის ვითა-

რებაში აზერბაიჯანის ეკონომიკა განუწყვეტელ უკანსვლას ან, უკეთეს შემთხვევაში, ერთ წერტილზე გაყინვას განიცდიდა¹. XVIII საუკუნის 20-იანი წლებიდან აზერბაიჯანელი ხალხის მდგომარეობა კიდევ უფრო გაუარესდა. ირანის ცენტრალური ხელისუფლების დასუსტებით გათამამებულმა თურქებმა გადაწყვიტეს მთელი აზერბაიჯანის ოკუპაცია მოეხდინათ. თურქმა დამპყრობლებმა გაძარცვეს და დაანგრიეს შაბერენი, შემახა, ყარაბახის ოლქი. თურქი და ირანელი დამპყრობნი სისასტიკეში თითქოს ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ. მარტო ნადირ-შაჰის მმართველობის დროს აზერბაიჯანმა 4 გამანადგურებელი შეტევა განიცადა. ირანული ბატონობა აზერბაიჯანში შავი ჭირის მძვინვარებას ჰგავდა. აზერბაიჯანელი ხალხი შეუპოვრად იბრძოდა დამპყრობთა წინააღმდეგ. ანტიკოლონიური მოძრაობის კერები ხშირად ჩნდებოდა აზერბაიჯანის ხან ერთ, ხან მეორე მხარეში, მაგრამ ფიზიკურად დაუძლურებულ, ეკონომიკურად გაღატაკებულ და მორალურად დაშინებულ ხალხს საკუთარი ძალებით არ შეეძლო ძლიერი და სასტიკი დამპყრობლების განდევნა.

გაცილებით ტრაგიკული აღმოჩნდა სომეხი ხალხის ბედი, რომლის ძლიერი და განვითარებული სახელმწიფოებრიობა ჯერ კიდევ XI საუკუნეში მოშალეს თურქ-სელჯუკთა ურდოებმა; მონგოლთა ორსაუკუნოვანი თარეშის შემდეგ XVI — XVII საუკუნეთა მანძილზე სომხეთის ტერიტორია ირან-თურქეთის დამპყრობლური ომების ასპარეზს წარმოადგენდა. ამ ომებში განუკითხავად იულიტებოდა სომეხი ხალხი და პარტახდებოდა ქვეყანა. საბოლოოდ დამპყრობელთა შორის სომხეთის დანაწილება მოხდა: თურქეთი გაბატონდა დასავ-

¹ Присоединение Азербайджана к России и его прогрессивные последствия в области экономики и культуры, 1955., стр. 12.

ლეთ სომხეთში, ირანი — აღმოსავლეთ სომხეთში. ქურთი და თურქი შეიხები და ბეგები დასავლეთ სომხეთში უმოწყალოდ ძარცვავდნენ მოსახლეობას, ფიზიკურად ანადგურებდნენ მათ, ცეცხლითა და მახვილით ავრცელებდნენ ისლამის რჯულს, ხოლო ირანელი ბეგლარ-ბეგები და ხანები აღმოსავლეთ სომხეთს ძარცვავდნენ შაჰის ხაზინის შესავსებად. სომეხი ხალხი არასოდეს არ შერიგებია ირან-თურქეთის ბატონობას, რომელიც გაქრობას უქადდა, მაგრამ აჯანყებები დამპყრობთა წინააღმდეგ ყოველთვის მარცხით მთავრდებოდა. სომეხ პატრიოტებს ქვეყნის გამოხსნის მიზნით მრავალჯერ მიუმართავთ დასავლეთ ევროპის ქვეყნებისათვის, მაგრამ ამ ცდას რეალური შედეგები არასოდეს მოჰყოლია.)

ასეთ ვითარებაში, რუსეთის ომები ირანისა და თურქეთის წინააღმდეგ აზერბაიჯანელი და სომეხი ხალხებისათვის ჭეშმარიტად გამათავისუფლებელ მისიას ასრულებდა. ცარიზმის აგრესიული საგარეო პოლიტიკა, ცხადია, რუსეთის რეაქციულ თავდაზნაურობასა და მომძლავრებული ვაჭართა კლასის ინტერესებს აკმაყოფილებდა, როცა თურქეთს და ირანს ხელიდან სტაცებდა აზერბაიჯანისა და სომხეთის ტერიტორიებს, მაგრამ ცარიზმის ინტერესებისაგან დამოუკიდებლად, ობიექტური თვალსაზრისით, ამ ხალხებისათვის ცარიზმის დამპყრობლურ ომებს ობიექტურად გამათავისუფლებელი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. ~~(თურქმანჩაის ზავით რუსეთმა საბოლოოდ დაუღო ზოვარი ირანის პრეტენზიებს აზერბაიჯანის მიმართ და დაასრულა აზერბაიჯანის რუსეთთან შეერთების პროცესი, ამდგომ ზავით დამთავრდა სომეხ ხალხზე ირანელთა ბატონობის შეგბნელობა-ხანა-და-აღმოსავლეთ სომხეთის ტერიტორია (ერევნისა და ნახჭევანის სახანოები) რუსეთის კავკასიურ მფლობელობაში მოექცა. ორივე ხალხის ცხოვრებაში რუსეთთან შეერთება უადრესად დიდმნიშვნე-~~

ლოვანი პროგრესული მოვლენა იყო. მართალია, რუსეთის მფლობელობაშიც აზერბაიჯანელ და სომეხ ხალხებს კოლონიური ჩაგვრის უღელი უნდა ეზიდათ, მაგრამ დაპყრობილი ხალხების სოციალურ-ეკონომიკური დამონების, განუკითხავად ძარცვისა და ფიზიკური გადაშენების იმ პოლიტიკასთან შედარებით, რასაც აღმოსავლეთის კოლონიზატორები ახორციელებდნენ, ცარიზმის კოლონიური ჩაგვრაც კი შვებად მოჩანდა. ამასთან, რუსეთის მფლობელობაში მოქცევა ამ ხალხებს ფიზიკური გაქრობის საფრთხისაგან იცავდა. ფეოდალური გაყინულობისა და მუდმივი დეგრადაციის ვითარებაში მოქცეულ მათ ეკონომიკას აღმავლობის პერსპექტივებს უსახავდა, რადგან სპობდა ფეოდალურ შინაომებს, ხანების თავგასულობასა და თვითნებობას მოსახლეობის ძარცვაში, ქვეყნად მშვიდობიან ცხოვრებას ამკვიდრებდა და ინტენსიური მეურნეობის შესაძლებლობას ამყარებდა. ხოლო მშვიდობა, ეკონომიკური ცხოვრების დაწინაურება, ვაჭრობა-აღებ-მიცემობის გაცხოველება რუსეთის ერთიანი ბაზრის ორბიტაში, აღმავალი კაპიტალისტური ურთიერთობის პროცესში ამ ხალხების ჩაბმა, თავისთავად, ცარიზმის ინტერესების საპირისპიროდ, კულტურული აღმავლობის, ეროვნული თვითშეგნების გამოღვიძებისა და ეროვნული მოძრაობის პირობებს ქმნიდა.

წამიერკავკასიელი ხალხებიდან XVIII საუკუნის მიწურულამდე თავისი ეროვნული სუვერენიტეტი მხოლოდ ქართველმა ხალხმა შეინარჩუნა. მაგრამ საქართველო, ისევე როგორც აზერბაიჯანი და სომხეთი, თურქეთისა და ირანის მუდმივი ქიშპობის საგანსა და საომარ ასპარეზს წარმოადგენდა, რასაც თან სდევდა ქვეყნის აოხრება და გაპარტახება. ქვეყნის კიდევ 1555 წელს ირანმა და ოსმალეთმა საქართველო დაიწვეთეს: ქართლი, კახეთი და სამცხე-საათაბაგოს აღმოსავლ-

თი ნაწილი ყიზილბაშებმა თავის სამფლობელოდ გამოაცხადეს, იმერეთის სამეფო თავის სამფლობელოებითურთ და ჰამცხის დასავლეთი ნაწილი ოსმალეთმა დაისაკუთრა. ამ დროიდან მოკიდებული საქართველოს ტერიტორიაზე გამუდმებით პარპაშებდნენ მუსლიმანი დამპყრობლები. მართალია, ისინი ვერ ახერხებდნენ საქართველოში მუდმივ და უშფოთველ გაბატონებას, რადგან დიდი სისხლის ფასად საქართველო დამოუკიდებლობას მაინც ინარჩუნებდა; ქართველი პოლიტიკური მესვეურები, თავიანთი ხალხის საზიანოდ, დამპყრობელთა კარნახისა და მუქარის გამო ხშირად იძულებულნი იყვნენ განეხორციელებინათ ირანისა და თურქეთის ინტერესებიდან გამომდინარე სოციალური და პოლიტიკური ღონისძიებები. თურქეთმა იმდენი მაინც გააკეთა, რომ მიიტაცა საქართველოს კულტურული კერები: სამცხე-საათაბაგო, აჭარა, ლაზეთი და იქ ცეცხლითა და მახვილით გაავრცელა ისლამის რჯული. ირანმა, საქართველოში მართალია ფეხი დიდი ხნით ვერ მოიკიდა, მაგრამ ირანის განუწყვეტელი შემოსევებით იელიტებოდა ხალხი და უკაცურდებოდა მისი მიწა-წყალი.

ღმერთა მიერ საქართველოს განუწყვეტელმა რბევა-გაჩანაგებამ მოშალა ნორმალური სამეურნეო ცხოვრება, ჩაკლა ვაჭრობა-აღებ-მიცემობა, დააჩიავა ქალაქები, ქართული კულტურის კერები ჩააქრო, გაადვივა ცალკეულ სამთავროთა ქიშპობა, შფოთი, არეულობა, შინაომები, გაამწვავა კლასობრივი ბრძოლა. ცენტრალური ხელისუფლების დასუსტებამ და სათავადოთა აღმოცენებამ დაანაწევრა მთლიანი ეროვნული სხეული, შეაფერხა საზოგადოებრივი ცხოვრების წინსვლა და ერთდროს განვითარებული ქართული ფეოდალური საზოგადოებრიობა დაჩიხულობამდე მიიყვანა.

ირან-თურქეთის აგრესიის გაძლიერების გამო დამოუკი-

დებლობის დაკარგვის საფრთხე და მუსლიმანური სამყაროს კოლონიად გადაქცევის შემდეგ ეროვნული გაქრობის საშიშროება ქართველ პოლიტიკურ მესვეურთა ყურადღებას რუსეთის მზარდი სახელმწიფოსაკენ მიმართავდა. ეს უეჭველად სწორი პოლიტიკური ალლო არ შეუცვლია საქართველოს სამეფო კარს მთელი სამი საუკუნის განმავლობაში. რამდენადაც გააფთრებულ და გამანადგურებელ ხასიათს იღებდა ირან-ოსმალური აგრესია, იმდენად დიდი იყო ლტოლვა რუსეთისაკენ.

დახშული მუსლიმანური გარემოცვის გარღვევისათვის მებრძოლი ქართველი ხალხისათვის საიმედო დასაყრდენად მოსკოვის ცენტრალიზებული სახელმწიფო უკვე XVI საუკუნიდან დაისახა. „ცნობა იმის შესახებ, რომ რუსეთი გაძლიერდა და ტათრები დაამარცხა, განსაკუთრებული მნიშვნელობისა და დიდი იმედის აღმძვრელი უნდა ყოფილიყო: პოლიტიკური ჰორიზონტის უკუენეთი გაირღვა, შორს ჩრდილოეთში ინათა“¹.

~~1491~~ წელს კახეთის მეფე ალექსანდრე გიორგის ძემ აახლა მოსკოვის დიდ მთავარს ივანე III ელჩები და წერილიც გაუგზავნა. კახეთის მეფე ერთმორწმუნე ჩრდილოელ მეზობელს თათარ-მონგოლებზე გამარჯვებას ულოცავდა და მიესალმებოდა ძლიერი საქრისტიანო ქვეყნის ჩამოყალიბებას. «Темным еси свет Зеленого неба звезда еси христианская еси надежда» — მიმართავდა ალექსანდრე ჩრდილოელ კოლეგას² და მასთან დიპლომატური ურთიერთობის დამყარებას ესწრაფოდა.

რუსეთ-საქართველოს ასეთი ურთიერთობა არ იყო უჩ-

¹ Б. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი V, გვ. 165.

² Полн. собрание русских летописей, т. XII, 1901, стр. 232.

ვეულო. ჩვენთვის კარგადაა ცნობილი საქართველოს და კიევის რუსეთის თანამშრომლობა XI—XII საუკუნეებში კულტურულ-პოლიტიკურ ასპარეზზე. ეს თანამშრომლობა შეწყდა მონგოლთა შემოსევისა და ორსაუკუნოვანი ბატონობის პირობებში. რუსეთში მონგოლთა ბატონობის დამხობა საქართველოში დაუყოვნებლივ გაიგეს და ალექსანდრე კახთა მეფე პირველი პოლიტიკური მოღვაწე იყო ხანგრძლივად შეწყვეტილი ურთიერთობის განახლება რომ სასურველად დაინახა.]

მომდევნო საუკუნეში მოსკოვის სამთავრო კიდევ უფრო გაძლიერდა, გაფართოვდა და მსხვილ, მრავალეროვან ცენტრალიზებულ სახელმწიფოდ გადაიქცა. ყაზანისა და ასტრახანის სახანოთა დამორჩილებამ მოსკოვის სახელმწიფოს კასპიის ზღვისაკენ ვოლგის გზა გაუხსნა. მოსკოვის ძლიერ სახელმწიფოს მეგობრული კავშირი შესთავაზეს ჩერქეზთა ტომების მეთაურებმა. ივანე IV ამ წინადადებას დადებითად შეხვდა, ჩერქეზებთან კეთილმეზობლური ურთიერთობა დამყარა, თერგის შესართავთან ციხე ააგო და შიგ თავისი გარნიზონიც ჩააყენა. ~~1557 წელს კაბარდო რუსეთს შეუერთდა.~~ კავკასიელი ხალხის პოლიტიკურ ცხოვრებაში ამ ფაქტს დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. რუსეთის წინსვლა სამხრეთით შიშს გვრიდა თურქ-ოსმალეთს, რომელიც მოსკოვის წინააღმდეგ თავის მხრივ ყირიმის ხანს ამხედრებდა. რუსეთ-თურქეთის ინტერესთა დაპირისპირებაში კავკასიელი ხალხები თავიანთ შვებას ხედავდნენ.

„იმ დროს. როდესაც, ერთი მხრით, მოსკოვის სახელმწიფო თათართა ურდოებზე იმარჯვებდა, კავკასიას უახლოვდებოდა და ოსმალეთს სამტროდ უპირისპირდებოდა, ხოლო მეორე მხრით, დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოები კაპიტულაციებით ოსმალეთს მშვიდობიანად ესაქმებოდნენ. აქ

კავკასიაში, (საქართველოში) შემუშავდა იდეა, რომ აღმოსავლეთის განთავისუფლება მოვა არა კონსტანტინოპოლის გზით, არამედ ჩრდილოეთიდან დარუბანდის გზით. ეს უკვე მაჩვენებელი იყო იმისა, რომ ბარბაროსული ფეოდალიზმის წინააღმდეგ პროგრესისათვის მებრძოლი კავკასიელი ხალხები გამარჯვების საბოლოო იმედს რუსეთთან კავშირზე ამყარებდნენ¹.

ამ იმედით უკვე სულდგმულობდა ლევან — კახეთის მეფე, როცა მან 1563 წელს მოსკოვში ივანე IV ელჩები გაუგზავნა. ეს უკვე კონკრეტული პოლიტიკური მოლაპარაკება იყო, რომელსაც მოსკოვის ხელმწიფე დადებითად გამოეხმაურა და მალე რეალური შედეგიც მოჰყვა: კახეთში რუსთა რაზმი ჩამოვიდა. ლევანმა ეს რაზმი კახეთის ციხესიმაგრეებში ჩააყენა და ლეკი აბრაგების წინააღმდეგ აამოქმედა. ივანე IV 1567 წელს მდ. სუნჯის, თერგთან შესართავის ახლოს ციხესიმაგრე ააგებინა. საქართველო-ჩეჩნეთის კავშირი რუსი მხედრობის დახმარებით უკვე ქმნიდა იმ რეალურ შესაძლებლობას, რომ დაღესტნის რეალური გარღვეულიყო და საქართველოს თავის ჩრდილოელ მეზობელთან უშუალო კავშირი დაემყარებინა².

მაგრამ ეს იმედი ნაადრევი აღმოჩნდა. ლივონიის ომში ჩაბმული ივანე IV მოერიდა ირანთან და თურქეთთან ურთიერთობის გამწვავებას, რომლებმაც განსაკუთრებით მტკივნეულად განიცადეს სამხრეთისაკენ რუსეთის სწრაფვა. რუსეთის სახელმწიფოს შესაძლებლობა არ ჰქონდა კახეთში თავისი გარნიზონი გაეძლიერებინა. ასეთ მცირე ძალებს კი აგრესიული მეზობლების გაღიზიანება უფრო შეეძლოთ, ვიდ-

¹ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი V, გვ. 166.

² Ш. А. М е с х и а и Я. З. Ц и н ц а д з е, Из истории русско-грузинских взаимоотношений, Тбилиси, 1958 стр. 38.

რე მათი დამპყრობლურ მისწრაფებათა ალაგმვა. ამიტომ, ლევანმა ამჯობინა ეს რაზმი უკანვე დაებრუნებინა. ძალათა უქმარისობას გამო თერგის ციხესიმაგრეც მოიშალა.

მოსკოვის სახელმწიფოს დიპლომატია საქართველოს საკითხს მნიშვნელოვნად, რომ თვლიდა, იქედანაც ჩანს, რომ დამთავრდა თუ არა ლივონიასთან ომი და ალაგმა მსხვილბოიარული რეაქცია, იგი კვლავ საგარეო პოლიტიკის ყურადღების არეში მოექცა. ბორის გოდუნოვმა, რომელიც მოსკოვის სამეფო ტახტს ფაქტიურად მართავდა თეოდორე ივანეს ძის დროს, 1585 წელს საქართველოში ასისტავი დანილოვი გამოგზავნა და აღრიხდელი მეგობრული კავშირის აღდგენა ითხოვა. დანილოვმა ალექსანდრეს რუსეთის მეფის სიგელი ჩამოუტანა, რომლითაც იგი მფარველობას და პოლიტიკურ კავშირს სთავაზობდა. კახეთის მეფე ალექსანდრე ლევანის ძე ასეთი კავშირის აღდგენაზე სიამოვნებით დათანხმდა და, თავის მხრივ, მოსკოვში ელჩები გაგზავნა. კახეთის ელჩებმა თეოდორე ივანეს ძეს 1586 წლის 9 ოქტომბერს გადასცეს კახთა მეფის სიგელი. ალექსანდრე რუსეთის მეფეს მფარველობას სთხოვდა. მისი აზრით, მფარველობის ყველაზე საუკეთესო გარანტია თერგზე ციხესიმაგრის აგება და სამხმლოდან კახეთზე მიმავალი გზის დაკავება იქნებოდა. რუსეთში კახეთის მეფის წინადადება მისაღებად ჩათვალეს და მოლაპარაკებების გასაგრძელებლად მფარველობის პირობების დაზუსტებისათვის და ფიცისათვის ელჩები გამოგზავნეს.

კახეთში მოლაპარაკება წარმატებით დამთავრდა და 1587 წლის 28 სექტემბერს ალექსანდრე II ფიცის წიგნს ხელი მოაწერა. წიგნის მიხედვით რუსეთის მეფე კახეთის სამეფოს მფარველობას, საგარეო მტრებისაგან დაცვას კისრულობდა. კახეთის მეფე კი, თავის მხრივ, აღუთქვამდა, რომ რუსეთის

მტრებს მტრულად დაუხვდებოდა, მოყვრებს მოყვრულად და მფარველს ყოველწლიურად მოსაკითხს მიაართმევდა¹.

1589 წელს კახეთის მეფეს მოუვიდა რუსეთის მეფის წყალობის სიგელი. მოსკოვის მეფე ფიცის წიგნში ჩაწერილ ვალდებულებათა აღსრულებას კისრულობდა. ამრიგად, გაფორმდა რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის პირველი აქტი, რომელსაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ორივე მხარისათვის და მათი შემდგომი დაახლოების კეთილ საწყისს წარმოადგენდა.

აღსანიშნავია, რომ XVI საუკუნის მიწურულში მეგობრული ურთიერთობის ძაფები მოსკოვის სახელმწიფოსა და ქართლის სამეფოს შორისაც გაინასკვა. თერგის კახაკთა ერთი რაზმი სიმონ I სამსახურში ცხრა თვის განმავლობაში წარმატებით მოქმედებდა.

მაგრამ მოვლენები სასურველად ვერ განვითარდნენ. მართალია, 1589—1591 წლებში რუსეთმა თერგის შესართავთან ხელმეორედ ააგო ციხესიმაგრე და ჯარიც ჩააყენა, დაღესტანში ლაშქრობაც კი მოეწყო, მაგრამ აგრესიის ამ მუდმივი კერის მოშლა მაინც ვერ მოხერხდა.

~~რუსეთ-საქართველოს კავშირმა შეაშფოთა თურქეთი.~~ მისი წაქეზებით ყირიმის ხანმა რუსეთის წინააღმდეგ დიდი ლაშქრობა მოაწყო. დაღესტნის სამხმხლო გააქტიურდა და საქართველოზე თავდასხმებს მოუხშირა, მაგრამ ყველაზე მრისხანე ძალა, რომელმაც არა მარტო ჩაშალა რუსეთ-საქართველოს კავშირი, არამედ ყიზილბაშობის წინააღმდეგ მებრძოლი საქართველოს ერთიანად მოსპობა განიზრახა, იყო შაჰ-აბას I, რომელმაც საამისოდ ხელსაყრელი დროც იხელთა და XVII საუკუნის დასაწყისში ჩვენს ქვეყანას აუნაზღაურებელი ზიანი მიაყენა. ეს ის დრო იყო, როცა მოსკოვის სახელმწიფოში დიდი არეულობა დაიწყო. სცენაზე გა-

¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 145.

მოჩნდნენ ცრუ დიმიტრები, ხოლო შემდეგ ქვეყანა პოლონურ-შვედური აგრესიის რკალში აღმოჩნდა. რუსმა ხალხმა 1612 წლისათვის დიდი სისხლის ფასად, გმირული ბრძოლით შეძლო აგრესორთა ალაგმეა და მოსკოვის დამპყრობთაგან განთავისუფლება. შაჰ-აბას I ვერაგულად მოაკვლევინა კახეთის მეფე ალექსანდრე და მისი უფროსი შვილი გიორგი. ამის შემდეგ დაიწყო ირანელთა განუწყვეტელი შემოსევები აღმოსავლეთ საქართველოში. ეს იყო ერთ-ერთი უმძიმესი ხანა საქართველოს ისტორიაში. მართალია, შაჰ-აბასმა ვერ მიაღწია თავის მიზანს, ვერ მოსპო ქართველობა, მაგრამ დიდი ზიანი მიაყენა მას. ყიზილბაშური ბატონობის დამყარებამ აღმოსავლეთ საქართველოში კიდევ უფრო გააღვივა ქართველთა ლტოლვა რუსეთთან კავშირისაკენ. ირანელ დამპყრობთა წინააღმდეგ ბრძოლა არ დამცხრალა. „მთელი ამ ბრძოლის განმავლობაში, ისევე როგორც მასზე წინ და მის შემდეგ (XVII ს.) მეზობელ ქართველებს თავის ერთადერთ მოკავშირედ მიაჩნდათ რუსეთი, რომელიც ჰეშმარიტად დაინტერესებული იყო ქართველთა გამარჯვებით და რაც გაეწყობოდა, ამ საქმისთვის ძალღონეს არ ზოგავდა“ მოსკოვის სამეფოს სამხედრო გამოსვლა კასპიის ასპარეზზე, მართალია, ამჯერად მარცხით დამთავრდა, სამაგიეროდ, მისი დიპლომატიური ღონისძიებანი საქართველოს სასარგებლოდ ირანის შაჰის კარზე მეტადრე დიდი მნიშვნელობის მორალური ფაქტორი იყო მეზობელი ქართველებისათვის: ამიერიდან საქართველო მარტო არ იყო და პროგრესისათვის ბრძოლაში მას ზურგს უმაგრებდა დიდი მოძმე ქვეყანა¹.

ერუსეთთან ურთიერთობის ილღენა გაფართოებისათვის XVII საუკუნეში დაუღალავად იბრძოდნენ თეიმურაზი, როს-

1 ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგ. V, გვ. 169—170.

ტომი, უფლისწული ერეკლე, არჩილ მეფე, მაგრამ ეს ურთიერთობა მაინც მხოლოდ დიპლომატიური მხარდაჭერით შემოიფარგლებოდა, რადგან რუსეთს ჯერ კიდევ არ გააჩნდა საკმაო ძლიერება, რომ საქართველოს დაუძინებელი მტრები ირანი და თურქეთი იარაღით დაეშინებინა.

რეალური შესაძლებლობა საქართველოსათვის იარაღით მხარდაჭერისა შეიქმნა XVI, II საუკუნის პირველ მეოთხედში, როცა პეტრე I მეთაურობით რუსეთმა წარმატებით გადაწყვიტა ბალტიისპირეთის პრობლემა და ყურადღება ახლო აღმოსავლეთს მიაპყრო. ახლო აღმოსავლეთში ამ დროს ძალთა გადაჯგუფება მიმდინარეობდა: ირანი ფეოდალური არეულობის პირობებში დაუძლურდა. ოსმალეთი ამ მდგომარეობით სარგებლობდა და კავკასია-აზერბაიჯანის მიტაცებას ლაშობდა. კასპიისპირეთის ოსმალთა ხელში გადასვლის საფრთხე რუსეთს უკარნახებდა საგანგებო ღონისძიებები განეხორციელებინა. ამ ღონისძიებებს უკავშირდებოდა ნიჟიერი დიპლომატის, ასტრახანის გუბერნატორის ვოლინსკის საქმიანობაც, რომელიც კასპიისპირეთში რუსეთის მომავალ ლაშქრობასთან დაკავშირებით ამიერკავკასიის ანტიირანულ ძალების კონსოლიდაციას მიმართავდა.

ვახტანგ VI აღაფრთოვანა ვოლინსკის წინადადებამ კასპიისპირეთში რუსეთის ლაშქრობაში მონაწილეობის შესახებ. პეტრე I-ს ამის თაობაზე იგი დიდი კმაყოფილებით აუწყებდა. ვახტანგი აგროვებდა რა ძალებს გადამწყვეტი ლაშქრობისათვის, სომეხთა თავკაცებთანაც მოლაპარაკებას ეწეოდა იმ მიზნით, რომ ანტიირანულ კოალიციაში ამიერკავკასიელი ძალები დაერაზმა.

სომხეთის საზოგადოებრივი ძალების დაინტერესებას მიმართავდა რუსეთის დიპლომატიაც.

ამრიგად, XVIII საუკუნის ოციან წლებში რუსეთს დახ-

მარებით ირან-ოსმალური გარემოცვის გარღვევისა და მათი აგრესიის აღკვეთის პირველი რეალური შესაძლებლობა დაისახა. რუსეთის სახით კავკასიისაკენ დაიძრა ოსმალეთ-სპარსეთის ძლიერების შემმუხსრელი ძალა. 1722 წელს ივლისში ვახტანგმა რუსეთის იმპერატორისაგან ცნობა მიიღო, სადაც აუწყებდა მეფეს, რომ მისი ლაშქარი მალე კასპიის ზღვის ნაპირზე გამოჩნდებოდა. რუსეთის გეგმები კასპიისპირეთში და ვახტანგის განწყობილება თურქეთს არ გამოპარვია. ამიტომ იყო, რომ სულთნის სახელით არზრუმის ფაშამ სწორედ დაღესტანზე ლაშქრობის წინ ვახტანგ VI ირანის წინააღმდეგ ომში მოკავშირეობა შესთავაზა და სანაცვლოდ მთელი საქართველოს მეფობა აღუთქვა. ნიშანდობლივია, რომ ვახტანგმა ეს წინადადება უარყო.

პეტრე I შეთანხმებით ქართველ-სომეხთა გაერთიანებული ლაშქარი რუსთა ჯარებს ბაქოსა და დარუბანდს შუა უნდა შეერთებოდა, მაგრამ მოულოდნელად საქმე შეტრიალდა: პეტრე I ბრძანებით დარუბანდს მიღწეული ლაშქარი ასტრახანს დააბრუნეს. ასეთი გადაწყვეტილება მრავალი მოტივით იყო გამოწვეული: მოლაშქრე ჯარს სურსათი აკლდა, ავადმყოფობამ იჩინა თავი, მაგრამ რაც მთავარია, დაიძაბა რუსეთ-თურქეთის ურთიერთობა და ახალი ომის საფრთხემ რუსეთის იმპერატორს კასპიისპირეთში წინსვლაზე ხელი ააღებინა.

ახლა ყველაზე მძიმე მდგომარეობაში ვახტანგი აღმოჩნდა. არ განხორციელდა პეტრე I დაპირება საქართველოში ორი-ათასიანი რუსთა ჯარის გამოგზავნის შესახებ. ვახტანგზე შურისძიებისათვის ემზადებოდა შაჰ-თამაზი, რომელსაც კახეთის მეფე კონსტანტინეც მხარს უჭერდა. საქართველოში შეჭრისათვის ემზადებოდა თურქეთიც. ერთი სიტყვით, ქვეყ-

ნის შიგნით და გარეთ ერთდროულად ამოქმედდნენ მტრული ძალები.

1723 წელს ოსმალები ქართლში შემოიჭრნენ და გაბატონდნენ. ოსმალები მარტო ამით არ დაკმაყოფილდნენ. მათი უახლესი გეგმა მთელი საქართველოს მიტაცებასა და აქ „ოსმალობის“ დამყარებას ითვალისწინებდა. „ეს იყო ამ აგრესიონის მხრით საპასუხო ღონისძიება საქართველოს გამოსხნა-აღდგომის იმ გეგმისა, რომლის სისრულეში მოყვანა ქართველ პატრიოტებს (ვახტანგ VI) რუსეთის დახმარებით რეალურ საქმედ ეჩვენებოდათ. ოსმალეთს, ისევე როგორც შაჰ-აბასს XVII საუკუნის დასაწყისში, გადაეწყვიტა, რათა ამიერკავკასიაში რუსეთის ეს დასაყრდენი მოეშალა“¹.

1724 წელს დამარცხებული, იმედგაცრუებული ვახტანგი დიდი ამალით რუსეთს გადაიხვეწა.

მისია, რომელსაც ვახტანგ VI პეტრე I თანამოქმედებით ისახავდა, ფრიად კეთილშობილური იყო და ქართველ პროგრესულ პოლიტიკურ მოღვაწეთა ტრადიციას აგრძელებდა. მაგრამ ვახტანგი აჩქარდა. ტყუილად როდი აღუდგა მას წინ დარბაზის ზოგი გამოცდილი წევრი, რომელთაც ლაშქრობა ნაადრევად ეჩვენებოდათ, ვიდრე პეტრეს რაზმები თვით საქართველოს არ მოადგებოდნენ. ასევე ნაჩქარევი იყო ვახტანგის გადაწყვეტილება დიდი ამალით რუსეთში გადახვეწისა. „ვახტანგ მეფეს რუსეთში თან გაჰყვა 1200 კაცი, რომელთა შორის საქართველოს განათლებული საზოგადოების ბრწყინვალე წარმომადგენლები იყვნენ. ამ გარემოებამაც დიდად დააბრკოლა ქართველი ხალხის ბრძოლა უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ. ბრძოლის ველს გაეცალა კაცი, რომელიც დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა საქართველოსა და

¹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის . საკითხები, წიგნი V, გვ. 171.

მთელ ამიერკავკასიაში და რომლის ქართლში ყოფნაც ესოდენ აუცილებელი იყო მაშინ ქვეყნის ძალთა მობილიზაციისათვის. საქართველოდან ვახტანგს სწერდნენ, რომ ქვეყანას ბრძოლის უნარი ჭერ კიდევ აქვს, მაგრამ ამ ბრძოლას თაოსანი მეფე ესაჭიროებაო; ურჩევდნენ მას, რომ მიებაძა სახელოვანი სიმონ მეფისათვის (სიმონ I); რომელსაც უდიდესი სასოწარკვეთილების დროსაც კი ხმალი ხელიდან არ გაუგდია¹.

რა თქმა უნდა, ყველაფრის გათვალისწინება მაშინ ვახტანგს, მართლაც, არ შეეძლო. ყველაფერს, რასაც აკეთებდა, სამშობლოს დიდი სიყვარულით აკეთებდა, მაგრამ არ გაუმართლა. რუსეთის იმპერატორის კარზე მოწყალების თხოვნამ სასურველი შედეგი იმ პერიოდში ვერ გამოიღო.

გამოჩენილ ქართველ მოღვაწეთა გადახვეწამ რუსეთში დიდად შეაფერხა კულტურული საქმიანობა საქართველოში, მაგრამ სამაგიეროდ კულტურის ახალი კერა გააღვივა ჩრდილოეთში. მოსკოვის ქართული კოლონია, რომლის ფუძემდებელი არჩილ მეფე იყო და რომელიც 1724 წლიდან ხალხმრავალი გახდა, რუსეთის მზარდი კულტურული საქმიანობის ცენტრში მოექცა და მისი საშუალებით დასავლეთის კულტურის კერებსაც დაუკავშირდა.

— XVIII საუკუნის ოციან წლებში რუსეთთან ურთიერთობის დამყარებას ესწრაფოდა იმერეთის სამეფოც. იმერეთის მეფე ალექსანდრე V 1722 წელს პეტერბურგში გაგზავნილ ვახტანგ VI ელჩს დაავალა იმერეთის სახელითაც ეწარმოებინა მოლაპარაკება. 1724 წელს ალექსანდრე V წერილით მიმართა რუსეთის სამსახურის კაპიტან-პორუჩიკს გიორგი დიდიანს და რუსეთის მთავრობასთან შუამდგომლობა სთხოვა².

¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტომი IV, გვ. 424.

² იქვე, გვ. 474.

ალექსანდრე მეფეს ეწადა რუსთა მფარველობაში შესვლა, რათა მისი დახმარებით თურქები განედევნა საქართველოდან. ალექსანდრეს ეს სურვილები იმ მომენტისათვის არარეალური იყო. სწორედ 1724 წლის ივლისის რუსეთ-თურქეთის ხელშეკრულებით რუსეთი იძულებული გახდა საქართველო თურქეთის საკუთრებად ელიარებინა.

საქართველო-რუსეთის ურთიერთობის შემდგომი ეტაპი ერეკლე II ეპოქას უკავშირდება. XVIII საუკუნის 40-იანი წლებიდან საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის ისტორიაში მნიშვნელოვანი მოვლენა მოხდა: ქართლის ტახტი თეიმურაზმა დაიკავა, კახეთისა — მისმა შვილმა ერეკლემ. ქრისტიან ხელმწიფეთა მოვლინება აღმოსავლეთ საქართველოში, რომელსაც ერთ საუკუნეზე მეტ ხანს გამაჰმადიანებული მეფენი განაგებდნენ, სერიოზულ გამარჯვებას მოასწავებდა და ძალასა და ენერგიას მატებდა ქვეყნის იმ პროგრესულ ძალებს, რომლებიც ირან-თურქეთის აგრესიის წინააღმდეგ შეუპოვრად იბრძოდნენ.

ერეკლეს ტახტზე ასვლა დაემთხვა სწორედ იმ პერიოდს, როცა ირანი მეტად დაუძლურდა და თავის აღრინდელ დამპყრობლურ გეგმებს ველარ ახორციელებდა. 1748 წელს ქართლ-კახეთმა უკანასკნელად გადაუხადა ხარკი ირანის შაჰს¹. ნარიდ-შაჰის გარდაცვალების შემდეგ, ერეკლე-თეიმურაზის ავტორიტეტი ირანში უფრო გაიზარდა, განსაკუთრებით ერევან-ნახჭევანის შემოერთების შემდეგ. ამ აქტმა განჯის, ყარაბაღის ხანებიც იძულებული გახადა ერეკლე-თეიმურაზისათვის ანგარიში გაეწიათ და მათი პირველობა ელიარებინათ. ახლა ქართლ-კახეთი ქარ-ბელაქნისათვის ანგარიშსწორებას ამზადებდა, რომ საქართველოზე მუდმივი აზრაგული თავდასხმების ეს ბუდე მოეშალა. ძლიერ გახმაურ-

¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 610.

და ერეკლეს ბრწყინვალე გამარჯვება აზატ-ხან ავღანზე 1751 წელს. გავრცელდა ხმა, რომ ერეკლე, რომელიც უკვე მისი მეზობელი პროვინციების „აბსოლუტური ხელმწიფე გახდა“, ირანში გაბატონებას უმიზნებდა. ეს ხმები პეტერბურგამდეც მივიდა და რუსეთის დიპლომატიას ინტერესები აღუძრა კავკასიის საქმე უფრო დაწვრილებით, ზუსტად შეესწავლა და მოვლენების პასიურ მაყურებლად არ დარჩენილიყო. მაგრამ ყველაზე მეტად ეს ხმები შეშფოთებას იწვევდა თურქეთში, რომელიც დარწმუნებული იყო, რომ ერეკლეს წარმატებებში ფარულად რუსეთის ხელიც ერია. თურქეთის მმართველი წრეების ასეთი მკვეთრი რეაქცია არ აწყობდა რუსეთს, რომელიც ამ პერიოდისათვის იმას ცდილობდა, რომ გართულება თურქეთთან თავიდან აეცილებინა და ირანის ტერიტორიის ხელუხლებლობაც შეენარჩუნებინა.

ერეკლეს და თეიმურაზსაც კარგად ესმოდათ, რომ საკუთარი ძალებით კავკასიის თათრულ სახანოთა დამორჩილება, თურქეთის და ირანის აგრესიული გეგმების ჩაშლა და დამოუკიდებლობის მყარად დაფუძნება შეუძლებელი იყო. ვითარება ყოველწლიურად იცვლებოდა. დღევანდელი უპირატესობა ძალთა გადაჯგუფებით, ხვალ შეიძლება არარაობად ქცეულიყო. ასეთ მერყევ ვითარებაში რუსეთის დახმარებას გადაწყვეტი როლი ენიჭებოდა. რუსული ორიენტაციის აუცილებლობა საქმეში ღრმად ჩახედულ მოღვაწეთათვის სადავო აღარ იყო, მაგრამ ბევრ გავლენიან პირს გულს უტეხდა ის, რომ რუსეთი აქტიურობას არ იჩენდა, ქართლ-კახეთის ბედს გულგრილად უყურებდა და ძალიან ფრთხილად, ნელა, თითქმის შეუმჩნევლად, ზოგიერთ კონკრეტულ ვითარებაში, საქართველოს საზიანოდაც კი აგვარებდა თავის ახლოაღმოსავლურ პრობლემებს. წარუმატებლად დამთავრდა ერეკლეს ცდა პეტერბურგიდან სამხედრო და ფინანსური დახმარება

მიეღო. ერეკლეს მამა თეიმურაზ II 1760 წელს საგანგებოდ ეწვია პეტერბურგს, რომ საქართველო-რუსეთის ურთიერთობაში რეალური შედეგისათვის მიეღწია. ორი წლის ამოლოდინის შემდეგ თეიმურაზ II პეტერბურგში გარდაიცვალა. რუსეთს, რომელიც ამ დროს პოლონეთის საკითხით იყო დაკავებული, ახლო აღმოსავლეთში დროებით სტატუს კვოს შენარჩუნება აწყობდა.

1768—1774 წლებში, როგორც ცნობილია, რუსეთ-თურქეთის ომი მიმდინარეობდა. ომმა, ერთის მხრივ პეტერბურგში კვლავ წინა პლანზე წამოსწია საქართველოსადმი ინტერესი, ხოლო მეორე მხრივ, ერეკლე II და სოლომონ I აღუძრა რეალური იმედები რუსეთის დახმარებით ირან-ოსმალური გარემოცვიდან საქართველოს გათავისუფლებისა. ერეკლეს ახლა რეალურ საქმედ ესახებოდა ოსმალთა მიერ ადრე მიტაცებული სამცხე-ჯავახეთის დაბრუნება, ქარ-ბელაქანის დამორჩილება და ამის შედეგად აღკვეთა ლეკთა გამანადგურებელი თარეშისა¹. სოლომონ I კი, იმას ფიქრობდა, რომ თურქების მიერ მიტაცებული ქართული მიწები დაებრუნებინა, აღეკვეთა ოსმალთა ბატონობა და ამასთან, ურჩი მთავრები დამორჩილებინა.

1769 წელს რუსეთმა თურქეთის წინააღმდეგ ომში იმერეთის მეფის დასახმარებლად სამხედრო რაზმი (480 კაცი) გამოგზავნა გენერალ ტოტლებენის მეთაურობით. მომდევნო წელს საქართველოში რუსეთის სამხედრო ნაწილების რაოდენობა 1228 კაცს შეადგენდა. ეს რეალური ძალა იყო პრაქტიკული მოქმედებისათვის და ერეკლე II გადაწყვიტა თურქეთის წინააღმდეგ ომში ჩაბმულიყო. უცნაური და ავანტიურისტული იყო ტოტლებენის თვითნებური მოქმედება და

¹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი II, გვ. 217.

ერეკლე II მარტოდ მოუხდა ასპინძის ომში თურქეთის წინააღმდეგ ბრძოლა, რომელიც მისი ბრწყინვალე გამარჯვებით დამთავრდა.

ტოტლებენი კი, რომელიც „რუსეთს უფრო სირცხვილს უხვევდა, ვიდრე სახელს“, რუსეთის მთავრობამ უკანვე გაიწვია. მისი მონაცვლე გენერალი სუხოტინი ფოთის დასაკავებლად დაიძრა, მაგრამ წარმატებას ვერ მიაღწია. 1772 წელს რუსეთის სამხედრო ნაწილები უკანვე იქნა გაწვეული. ამ პერიოდში ერეკლეს და სოლომონ I ელჩების საშუალებით რუსეთის იმპერატორს მფარველობაში აყვანას და მეტ დახმარებას სთხოვდნენ, მაგრამ თურქეთთან ომის მეტისმეტი გაჭიანურება ეკატერინე II მეტ სიფრთხილეს უკარნახებდა.

1774 წელს რუსეთ-თურქეთს შორის ხელმოწერილი ქუჩუკ-კაინარჯის ზავი, მართალია, საქართველოს მიმართ დამოუკიდებლობის თვალსაზრისით რაიმე მნიშვნელოვან ღონისძიებას არ შეიცავდა, და ერეკლეს მდგომარეობა ~~არ~~ მხოლოდ მხარეზე გამოსვლის გამო გართულდა კიდევ, მაგრამ, მეორე მხრით, ამ ზავით თურქეთს ძლიერება შეერყა. დაისახა რეალური გზები საქართველოში მისი ბატონობის აღკვეთისათვის.

ღომის შემდგომ წლებში ერეკლეს მაღალმა დიპლომატიურმა ნიჭმა შეძლო კავკასიაში შექმნილი რთული სიტუაციიდან უვნებლად გამოსვლა, მაგრამ საქართველოს ცაზე ღრუბლები ისევ მოჭარვას იწყებდნენ და რუსეთის მტკიცე დახმარების საჭიროება ახლა უფრო მეტად იჩენდა თავს.

XVIII საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისში რუსეთის საგარეო პოლიტიკაში ახლო აღმოსავლეთის პრობლემის გააქტიურებასთან დაკავშირებით საქართველოსადმი ინტერესი გაცხოველდა.

სწორედ, ამ დროს შემუშავდა რუსი დიპლომატების მიერ გრანდიოზული ახლოაღმოსავლური გეგმა („საბერძნეთის პროექტი“), რომელიც ევროპიდან თურქეთის განდევნას, ახლო აღმოსავლეთში რუსეთის პროტექტორატის ქვეშ ძლიერი ქრისტიანული სახელმწიფოს შექმნას ითვალისწინებდა. პროექტის განხორციელებისათვის ბრძოლაში ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II მნიშვნელოვანი როლი ენიჭებოდა. იგი ქართულ-სომხური სახელმწიფოებრივი ერთეულის მესვეურად იყო ნაგულისხმევი.

რუსეთის დიპლომატებმა ახლა გაიხსენეს ის სათხოვარი პუნქტები, რომლითაც 1772—1773 წლებში იმპერატორს ერეკლე II და სოლომონ I მიმართავდნენ. გრიგოლ პოტიომკინმა, რომელიც კავკასიის საკითხებს მეთვალყურეობდა, ერეკლეს წაქეზებისათვის სცადა იაკობ რაინეგის გამოყენება, რომელიც ადრე ერეკლესთან მსახურობდა კიდევ, შემდეგ დათხოვნილი იქნა და რუსეთს გაემგზავრა. რაინეგის პოტიომკინმა საგანგებო დავალებით გამოგზავნა საქართველოში: ერეკლე თვით უნდა გამოსულიყო ინიციატორის როლში — რუსეთს ელჩობა უნდა წარეგზავნა და მფარველობა ეთხოვა. იმპერატორისათვის.

რუსეთის მზრივ ასეთ გააქტიურებას ერეკლე სიხარულით შეხვდა. მიუხედავად იმისა, რომ 70-იანი წლების ურთიერთობამ რუსეთთან ერთგვარად იმედები გაუცრუა, იგი მაინც მტკიცედ იყო დარწმუნებული, რომ საქართველოს გადარჩენა, მისი მომავალი რუსეთთან იყო დაკავშირებული. რუსეთს შეეძლო არა მარტო გამოხსნა მისი ქვეყნისა, „ბაბრისა“ და „ფოცხვერის“ კლანჭებიდან, არამედ ზელის შეწყობა. შინაგანი კრიზისის დაძლევისა და ქვეყნის ევროპული განახლებისათვის.

1782 წლის დეკემბერში ერეკლემ რუსეთის იმპერატორს

სათხოვარი პუნქტები გაუგზავნა. წარდგინებაში მითითებული იყო, რომ რუსეთი საქართველოს ესახებოდა მის მფარველად, რომელსაც უნდა დაეცვა იგი ოსმალეთისა და ირანის მხრივ მტრული ღონისძიებებისაგან. საგარეო ურთიერთობას ამიერიდან ქართლ-კახეთის სამეფო რუსეთთან სრულ თანხმობაში წარმართავდა და ირანის ან თურქეთის წინააღდეგ ომის შემთხვევაში თავის ლაშქარს გამოიყვანდა. ერეკლე იმასაც თხოულობდა, რომ რუსეთს ეზრუნა ოსმალ დამპყრობთაგან მიტაცებული მიწა-წყლის საქართველოსათვის დაბრუნებაზე. რუსეთის ეს მფარველობა ერეკლეს იმგვარად ესმოდა, რომ ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტი მისი შთამომავლობის სამკვიდროდ დარჩენილიყო.

რუსეთის საგარეო საქმეთა კოლეგიამ კანცლერ ბეზბოროდკოს მეთაურობით შეიმუშავა ხელშეკრულების პუნქტები, ეკატერინე II შეათანხმა ისინი და სახელმძღვანელო ინსტრუქციით აღჭურვა გენერალი პ. ს. პოტიომკინი, რომელსაც შეერთების აქტის გაფორმება უნდა მოეხდინა.

1783 წლის ივლისისათვის ხელშეკრულების ტექსტი ერეკლესათვის ცნობილი იყო, რომელიც დარბაზს გააცნო და მისაღებად აღიარა. საქმე ისაა, რომ რუსეთში შედგენილი ტექსტი, როგორც პროფ. ი. ცინცაძე შენიშნავდა, ითვალისწინებდა გაცილებით უკეთეს პირობებს ქართლ-კახეთის სამეფოსათვის, ვიდრე თვით ქართველი მეფის მიერ 1773 წელსა და 1782 წელს წარდგენილი სათხოვარი პუნქტები.

ხელშეკრულება ხელმოწერილ იქნა 1783 წლის 24 ივლისს გეორგიევსკის ციხესიმაგრეში — კავკასიის ხაზის რუსთა სარდლის შტაბ-ბინაში. ერეკლეს მხრივ ტრაქტატს ხელი მოაწერეს მისმა სრულუფლებიანმა წარმომადგენლებმა: თავადმა ი. კ. მუხრან-ბატონმა და თავადმა გ. რ. ჭავჭავაძემ, რუსეთის მხრივ — გენერალმა პ. ს. პოტიომკინმა.

ხელშეკრულების ტექსტი შეიცავს პრეამბულას, ძირითად და სეპარატულ მუხლებს. თანდართულ ტექსტს ფიცისას, რომელიც ერეკლეს უნდა მიეღო რუსეთის იმპერატორის ერთგულების ნიშნად და დამატებით არტიკულს, რომელიც შეეხება ქართლ-კახეთის მეფეთა კურთხევისა და მირონცხების წესებს¹.

ტრაქტატი ძალაში უნდა შესულიყო სარატიფიკაციო სიგელების გაცვლის შემდეგ. ერეკლემ ეკატერინე II სარატიფიკაციო სიგელი 1784 წლის იანვარში მიიღო და 22 იანვარს მას ხელი მოაწერა.

ამასთან რუსეთის წარმომადგენელს წარუდგენია სია ქართლ-კახეთის იმ თავადებისა და აზნაურებისა, რომელთაც ხელშეკრულების მეცხრე მუხლის თანახმად რუსეთში ჩასვლის შემთხვევაში უფლება ეძლეოდათ ესარგებლათ იმ პრივილეგიებით, რომლებიც რუსეთის თავადაზნაურობას ჰქონდა².

1. ტრაქტატის³ პირველი ნაწილის, პირველი მუხლით ქართლ-

¹ იხ. პუბლიკაცია, გიორგიევსკის ტრაქტატი, ტექსტი გამოსცეს და შენიშვნები დაურთეს რომან მიმინოშვილმა და გიორგი პაიქაძემ, წიგნში ქართველი სამეფო-სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან, I, თბილისი, 1970, გვ. 182—183.

² საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV, გვ. 690.

³ ტრაქტატი პირველად 1783 წ. გამოიცა სენატის სტამბაში, მაგრამ იგი სრული პუბლიკაცია არ ყოფილა. 1784 წ. პეტერბურგის მეცნ: აკადემიის სტამბაში გამოიცა ტრაქტატის მუხლები და ერეკლეს მიერ წარდგენილი სია ქართველი თავადებისა და აზნაურებისა. 1830 წელს ტრაქტატი შევიდა რუსეთის იმპერიის კანონთა სრულ კრებულში (სეპარატული მუხლებისა და დამატებების გარეშე). 1898 წ. ა. ცაგარელმა თავის „გრამოტებში“ გამოაქვეყნა ტრაქტატის მუხლები და სეპარატული არტიკულების ქართული ტექსტი. 1960 წ. ტრაქტატის ტექსტი ერეკლე II სარატიფიკაციო სიგელის მიხედვით (გამოსცა პროფ. ი. ცინცაძემ. ტრაქტატის ქართული და რუსული ტექსტები ქართველ მეფეთა კურთხევის შესახებ დამატებითი მუხლების გარეშე) 1965 წ. გამოაქვეყნა ი. დო-

კახეთის მეფე ერეკლე და მისი მემკვიდრეები აღიარებენ რუსეთის იმპერატორის და მის მემკვიდრეთა უზენაეს უფლებას, შედიან მის მფარველობაში და თავის ახალ მდგომარეობას მთელ მსოფლიოს აუწყებენ. „და ამით ცხადპყფს წინაშე პირსა ყოვლისა სოფლისასა, ვითარმედ არა შერაცხს იგი თვის ზედა და მენაცულებთა თვსთა ზედა სხუასა თვთმპყრობელსა, თვნიერ უზენაესისა კელმწიფებისა და მფარველობისა მისისა იმპერატორების დიდებულებისა და მაღალთა მისთა მემკვდრეთა და მენაცულებთა საიმპერატოროსა ტახტისა ყოვლისა რუსეთისათა, აღმთქმელი ტახტისა მის ერთგულებისა და მზა ყოფისა შეწევნისათვს სარგებელისა საკელმწიფოასა (რუსეთისა), ყოვლისა შინა შემთხუევასა და დროსა, სადაცა ესე ითხოვებოდეს მისდამი“ — ნათქვამია პირველ არტიკულში.

2. მეორე არტიკულით რუსეთის იმპერატორი ქართლ-კახეთის მეფეს აღუთქვამს, რომ „მოწყალება და მფარუელობა თვსი უგანათლებულესთა მეფეთა ქართლისა და კახეთისათა არაოდეს მიეღების.

რომლისაცა დასამტკიცებლად დიდებულება მისი აძლევს იმპერატორებრსა თავს-მდებობასა თვსსა მრთლად (და დაუკლებლად) დაცუასა ზედა აწინდელთა სამფლობელოთა მისისა უგანათლებულესობისა მეფისა ირაკლი თეიმურაზოვიჩისათა“.

3. მესამე არტიკულით ქართლ-კახეთის მეფე ვალდებულია მემკვიდრეობის წესით მისი ტახტზე ასვლა აცნობოს რუსეთის საიმპერატორო კარს და ითხოვოს მისგან დამტკიცება სამე-

ლიქმ. 1971 წ. ტრაქტატის სრული დოკუმენტაცია გამოსცეს და შენიშვნები დაურთეს რომან მიმინოშვილმა და გიორგი პაიჭაძემ (იხ. პუბლიკაცია, გიორგიევსკის ტრაქტატი, ქართლ-კახეთის სამეფოს 1783 წლის ხელშეკრულება რუსეთთან). წიგნში ქართული სამეფო სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან ჩვენ ვსარგებლობთ ამ გამოცემით.

ფო ნიშნების (სიგელი, დროშა, ხმალი, „კუერთხი“ საბრძანებელი, მანტია ანუ წამოსასხმელი ყარყუმისა). ტახტზე ამავალი მეფე რუსეთის რეზიდენტის თანდასწრებით ფიცს დებს რუსეთის მეფის ერთგულებაზე.

4. მეოთხე არტიკულით ქართლ-კახეთის მეფე ივალდებულებს, რომ „უწინარეს თანკმობისა უპირუელესისა მესამზღუდრისა მთავრისა და მინისტრისა მისის იმპერატორების დიდებულებისა ჰრწმუნებულისა, არ აქუნდეს მიწერ-მოწერაჲ გარემოთა მფლობელთა მიმართ“.

5. მეხუთე არტიკულით ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე ინიშნება რუსეთის დესპანი, ანუ რეზიდენტი, „რათა აღძვლად აქუნდესმცა ყოველივე იგი საჭიროჲ მიწერ-მოწერაჲ და თანკმობაჲ რუსეთისა საიმპერატოროჲსა კარისათანა“.

6. მეექვსე არტიკული ითვალისწინებს რუსეთისა და ქართლ-კახეთის სამეფოს საერთო ინტერესებს საგარეო სფეროში. აქვე საგანგებოდაა მითითებული საქართველოს უშუალო მეზობლებთან რუსეთის დამოკიდებულებაზე: „ერთა მის სამეფოჲსათა შერაცხს ყოფად მჭირსითა კავშირითა, სრულებით თანაჲმად იმპერიისა თანა თჳსისა რომლისათჳსცა პორტის ათამანისა თანა (ესე იგი ხონთქრისა); ანუ სპარსეთისა, ანუ სხუათა კავშირითა, სრულებით თანაჲმად იმპერიისა თანა თჳსისა, მაშასათანადო არს, რათა განგრძელდეს დიდებულებისა მისისა დასაფარუელთა ერთიაცა ამათ ზედა.“ ამავე არტიკულით ქართლ-კახეთის მეფე შინაურ მმართველობაში დამოუკიდებელი რჩებოდა. „შინაგანსა კელმწიფებისა მმართველობასა თანაშეუღლელიჲსა მსჯავრსა და სამართალსა და შეკრებასა მისაცემელისა ხარკისასა დაანებებს მისსა უგანთლებულობასა მეფესა, სრულსა შინა ნებასა და სარგებლობასა მისსა და დააყენებს მთავართა სამკედროსა და სამოქალაქოსათა აღრევად, ვითარილცა იყო განწყესებაჲ ერთა მათ ჰჳსენებულთა“.

7. მეშვიდე არტიკულით ქართლ-კახეთის მეფე თავისი ჯარით რუსეთისათვის სამსახურს ივალდებულებდა. ქართველ მხედრობას, როცა საკითხი რუსეთის ინტერესებს შეეხებოდა, რუსთა მხედართუფროსების განკარგულებანი უნდა შეესრულებინა. თავის მხრივ, რუსთა მხედრობა ქართველ მეფეს შევიწროებისა და შეურაცხყოფისაგან დაიცავდა. სამეფო კარზე ქართველ მეფეს რუსეთის ორიენტაციის მოხელენი უნდა დაეწინაურებინა.

8. მერვე არტიკულით ქართველი კათალიკოსი რუსეთის მღვდელმთავრებს უთანაბრდებოდა მერვე ხარისხით. რუსეთის მღვდელმთავართა შორის ტობოლსკის მღვდელმთავრის შემდეგ მოიხსენიებოდა და უწმიდესის ტიტულით სინოდის წევრი ხდებოდა.

9. მეცხრე არტიკულით ქართლ-კახეთის მეფეს და თავადაზნაურობას იმპერატორი აღუთქვამდა, რომ ისინი „იქმნებიან ესრეთ მსარგებლებელ ყოვლითა მით უპირუელესობითა და სარგებელითა, რომელნიცა შეეფერებიან რუსეთისა კეთილშობილთა“.

10. მეათე არტიკულით ქართველ მეფეს ევალდებოდა ტყვედ-ყოფილი რუსი ქვეშევრდომები სამშობლოში დაებრუნებინა.

11. მეთერთმეტე არტიკული ვაჭრობის მოწესრიგებას შეეხებოდა. იგი საქართველოში რუსეთის თავისუფალ ვაჭრობას აკანონებდა.

12. მეთორმეტე არტიკული აღუთქვამდა, რომ ეს ხელშეკრულება საუკუნო იქნებოდა. თუ რაიმე ცვლილება ან დამატება საჭირო იქნებოდა, ორივე მხარის შეთანხმების საფუძველზე მოხდებოდა.

13. მეცამეტე არტიკული ხელშეკრულების მუხლების ძალაში შესვლას ათარიღებდა¹.

¹ გიორგიევსკის ტრაქტატი, რ. მიმინოშვილის და გ. პაიჭაძის პუბლიკაცია. შთ. გამოცემა, გვ. 193 — 202.

ტრაქტატის სეპარატული არტიკულები ითვალისწინებდა იმერეთის მეფე სოლომონთან თანხმობას. კონფლიქტის შემთხვევაში შეამავლობა და მორიგეობის მოთავეობა რუსეთის ხელმწიფეს ეკისრებოდა. ¹ იქ შევნიშნავთ, რომ თავდაპირველად რუსეთს განზრახული ჰქონდა ხელშეკრულება ერთდროულად დაედო ქართლ-კახეთისა და იმერეთის მეფეებთან. „ამ ხელშეკრულების შავათ დაწერილი დედანი, — შენიშნავს აკად. ივ. ჭავჭავაძე, — სწორედ ასეც არის შედგენილი: ყველგან იქ ერეკლე მეფის სახელის გვერდით და ქართლ-კახეთის სამეფოს მოხსენების დროს დამატებულია იმერეთის მეფე სოლომონ“, ან „იმერეთის სამეფო“¹. შემდეგ, როგორც ჩანს, პორტასადმი დამოკიდებულებაში სიფრთხილის გამო, იმერეთი ამოვარდა და ტრაქტატის გაფორმება აღმოსავლეთი საქართველო შემოიფარგლა, თუმცა იმერეთის მეფესთან რუსეთის ურთიერთობიდან ის დასკვნა უნდა გავაკეთოთ, რომ იმერეთთან დადებული ხელშეკრულების მსგავსი დოკუმენტის გაფორმება მხოლოდ ხელსაყრელი კონიექტურის საკითხი იყო, სინამდვილეში კი ორივე მხარე ასეთი კავშირისაკენ მიისწრაფოდა.

სეპარატულ არტიკულებში აღნიშნული იყო აგრეთვე საქართველოში მუდმივ სადგომად რუსეთის ორი ბატალიონი ქვეითი ჯარის გამოგზავნა. აგრეთვე ნათქვამი იყო, რომ რუსეთი მხედრობის რიცხვს საჭიროების მიხედვით გაზრდიდა. რუსეთი იმის საიდუმლო დაპირებასაც იძლეოდა, რომ ხელსაყრელ ვითარებაში იზრუნებდა საქართველოსათვის დაებრუნებინა ის კუთვნილი ტერიტორია, რომელიც სხვადასხვა დროს თურქეთისა და სპარსეთის მიერ იყო მიტაცებული².

¹ ივ. ჭავჭავაძე, დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში, 1919 წ., გვ. 27.

² გიორგიევსკის ტრაქტატი, მით. გამოცემა, გვ. 202—204.

1783 წლის ტრაქტატის შინაარსს და მის მიერ დამყარებულ უფლებრივ დამოკიდებულებას მრავალი მეცნიერი შეხება. მკვლევართა ერთ ნაწილს (მ. ხელთუფლიშვილი, ზ. ავალიშვილი, ნ. ფორკუნოვი, ბ. ნოლდე, მ. მუსხელი და სხვ.) ეს ხელშეკრულება ისეთი ხასიათის დოკუმენტად მიიჩნიათ, რომელიც ევსალიტეტურ დამოკიდებულებას შეიცავს და, რომ ტრაქტატმა საქართველო არასუვეერენულ, დამოკიდებულ სახელმწიფოდ გადააქცია.

ტრაქტატს საგანგებოდ შეეხო ივ. ჯავახიშვილი, რომელმაც კრიტიკულად განიხილა მასზე სხვადასხვა მეცნიერთა შეხედულებანი, მუხლებიც გაარჩია და საბოლოოდ ასეთი დასკვნა გააკეთა: „1783 წლის ხელშეკრულება თვით „ხელშემკვრელი მხარეებს“ „მფარველობითი მოკავშირეობის“ ტრაქტატად მიაჩნდათ და ჩვენც არავითარი უფლება არა გვაქვს გვერდი ავუხვიოთ მათ ცხადად გამოთქმულ ამ ნებისყოფას და იმ ზოგიერთი განსხვავების გამო, რომელიც თანამედროვე მეცნიერებასა და მაშინ უფლებრივ შეხედულებათა შორის არსებობს, 1783 წლის ხელშეკრულება სხვა თვისების საბუთად ჩავთვალოთ“¹.

ქართულმა საბჭოურმა ისტორიოგრაფიამ გაიზიარა ივ. ჯავახიშვილის თვალსაზრისი. (ნ. ბერძენიშვილი, ი. ცინცაძე, ვ. დონდუჟ, მ. დუმბაძე). „ის სამართლებრივი ნორმები, — ნათქვამია „ნარკვევების IV ტომში, — რითაც საქართველო და რუსეთი ტრაქტატის დადებისას ხელმძღვანელობდნენ, დამახასიათებელი იყო ფეოდალური ეპოქის საერთაშორისო სამართლისათვის, 1783 წ. ტრაქტატი იყო ხელშეკრულება ძლიერი სახელმწიფოს მფარველობაში სუსტი ფეოდალური სახელმწიფოს ნებაყოფლობითი შესვლის შესახებ. ამავ

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, გვ. 78—79.

დროს იგი წარმოადგენდა „მეგობრულ ხელშეკრულებას“, რომელიც რუსეთთან საქართველოს კავშირს განამტკიცებდა. ქართლ-კახეთის სუვერენული სამეფო რუსეთის იმპერიის მფარველობაში შევიდა“¹.

1783 წლის ტრაქტატი ქართველი პროგრესული წრეების საუკუნეებრივი მისწრაფების განხორციელებას წარმოადგენდა. რუსეთის პროტექტორატის ქვეშ შინაგანი დამოუკიდებლობა აწყობდა არა მარტო ერეკლე II, არამედ იმერეთის მეფე სოლომონსაც. ამიერიდან ირან-თურქეთის აგრესიის აღკვეთის, საქართველოს გაერთიანების, ისტორიულ საზღვრებში მისი აღდგენის საუკუნეობრივ მისწრაფებებს რეალური საფუძველი ჩაეყარა.

ტრაქტატი გამარჯვება იყო ქართულ ფეოდალურ რეაქციასთან. იგი აგვირგვინებდა იმ ხანგრძლივსა და შეუპოვარ ბრძოლებს, რომლებსაც ქართველობა, ბარბაროსული გარემოციდან გამოსვლისათვის ეწეოდა. „არსებულ პირობებში ეს იყო საუკეთესო გამოსავალი, რომელსაც ერთადერთს შეეძლო ქვეყანა პროგრესის გზით ახალი ცხოვრებისაკენ წაეყვანა“².

„1783 წლის ტრაქტატი არსებითად გამოხატავდა ქართლ-კახეთის ნებაყოფლობით შეერთებას რუსეთთან... განასახიერებდა თვითმპყრობელური სახელმწიფოს პროტექტორატს, რაც მფარველობაში აყვანილი ქვეყნის სუვერენიტეტს ზღუდავდა“³.

ტრაქტატი დიდი წარმატება იყო რუსეთისათვის. ამით

¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 692—693.

² ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი V, გვ. 179.

³ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 55.

მან მტკიცედ მოიკიდა ფეხი კავკასიაში, შექმნა აქ თავისი პლაცდარმი, გაიჩინა მეგობარი, რომელიც მისი ინტერესების სადარაჯოზე იდგა და მისი კარნახით მოქმედებდა. იგი გულში ურტყამდა ევროპის დიდ სახელმწიფოთა ახლოადმოსავლურ გეგმებს და მათს ქიშპობაში რუსეთის წამყვან როლს ამკვიდრებდა.

ტრაქტატს, როგორც ითქვა, გააჩნდა ჩრდილოვანი მხარეც; შეზღუდა რა ნაწილობრივ თავისი სუვერენული უფლებები, ამით რუსეთის საიმპერატორო კარი საქართველოს საშინაო საქმეებშიც ჩაახედა: თუმცა ტრაქტატში აღნიშნული იყო, რომ რუსეთის მთავრობა საქართველოს საშინაო საქმეებში არ უნდა ჩარეულიყო. ისტორიის ხანგრძლივი გამოცდილებით დადასტურებულია, რომ კლასობრივ სახელმწიფოთა ურთიერთობაში ეს ხელშეკრულებანი, ტრაქტატები თავიანთ პირვანდელ შინაარსს იშვიათად თუ ინარჩუნებენ. ყველაფერი ძალთა თანაფარდობაზეა დამოკიდებული; ძლიერი მხარე ყოველთვის იმას ცდილობს, რომ ხელშეკრულება თავისი ინტერესების მიმართულებით გააღრმავოს.

ამიერიდან ყველაფერი იმაზე იყო დამოკიდებული, შეძლებდნენ თუ არა საქართველოს პროგრესული ძალები რუსეთთან ხელშეკრულება და მისი მხარდაჭერა ქვეყნის გაერთიანებისათვის და პოლიტიკური ძლიერების აღსადგენად გამოეყენებინათ, თუ დასთმობდნენ პოზიციებს სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტის საზიანოდ და მოკაფშირობის ტრაქტატს ქვეშევრდომობის აქტამდე ჩამოაქვეითებდნენ.

საქართველოს რუსეთთან შეერთება

1784 წლის 22 იანვარს თბილისში ტრაქტატის რატიფიკაციის საზეიმო ცერემონიალი მოეწყო. ერეკლე II რუსეთის ტახტის ერთგულებაზე დაიფიცა. ამ ცერემონიალისათვის საქართველოში საგანგებოდ მოვლინებულმა რუსმა მოხელემ, პოლკოვნიკმა ტამარამ ერეკლეს გადასცა ეკატერინე II გამოგზავნილი სამეფო რეგალიები და საჩუქრები. ორმხრივ ხელმოწერილი ტრაქტატის გაცვლასთან დაკავშირებით რუსულმა ზარბაზნებმა 101-ჯერ მისცეს სალუტი. მთელ ქალაქში უჩვეულო ზარ-ზეიმი იყო გამართული.

ტრაქტატის პოლიტიკური რეზონანსი არაჩვეულებრივად დიდი გამოდგა. თბილისური სალუტების ექო კონსტანტინოპოლსა და თავრიზსაც გასცდა. მან ევროპის დიდი სახელმწიფოები — საფრანგეთი და ინგლისი შეაშფოთა.

ტრაქტატი განსაკუთრებით მძიმე ასატანი იყო თურქეთის მმართველი წრეებისათვის. რუსთა ჯარის საქართველოში შემოყვანა კავკასიაში ბატონობის აღსასრულად იქნა მიჩნეული. თურქეთს უკვე ნაცადი ჰქონდა რუსეთის არმიის ძალა და იგი სწორად ვარაუდობდა, რომ არა მარტო საქართველოდან მიტაცებულ მიწა-წყალს. არამედ მთელ კავკასიას უნდა გამოსთხოვებოდა. აქტიური წინააღმდეგობის უნარი თურქეთს აღარ გააჩნდა. იგი შინაგანად გამოფიტული და დაუძლურებული

იყო. სამაგიეროდ, ენერგიულად მუშაობდა თურქეთის დიპლომატია, რომელმაც საქართველოს წინააღმდეგ ახალციხის საფაშო და კავკასიის მუსლიმანური სახანოები აამხედრა; ახალციხის საფაშო ოსმალეთის აგრესიის მთავარი ბაზა გახდა. ჭარ-ბელაქანი და დაღესტანიც თურქეთის დაკვეთით მოქმედებდნენ. სწორედ ამ პერიოდში თურქეთის წაქეზებით ჩრდილოეთ კავკასიაში ქრისტიანების წინააღმდეგ შეიხ მანსურის მეთაურობით რელიგიური ომი გაჩაღდა, რომელიც პირველ რიგში რუსეთის წინააღმდეგ იყო მიმართული. კავკასიის დანარჩენი ხანებიც რუსეთის შემოსვლას დამლუპველად თვლიდნენ და ხელსაყრელ დროს უცდიდნენ, რომ ერეკლეს ყელში წვდომოდნენ. ვითარება მეტისმეტად დაიძაბა, კავკასია მთლიანად ყალყზე იყო შემდგარი.

ერეკლეს ლაშქარი რუსთა ორი ბატალიონის დახმარებით მეტ-ნაკლები წარმატებით ებრძოდა ლეკ-ოსმალთა ერთობლივ შემოსევებს, მაგრამ ამ ბრძოლებში ქართველთა ძალები ილეოდა და მდგომარეობაც უარესდებოდა, ხოლო მტრული ძალები მრავლდებოდნენ და მეტ აქტივობას იჩენდნენ.

გააფთრებული მტრებით გარემოცული ერეკლეს დაცვა ხელშეკრულებით რუსეთის მოვალეობას შეადგენდა. ერეკლე აუწყებდა რა მფარველს თავის მძიმე მდგომარეობას, ჯარითა და ფულით დახმარებას სთხოვდა. „ამისთანა განსაცდელში საქართველო არ ყოფილაო“ სწერდა გარსევან ჭავჭავაძე ვ. პოტიომკინს და სთხოვდა: „აუცილებლივ საჭირო არს, რომ ჰყუანდეს მეფეს ძალითა ტრაქტატისათა მიცემულ რომელიც ყ-დ მოწყალეობრივ დროსა შეერთებისა რუსეთისა იმპერიასთან მფარველობა მოგვებოდა და იმ ძალით აწ მოგვეცეს მცველად ჯარი ანუ ხაზინა, რომელითაც სრულ ძალ იქმნეს მისი უმაღლესობა და განმრავლებითა ჯარისათა

შეირიგოს მტერნი და ამითივე შეურიგებელთაცა უმტეროს და ამით დაიცვას თავისი ქვეყანა...“¹

მძიმე მდგომარეობაში იყო იმერეთი. იმერეთის მეფე დავითი 1786 წ. წერილში იმავე პოტიომკინს სწერდა: „ეს ჩვენი ქვეყნები მისთვის შეგავედრეთ და ამას ვეცადე, რომ უსჯულოთაგან პირველისებრი აოხრება არ შემოსულიყო... თუ შემწეობა და ჩვენი ქვეყნის შეწევნა გნებაესთ, დრო და ჟამები ახლა არის და თუ ახლავე საჩქაროდ არ მოგვაშველეთ ჯარი და ჩვენ ქვეყნებს შეწევნა არ დაემატება, ამისი ვალი ჩვენ აღარ მოგვეთხოვოს და კეთილი არ იქნება“².

უველაზე მძიმე მდგომარეობაში მაინც ერეკლე იყო. მას, როგორც ტრაქტატის მესვეურს, ამიერიდან არც ოსმალეთთან მიესვლებოდა, არც ირანთან. შინაგანი რეაქციაც მტრების გამპრავლებასა და მოძალებას ტრაქტატით ხსნიდა და მოითხოვდა კიდევ ორიენტაციის გადასინჯვას. რუსეთიდან კი დახმარება არ ჩანდა. პოტიომკინი დამატებითი ძალების გამოგზავნაზე უარს უგზოობით ასაბუთებდა; მდგომარეობა ისე გართულდა, რომ ერეკლემ უმჯობესად ჩათვალა დამოუკიდებელ საგარეო პოლიტიკაზე გადასულიყო. 1786 წ. სექტემბერში უმაღლეს მოხელეთა მხარდაჭერით ერეკლემ ახალციხის ფაშასთან დადო სამშვიდობო ხელშეკრულება, რომელიც შეიცავდა ერეკლეს პირობასაც იმის შესახებ, რომ საქართველოში რუსეთის ჯარის რაოდენობის ზრდას აღარ დაუშვებდა. რა თქმა უნდა, ახალციხის ფაშასთან ასეთი გარიგება ტრაქტატს არ არღვევდა, ორიენტაციას არ ცვლიდა. იგი კონკრეტული აუცილებლობით იყო ნაკარნახევი და შე-

¹ გ. ქავეკავაძე, მოხსენებითი ბარათი ფელდმარშალ ვ. პოტიომკინისადმი 1785 წ. 1 ნოემბერს. იხ. ი. ცინცაძე, 1783 წლის ტრაქტატი, გვ. 249—250.

² საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 706.

თანხმებული კიდევ რუსეთის წარმომადგენელთან, რომელიც თვითვე იყო შემფოთებული რუსეთის თვითმპყრობელის გულცივობით მფარველობაში აყვანილი ქვეყნის მიმართ.

1787 წ. აგვისტოში ევროპელ „მეგობართა“ ჩაგონებით თურქეთმა რუსეთს ულტიმატუმი წაუყენა. ულტიმატუმის ერთი მთავარი მოთხოვნა ისიც იყო, რომ რუსეთს ქართლ-კახეთთან ხელშეკრულება გაეუქმებინა და ყირიმზე ხელი აეღო. დაიწყო რუსეთ-თურქეთის ომი.

მე-18 საუკუნის 80-იანი წლების მეორე ნახევრიდან „საბერძნეთის პროექტისადმი“ ცხოველყოფელი დამოკიდებულება ნელ-ნელა გაცივდა. ახლო აღმოსავლეთში დატრიალებულმა მოვლენებმა, დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოთა აქტიურმა ჩარევამ, რაც ანტირუსული ძალების წაქეზებაში გამოიხატა, რუსეთის საიმპერატორო კარი აიძულა უფრო ფრთხილად მოქცეულიყო. კავკასიისა და ბალკანეთის პრობლემა ერთდროულად ვერ გადაწყდებოდა. ამიერკავკასიის გათავისუფლების და აქ ძლიერი ქრისტიანული სახელმწიფოს შექმნის ვარაუდები არარეალური გახდა. რუსეთი იძულებული შეიქმნა თბილისში მყოფი ორი ბატალიონი ჯარიც კი გაეწვია და ჩრდილოეთ კავკასიაში შეიხ მანსურის წინააღმდეგ მებრძოლი რუსი რაზმებისათვის მიეშველებინა.

თურქეთთან საომარ ასპარეზად რუსეთმა ამჯერად ბალკანეთის პლაცდარმი აირჩია. რუსეთის ჯარების საქართველოდან გაყვანამ ახალციხის ფაშა და კავკასიური სახანოები დამშვიდა. ამით ერეკლეს ამოსუნთქვის საშუალება მიეცა. რუსეთ-თურქეთის ომის შედეგად დადებულ საზავო ხელშეკრულებაში რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობა მხოლოდ de facto-დ იყო აღიარებული და 1783 წლის ტრაქტატის იურიდიულ დადასტურებას არ წარმოადგენდა. ეს იყო დრო, როცა ევროპაში დიდი კონფლიქტები მწიფდებოდა, ირანთან

კონფლიქტი ღრმავდებოდა და რუსეთისათვის სასურველად არ ჩანდა, ასეთ ვითარებაში კავკასიაში მისი ვალდებულებების შემდგომი გაღრმავება¹.

სწორედ ამ პერიოდში ირანში სახანოთა შორის დაუცხროშელ ბრძოლაში ენერგიულად იკაფავდა გზას პირველობისკენ ალა-მაჰმად-ხანი. რომელმაც 90-იანი წლების პირველ ნახევარში ეს ბრძოლა დიდი წარმატებით დაასრულა.

ირანის გაძლიერებას ქართლ-კახეთის მესვეურნი შეშფოთებით ადევნებდნენ თვალყურს. დაიბადა კიდევ იდეა ამ ძლიერების ზრდის შეკავებისა რუსეთის გამოყენებით. მაგრამ იგი რეალური არ აღმოჩნდა. წარმატება არ მოჰყოლია ირან-თურქეთის ინტერესების დაპირისპირების ცდასაც. დაუძლურებულ თურქეთს ერჩია რუსეთის ნაცვლად ამიერკავკასიაში საიმედოდ ძლიერი ირანი ჰყოლოდა.)

ერეკლეს ამ სიტუაციაში უკეთეს გამოსავლად რუსეთის მხრივ ჯარის მოშველიება მიაჩნდა და გარსევან ჭავჭავაძე საგანგებოდ მიავლინა პეტერბურგში, რომ იმპერატორთან ამის თაობაზე მოლაპარაკება გაემართა.

1795 წლის სექტემბერში ალა-მაჰმად-ხანი, რომელიც რუსეთთან ერეკლეს ურთიერთობის განახლებით გააფთრებული იყო და იმასაც კარგად ვარაუდობდა, თუ როდის ჩამოაღწევდა საქართველოში რუსეთის მამველი ძალა, თავს დაესხა თბილისს. ამასთან ზალესტანი წააქეზა, რომ კახეთში შეჭრილიყო.

ცნობილია ის ტრაგედია, რომელიც თბილისში ალა-მაჰმად-ხანის ვერაგული თავდასხმით დატრიალდა. კონსტანტინოპოლში ზეიმობდნენ. მათი ვარაუდით, თბილისთან ერეკლეს მარცხი კავკასიაში რუსეთის მარცხს მოასწავებდა.

¹ Ш. А. Месхи и Я. Ципцадзе, Из истории русско-грузинских взаимоотношений, стр. 134.

პეტერბურგში ბოლოს და ბოლოს მიიღეს გადაწყვეტილება ერეკლეს დასახმარებლად ჯარის გაგზავნის შესახებ. 1795 წ. დეკემბერში საქართველოში შემოვიდა რუსთა ორი ბატალიონი, ამდენივე რაოდენობა დაღესტანში გაიგზავნა. რუსეთმა გადაწყვიტა ირანელი დამპყრობელი და მისი დამქაში ხანებმე აელაგმა და ალედგინა ერეკლეს მფლობელობა კავკასიაში. 1796 წ. ზუბოვის სარდლობით რუსეთის ჯარებმა დარუბანდისა და ჩრდილოეთ აზერბაიჯანის ერთი ნაწილიც დაიკავეს, მაგრამ ორმა გარემოებამ — ეკატერინე II და ერეკლე II გარდაცვალებამ საქართველოს პოლიტიკური განმტკიცების პერსპექტივები ჩაშალა. 1796 წ. რუსეთის ახალმა იმპერატორმა პავლე I რუსთა ძალების ლაშქრობა ირანში შეწყვიტა, კავკასიის მუსლიმანური სახანოები აუღამავი დარჩნენ. ამან საქართველოზე სალაშქროდ ისევ განაწყობა ალა-მაჰმად-ხანი, მაგრამ ამჯერად საქართველო გადარჩა იმით, რომ მძვინვარე დამპყრობელი სიცოცხლეს გამოასალმეს. 1798 წ. გარდაიცვალა ერეკლე. მის მემკვიდრეებს კი არ აღმოაჩნდათ არც ძალა და არც უნარი იმისა, რომ მამის დაწყებული საქმე წარმატებით გაეგრძელებინათ.

ერეკლეს გარდაცვალებამ ქვეყანას გამოაცალა მტკიცე, ქკვიანი და ავტორიტეტული მეთაური, რომელიც ქვეყნის შიგნით რეაქციულ ძალებს ასე თუ ისე თრგუნავდა, ყმადნაფიცო და მეზობელი ქვეყნების განდგომა-აგრესიას აკავებდა. გიორგი ერეკლეს ძის ხანმოკლე მეფობაში მამისეული საშინაო და საგარეო პოლიტიკის ხაზით არავითარი მნიშვნელოვანი ღონისძიება არ გატარებულა, პირიქით. ნგრევას მიეცა ერეკლესდროინდელი სასარგებლო წამოწყებანი, დაქკნენ სამეურნეო და კულტურული აღმავლობის ის ყლორტები 60—70-იან წლებში რომ აღმოცენდნენ. ქვეყნის წინსვლის გზები ისევე ჩაიხერგა და დაჩიხულობამ იჩინა თავი. რუსეთთან ურ-

თიერთობის საკითხშიც ქართველმა პოლიტიკოსებმა გადაუხვეს ერეკლესეულ ხაზს და თხოვნის პუნქტებში ქვეყნის შინაგანი დამოუკიდებლობის შემცირების ხარჯზე მომხდარი ცვლილებებით ერთგვარად წააქეზეს კიდეც ცარიზმი. ავადმყოფ გიორგის თავის ხანმოკლე მეფობაში ყველაზე მეტად ის აწუხებდა, რომ ძმებისა და დარეჯან დედოფლის მტრული ლონისძიებები აეცილებინა და სამეფო ტახტი იულონისათვის დაემკვიდრებინა. ლეკთა დაქირავებული ჯარი, რომელიც ძირითადად სწორედ ამ მიზნით გაიჩინა გიორგიმ, მძიმე ტვირთად აწვა ისედაც დაცარიელებულ ხაზინას. არც გიორგის დაუძინებელ მტრებს — ერეკლეს ქვრივს დარეჯანსა და მის შვილებს ეძინათ. ისინი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში თავადებს იბირებდნენ და აზერბაიჯანის სახანოებსა და ახალციხის ფაშას დახმარებით აპირებდნენ სამეფო ტახტის დაპატრონებას. ალექსანდრე ბატონიშვილს უკვე მოესწრო საქართველოს მტრულ ძალებთან დაკავშირება და მათი მეშვეობით იკვალავდა გზას ტახტისაკენ. 1800 წელს ალექსანდრე წინ გამოუძღვა კიდეც ომარ-ნანის ოცათასიან ლაშქარს. მართალია, ამჯერად იგი დამარცხდა და გაიქცა, მაგრამ ახალი შემოსევის საფრთხე არ ჩამქრალა. მართებულად მიუთითებს აკად. ნ. ბერძენიშვილი: „1783 წლიდან ვიდრე 1800 წლამდე, ქართლ-კახეთი თანდათან ეცემოდა, იშვიათად განუცდია აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა ასეთი ხანა: თითქოს მთელი მსოფლიო მტრად აუტყდა სუსტ ქვეყანას. საგარეო მტრები შინაურ მტრებს, რეაქციონერ თავადებს დაუკავშირდნენ. და ამ ძლიერმა კავშირმა ქართველი საზოგადოების მოწინავე ძალები დროებით დაამარცხა“.¹

გიორგი ერეკლეს ძე 1800 წლის 28 დეკემბერს გარდა-

¹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. II, გვ. 243.

იცვალა. იგი თითქოს მშვიდად ჩავიდა საფლავში იმის ფიქრით, რომ დაამარცხა დედინაცვალი და ნახევარძმები და ტახტი თავის შვილსა და შთამომავლობას დაუმკვიდრა. იმედად საქართველოში რუსეთის იმპერატორის მიერ მოვლინებული ჯარი და მოხელენი ეგულებოდა. მაგრამ სულ მალე ვითარება სწორედ იმის საწინააღმდეგოდ შეტრიალდა, რასაც გიორგი ვარაუდობდა.

1800 წლის 18 დეკემბერს რუსეთის იმპერატორმა პავლე I ხელი მოაწერა პირველ მანიფესტს საქართველოს რუსეთთან შეერთების შესახებ. ეს აქტი საქართველოს დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრივი ერთეულის გაუქმებას და მის რუსულ გუბერნიად გადაქცევას მოასწავებდა. მანიფესტი ხელყოფდა ქართველ ბაგრატიონთა დინასტიურ უფლებებს, რითაც არღვევდა იმ საზღიშო დაპირებას, რომელიც 1783 წლის ტრაქტატით იყო ნაგარაუდები და რასაც რუსეთის მთავრობა ქართველ ელჩებთან მოლაპარაკებისას ყოველთვის ადასტურებდა¹.

პავლე I არ დასცალდა საქართველოს რუსეთის გუბერნიად გადაქცევის განხორციელება. 1801 წლის 12 მარტს იგი შეთქმულების მსხვერპლი გახდა. რუსეთის ახალმა იმპერატორმა ალექსანდრე პირველმა, რომელიც პავლეზე გაცილებით ჰკვიანი და ამასთან ცბიერი მმართველი იყო. საქართველოს საკითხის ასე ხელალებით გადაწყვეტისაგან თავი შეიკავა. რადგან გაითვალისწინა, რომ ქართული სახელმწიფოებრიობის ლიკვიდაციას არც საქართველოში და არც საერთაშორისო ასპარეზზე სასურველი შედეგები არ მოჰყვებოდა. იმპერატორმა კავკასიის ხაზის სარდალს გენერალ კნორინგს დაავალა გაითვალისწინებინა ქართული საზოგადოებრივი აზ-

¹ П. Б. Б у т к о в, Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 год, часть II, стр. 465.

რი რუსეთთან შეერთების თაობაზე და წარედგინა მოხსენება სახელმწიფო საბჭოში განსახილველად. ამასთან, თავისი მოხელე წინასწარ გააფრთხილა, როგორ ეწარმოებინა ეს შესწავლა და როგორი უნდა ყოფილიყო დასკვნები. თბილისში მოვლენილმა კნორინგმა „შეისწავლა“ ქართული საზოგადოებრიობის სხვადასხვა ჯგუფის თვალსაზრისი და საბოლოოდ იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ საქართველოში რუსული მმართველობის დამკვიდრება თითქოს მთელი ხალხის ნება-სურვილს გამოხატავდა.¹

აკად. ნ. ბერძენიშვილი მართებულად შენიშნავს, რომ „ქართველ ხალხს რუსეთთან კავშირი მართლაც, რომ სრულის გულთ სურდა, მაგრამ სურდა სწორედ იმისთვის, რომ „გამოხსნა-აღდგომა“ მას „ქართველობით“ შეძლებოდა, ხოლო, თუ როგორ ფორმებში წარმოედგინა ქართველ ფეოდალურ საზოგადოებას ეს კავშირი რუსეთთან, ამის მოწმობა იყო. ერთის მხრით, უმრავლესობის პოზიცია, რომელიც 1783 წლის ტრაქტატის დაცვას გულისხმობდა, ხოლო მეორეს მხრით. ქართველი ელჩების მიერ წარმოდგენილი მოხსენება-პროექტი, რომელიც ქართული ფეოდალური საზოგადოების მეორე დიდი ნაწილის პოლიტიკურ შეხედულებათა გამოსახულება იყო“².

კნორინგის მოხსენება, რომელიც ვითარებას ცალმხრივად. რუსეთის საიმპერატორო ტახტის სარგებლიანობის კუთხით აფასებდა, იმპერატორმა განსახილველად სახელმწიფო საბჭოს წარუდგინა. სახელმწიფო საბჭოში იყო საპირისპირო აზრიც (ინტიმური კომიტეტისა), რომელიც საქართველოში რუ-

¹ С. Э с а д з е, Историческая записка об управлении Кавказом, т. I, 1907, стр. 25.

² ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წ. II, 1965 წ., გვ. 255.

სული მმართველობის ასე ხელაღებით შემოღებას საზიანოდ თვლიდა, მაგრამ იმპერატორის პოზიციამ, რომელიც გრაფ მუსინ-პუშკინის მოხსენებით¹ იქნა გამაგრებული, მხარდაჭერა პოვა. ამ გადაწყვეტილებას მოყვა ალექსანდრე I ცნობილი მანიფესტი 1801 წლის 12 სექტემბრის თარიღით, სადაც საქართველოს რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შესვლა ასე იყო მოტივირებული: „ჩაა ძალთა შემატებისათვის, არა ანგარებისათვის, არა საზღვართა გაფართოებისათვის ისედაც მსოფლიოში უდიდესი იმპერიისა ვიღებთ ჩვენ საქართველოს სამეფოს მმართველობის ტვირთს, — მხოლოდ ღირსება, პატიოსნება და ადამიანობა გვიკარნახებს ჩვენ საღმრთო მოვალეობას, რათა ყური მივაპყრათ ტანჯულთა ვედრებას და მათი გლოვის გასაქარვებლად დავამყაროთ საქართველოში ისეთი მმართველობა, რომელსაც შეეძლება განამტკიცოს მართლმსაჯულება, უზრუნველყოს პირადი და ქონებრივი უშიშროება და პიროვნების კანონისმიერი დაცვა.“²

იმპერატორის მანიფესტი თბილისში, სიონის ტაძარში. ქართველ უფლისწულთა და თავადიშვილთა შეკრებაზე მომდევნო წლის 8 მაისს გამოაქვეყნეს. საქართველოში მოვლინებულ ახალ ხელისუფლებას უკვე მიეღო საჭირო ღონისძიებანი. რათა იმპერატორის მანიფესტის გამოცხადება „მშვიდ“ და „საზეიმო“ ვითარებაში ჩატარებულიყო. წესრიგის დასამყარებლად თბილისში მოვლინებულ რუსულ ნაწილებს უკან.

¹ მუსინ-პუშკინი, ჯერ კიდევ პავლე I დროს იყო საქართველოში მივლენილი ამ მხარის ეკონომიკური დაზვერვის მიზნით. მუსინ-პუშკინმა ჯერ პავლე I, შემდეგ სახელმწიფო საბჭოს გაუგზავნა სპეციალური მოხსენებანი, სადაც ასაბუთებდა საქართველოს რუსეთთან შეერთების ღიდ ეკონომიკურ სარგებლიანობას რუსეთისათვის და ამ აქტს ქართველი ხალხის ყველა ფენის გულწრფელ სურვილად აღიარებდა.

² ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წ. II. გვ. 257.

როგორც წესი, მოსდევდა მოხელეთა შტატი. რომელთაც 1801 წლის 12 სექტემბრის დებულების მიხედვით აღმოსავლეთ საქართველო უნდა ემართათ. მხარის უზენაესი სამხედრო და სამოქალაქო ხელისუფალი ამიერიდან მთავარსარდალი, ანუ „მთავარმართებელი“ (გენერალი კნორინგი) ხდებოდა. მის პირველ თანაშემწეს საქართველოს სამოქალაქო საქმეების მართვაში წარმოადგენდა „საქართველოს მმართველი“ (კოვალენსკი). მთავარმართებელი თავმჯდომარეობდა საქართველოს უზენაეს მთავრობას — სპეციალურ სათათბირო ორგანოს. რომელიც ოთხ ექსპედიციად (აღმასრულებელ, სამოქალაქო, სისხლის სამართლის და სახაზინო) იყოფოდა და მთავარმართებლის მითითებით იკრიბებოდა იმ საკითხთა განსახილველად. რომელთაც კოლეგიალური გარჩევა სჭირდებოდა¹.

აღმასრულებელი ექსპედიცია, რომელსაც „საქართველოს მმართველი“ თავმჯდომარეობდა, ყველაზე დიდი და მნიშვნელოვანი განყოფილება იყო საქართველოს უზენაეს მთავრობაში. იგი განაგებდა მთელ მხარეს კანონების ძალითა და იმპერატორის სახელით, მისდამი დაქვემდებარებულ ოლქებში აქვეყნებდა კანონებს. განკარგულებებსა და თვალყურს ადევნებდა მათ ცხოვრებაში გატარებას, სჯიდა ამ კანონებისა და განკარგულებების ურჩობ². დანარჩენი ექსპედიციები პირველისადმი დაქვემდებარებულ მდგომარეობაში იყვნენ და ქვეყნის მმართველობის ცალკეულ დარგებს განაგებდნენ. ქართული ელემენტის მონაწილეობა უზენაეს მთავრობაში მეტად უმნიშვნელო იყო. ყველა ექსპედიციას რუსი მოხელენი მეთაურობდნენ, მათი შერჩევით ექსპედიციაში შეყვა-

¹ АКТЫ, т. I, стр. 437.

² იქვე.

ნილი რამდენიმე ქართველი მოხელე მხოლოდ შრჩეველის როლს ასრულებდა და რუს მოხელეს 12 სექტემბრის დებულების დაუბრკოლებლად განხორციელებაში ეხმარებოდა. აღმოსავლეთ საქართველოს მართვის ასეთი ორგანიზაცია რუსეთის კანონმდებლობიდან იყო აღებული და იმეორებდა 1775 წლის დებულებას გუბერნიის მმართველობის შესახებ. ამდენად აღექსანდრე I დებულება არ განსხვავდებოდა პავლე I დებულებისაგან. რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოს ერთ საგენერალ-გუბერნატოროდ და ორ პროვინციად ვარაუდობდა და რუსულ მმართველობას ამყარებდა. ფორმალური სხვაობა იყო მხოლოდ ის, რომ გარკვეული მოსაზრებით მეორე დებულებაში გუბერნია „საქართველოთი“ იყო შეცვლილი და მმართველობაში ქართული ელემენტიც იმდენად იყო დაშვებული, რომ იგი მხარის წმინდა რუსული კანონებით მართვას ვერ დააბრკოლებდა.

აღმოსავლეთ საქართველოს რუსეთთან შეერთება მხოლოდ პირველი ნაბიჯი იყო იმ ფართო გეგმისა, რომლის განხორციელება ცარიზმის საგარეო პოლიტიკის დღის წესრიგში იდგა. კავკასიის სტრატეგიული პოზიცია საიმედო მაშინ იქნებოდა, თუ მის ბუნებრივ საზღვრებს რუსული მმართველობის ხელი ყველგან მისწვდებოდა. აღმოსავლეთ საქართველო კი ბუნებრივად დაუცველი ტერიტორია იყო, რომელიც ხასიათცვალებადი მუსლიმანური სახანოების გარემოცვაში იმყოფებოდა და თურქეთის ან ირანის მმართველი წრეების მიერ ინსპირირებული ხან-ფაშების შემოსევის მუდმივი საფრთხის წინაშე იდგა. გადადგა რა ამიერკავკასიაში დამკვიდრებისათვის პირველი ნაბიჯი, ცარიზმს შემდეგიც უნდა გადაედგა, ე. ი. თავისი მფლობელობა ბოლომდე — კასპიის ზღვიდან შავ ზღვამდე და კავკასიონის უღელტეხილამდე უნ-

და გაევრცელებინა. წინააღმდეგ შემთხვევაში მას აღმოსავლეთ საქართველოში კავკასიის გზით მოწყვეტა და სამარცხვინო აღსასრული მოელოდა.

ამიერკავკასიის უზენაესმა ხელისუფალმა და საქართველოში რუსთა ჯარის მთავარსარდალმა კნორინგმა, საქართველოში მმართველობის ორგანიზაცია რომ დაამთავრა, ცარიზმის მფლობელობის გაფართოების საზრუნავს მოჰკიდა ხელი. 1802—1806 წლებში ამ მიმართულებით დიდი წარმატებანი იქნა მიღწეული, რაშიაც განსაკუთრებული დამსახურება მიუძღვოდა ახალ მთავარმართებელს პავლე ციციანოვს.

1806 წელს რუსეთმა შეიერთა დერბენდის, ყუბის, ბაქოს, სოლო 1809 წელს თალიშის სახანოები. ჩრდილოეთით აზერბაიჯანის სახანოთა რუსეთთან შეერთების პროცესი ძირითადად მშვიდობიან ხასიათს ატარებდა. აზერბაიჯანის მოსახლეობა რუს მეომრებში ირანის მონობიდან გამათავისუფლებელ ძალას ხედავდა. ის წინააღმდეგობა, რომელსაც რუსეთის მხედრობა აწყდებოდა, სპარსეთის და თურქეთის აგენტების საქმე იყო. ცარიზმის დამპყრობლური მიზნების მიუხედავად ირან-თურქეთის ბატონობის ლიკვიდაცია და რუსეთთან შეერთება აზერბაიჯანელი ხალხის ინტერესებს შეესაბამებოდა¹.

აღმოსავლეთ საქართველოში დამკვიდრებისთანავე ცარიზმმა დაიწყო თავისი კავკასიური სამფლობელოს გაფართოება არა მარტო კასპიის ზღვის, არამედ შავი ზღვის მიმართულებითაც. იგი რეალურად მსჯელობდა, როცა ვარაუდობდა, რომ ქართლ-კახეთში მისი პოზიციები მტკიცე და საფუძ-

Присоединение Азербайджана к России и его прогрессивные последствия в области экономики и культуры, стр. 32.

ვლიანი ვერ იქნებოდა, ვიდრე ამიერკავკასიასთან აკავშირებდა მხოლოდ დარიალის მოუწყობელი გზა, რომელსაც ჩაკეტვის საფრთხე ემუქრებოდა. კავკასიონის მთაგრეხილის კომუნიკაციის საფლანგო-საზღვაო კომუნიკაციებით განმტკიცება და გაფართოება მთავარი პირობა იყო კავკასიის პლაცდარმის შენარჩუნებისა. ამიტომაც, აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაზე შეტევის დროს ერთდროულად ცარიზმი დასავლეთ ამიერკავკასიასაც უტევდა დაეინებით. დასავლეთ ამიერკავკასიის ძირითადი პოლიტიკური ერთეულის — ისტორიული საქართველოს ორგანული ნაწილის — იმერეთის სამეფოს დაკავება. აღმოსავლეთ საქართველოს შეერთების შემდეგ, საერთაშორისო არენაზე ბუნებრივ და კეთილშობილურ აქტად გამოიყურებოდა.

დასავლეთ საქართველო ამ დროს მეტად ჩახლართული პოლიტიკური ვითარების წინაშე იდგა. მართალია, სოლომონ I თავისი ჭკვიანური საშინაო და საგარეო პოლიტიკით ოსმალთა დამპყრობთა თარეშით აოხრებული და დაუძლურებული ქვეყანა შესამჩნევად მოაღონიერა და იმასაც კი მიაღწია, რომ სულთნის ფაქტიური ბატონობა აღკვეთა, მაგრამ ოსმალეთი დასავლეთ საქართველოს მიწა-წყლის ერთ ნაწილში (ფოთი, აჭარა-ქობულეთი) ისევ პარპაშობდა და იმერეთის სამეფო-სამთავროთა შორის გაუთავებელ შუღლსა და შინაომს დასავლეთ საქართველოზე აღრინდელი განუკითხავი ბატონობის აღდგენისათვის იყენებდა. წარუმატებლად დამთავრდა სოლომონ I და სოლომონ II ბრძოლა დასავლეთ საქართველოს განკერძოებულობის აღკვეთისა და იმერეთის სამეფოს მთლიან პოლიტიკურ ერთეულად ჩამოყალიბებისათვის. სამეგრელოს, გურიის, აფხაზეთის, სვანეთის სამთავროები პოლიტიკურ დამოუკიდებლობას იჩემებდნენ და შეუპოვრად ებრძოდნენ იმერეთის მეფის ცენტრალისტურ ტენ-

დენციებს. ამასთან, ეს სამთავროები მუდამ წაყიდებული იყვნენ სასაზღვრო მიწა-წყლის გამო და ერთმანეთთან ბრძოლაში საერთო მტრული ძალის — ოსმალეთის — გამოყენებასაც კი არ ერიდებოდნენ. დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს პროგრესული წრეები ისწრაფოდნენ ამერეთ-იმერეთის გაერთიანებას, მაგრამ ამ კეთილშობილურ მისწრაფებას წინ ეღობებოდა ის, რომ რუსეთის ხელდებულ ერეკლეს ვერ გაეხდებოდა ოსმალეთის განაწყენება¹ და მისი პოლიტიკური გავლენის ქვეშ აღიარებული დასავლეთ საქართველოს შეერთება. დასავლეთ საქართველოს პროგრესული წრეები, ისე როგორც აღმოსავლეთ საქართველოსი, მტკიცედ იყვნენ დარწმუნებულნი, რომ აგრესიული მუსლიმანური მეზობლების დამპყრობლური მისწრაფების აღკვეთა, ოსმალეთის მიერ მიტაცებული მიწა-წყლის გამოხსნა და მუსლიმანური უღლისაგან ქვეყნის გადარჩენა რუსეთთან კავშირის გზით, რუსეთის მფარველობაში შესვლით იყო შესაძლებელი. ამიტომ, სოლომონ II, ისე როგორც სოლომონ I ერეკლეს მსგავსად რუსულ ორიენტაციას მტკიცედ ადგნენ. მაქსიმე ქუთათელის ელჩობა 1768 წელს რუსეთის მფარველობის აღიარებას ითვალისწინებდა. რუსული მმართველობის დასავლეთ საქართველოზე გავრცელების ცდას წარმოადგენდა აგრეთვე „ერეკლე მეორესა, ერთი მხრით, ხოლო სოლომონ მეორესა, გრიგოლ დადიანსა და სიმონ გურიელს შორის, მეორე მხრით, 1790 წლის „ივერიელთა მეფეთა და მთავართაგან დამტკიცებული „ხელშეკრულება“.² 1794 წელს სოლომონ II წერილით მიმართა ჩრდილოეთ კავკასიის რუსული არმიის სარდალ გუდოვიჩს და დახმარება სთხოვა სამეგრელოსა და გუ-

¹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წ. II, გვ. 235.

² იქვე.

რიის მთავრების წინააღმდეგ, რომლებიც იმერეთის მეფეს¹ ოსმალთა და ლეკთა ჯარებით ებრძოდნენ. 1796 წელს სოლომონმა პეტერბურგს მიავლინა ელჩები² — (კათალიკოსი მაქსიმე და თავადი ზურაბ წერეთელი) საგანგებო დავალებით: მსგავსად ქართლ-კახეთისა იმერეთის სამეფოს რუსეთის მფარველობის ქვეშ აყვანისათვის მიეღწიათ.

ამრიგად, დავას არ იწვევს, რომ იმერეთის უკანასკნელი მეფე რუსული ორიენტაციის პოლიტიკოსი იყო და საქართველოს გადარჩენის ერთადერთ გზას რუსეთის მფარველობაში ხედავდა. ერთი შეხედვით, თითქოს გაუგებარი ხდება ის პოზიცია, რომელიც სოლომონ II 1801 წლის აქტის შემდეგ რუსეთის მიმართ დაიკავა. მაგრამ გაუგებარი არაფერია: სოლომონ II, ისევე როგორც ერეკლე, რუსეთის მფარველობას იმიტომ ესწრაფოდა, რომ „თავისი ქვეყანა დამოუკიდებელი განვითარების პოლიტიკურ სამშვიდობოზე გამოეყვანა“³. ერეკლესა და სოლომონს „გამოხსნა-აღდგომის“ უზრუნველყოფის საქმეში სჭირდებოდათ საქართველოს გარეშე ძალა. ყველაფერი ეს 1783 წლის ტრაქტატის ჩარჩოებში ეტეოდა. შინაურ საქმეებში კი საქართველო დამოუკიდებელი უნდა ყოფილიყო და ბაგრატიონთა დინასტიის სამეფო-მემკვიდრეობითი უფლება ხელუხლებლად უნდა დარჩენილიყო. 1801 წლის მოვლენებმა ეს იმედები გაუცრუა. ცარიზმმა მმართველობის საუკუნეობრივ საჭეს ჩამოაცილა ბაგრატიონთა გვარი და მკაცრი რეჟიმი დაამყარა. ეს ცხადია, სოლომონს არავითარ შემთხვევაში არ აწყობდა.

¹ Акты, т. I, стр. 553-554.

² მ. დუმბაძე, დასავლეთ საქართველო XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, 1957, გვ. 133-134.

³ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები წ. II, გვ. 247.

სოლომონმა მთელი სისრულით ვერ გაითვალისწინა, რომ ცარიზმი, ქართლ-კახეთის შეერთების შემდეგ, დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროთა დამოუკიდებელ არსებობას არ დაუშვებდა, რომ 1783 წლის ტრაქტატით, ცარიზმისათვის უკვე განვლილი ეტაპი იყო. რეალურ საფუძვლებს მოკლებული იყო ვარაუდი რუსეთ-ოსმალეთის განხეთქილებაზეც. ამრიგად, სოლომონის ბრძოლა ტრაქტატით გათვალისწინებული ურთიერთობის შენარჩუნებისათვის, რამდენადაც კეთილშობილური არ უნდა ყოფილიყო იგი, მაინც განწირული ჩანდა.

1801 წლის დასაწყისში „ქართლ-კახეთში მეფის ხელისუფლების შენარჩუნების შესახებ იმედი ჯერ კიდევ ცოცხლობდა“¹. სამეფო ხელისუფლების მრავალ პრეტენდენტს შორის ამტყდარ დავაში იმერეთის მეფეც ჩაერია და იულონ ბატონიშვილის უფლებას იცავდა. რადგან ერეკლე ცოცხალი აღარ იყო, მისი დაწყებული საქმის გაგრძელების მოთავეობას ახლა სოლომონი იჩემებდა — საქართველოს სამეფო ტახტზე იულონი 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატის პირობებში — ასეთი იყო სოლომონის იდეალი. ამ მიზანს ემსახურებოდა ჯაფარიძის ელჩობა რუსეთის ხელმწიფესთან. მაგრამ ქართლ-კახეთის ბედი უკვე გადაწყდა და სოლომონის გეგმებს განხორციელება აღარ ეწერა. ამასთან, იულონის მფარველობაში შენიშნული სოლომონი რუსეთის ხელისუფლებისათვის საეჭვო პიროვნებად იქცა. ეს ეჭვები ყოველდღიურად იზრდებოდა, რადგან იმერეთის მეფის კარი მთავარი თავშესაფარი ხდებოდა ყველა იმ უფლისწულთა და თავადებისა, რომლებიც ცარიზმის მმართველობას გამოქცეოდნენ და გარეშე ძალის დახმარებით 1783 წლის ტრაქტატის პირობების აღდგენას ცდილობდნენ.

¹ მ. დუმბაძე, დასავლეთ საქართველო XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, გვ. 137.

მაგრამ ასეთი დიდი საქმეების მოთავეობისათვის სოლომონს საჭირო პირობები და ძალები აღარ გააჩნდა. მას საკუთარ საბრძანებელში შინაომი ჰქონდა ატეხილი. ურჩი გრიგოლ დადიანის წინააღმდეგ ბრძოლას ბოლო აღარ უჩანდა. ამასთან, დადიანი იმერეთის მეფისაგან თავდაცვისა და სადავო ლეჩხუმის დაპატრონების მიზნით რუსეთის მომწველბას აპირებდა.

1802 წელს კნორინგის ნაცვლად საქართველოში მომავალ ახალ მთავარმართებელ პავლე ციციანოვს პეტერბურგში საიდუმლოდ მისცეს დავალება: ყოველი ხელსაყრელი შემთხვევა გამოეყენებინა დასავლეთ ამიერკავკასიის სამეფო-სამთავროთა რუსეთთან შეერთებისა და შავი ზღვის კავკასიურ სანაპიროებზე ფეხისმოკიდებისათვის¹. ციციანოვს ურჩიეს იმერეთის საშინაო საქმეებში ჩარევის საბაზად გამოეყენებინა ანა დედოფლის შვილის კონსტანტინეს გათავისუფლება, რომელიც სოლომონს დატყვევებული ჰყავდა როგორც მძევალი. ამ მიზნით, იმერეთში რუსი მოხელე სოკოლოვი მიავლინეს, რომელიც კონსტანტინეს გათავისუფლების ცდასთან ერთად, იმერეთის საშინაო და საგარეო საქმეების ფარულ დაზვერვას აწარმოებდა².

როგორც აღენიშნავდით, ქართლ-კახეთში რუსული მმართველობის შემოღების პერიოდში იმერეთის მეფეს სამეგრელოს მთავართან ჰქონდა ომი გაჩაღებული. სამეგრელოს მთავარი გრიგოლ დადიანი მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. სამთავროს შიგნით არეულობა ძლიერდებოდა. ძმა სამთავრო ტახტს ეცილებოდა. თავადები აღარ მორჩილებდნენ. სოლომონი ლეკთა დაქირავებული რაზმებით უტევდა. გრიგოლ და-

¹ Акты, т. I, стр. 457.

² იქვე, გვ. 139.

დიანი ამ მდგომარეობიდან გამოსავალს რუსეთის მფარველობაში შესვლით ხედავდა. 1802 წლის 5 ოქტომბერს გ. დადიანი თავის მოყვარეს დავით ბატონიშვილს სთხოვდა ეშუამდგომლა ციციანოვის წინაშე, რათა რუსეთის მფარველობაში აეყვანა სამეგრელოს სამთავრო¹. ამასვე სთხოვდა დადიანი იმერეთში მივლინებულ რუს მოხელე სოკოლოვს. „რადგან თქვენ, — სწერდა იგი, — ინებეთ იყოთ მეგობარი ჩემი მოყვარის ბატონიშვილის დავითისა, ამიტომ განდობთ თქვენ ჩემს საქმეს. მაქვს სურვილი გავხდე ქვეშევრდომი... ხელმწიფისა, რათა თავი დავალწიო ძლიერ მეფეს სოლომონს, და თუ ამ განზრახვაში ვერაფრით დამეთანხმებით, მაშინ მომეცით ნება, რომ ჩემი ქონებით და ოჯახით გავხდე ოტომანთა პორტას ქვეშევრდომი“².

სამეგრელოს მთავრის ეს სათხოვარი რუსეთის გეგმებს ეპასუხებოდა. სამეგრელოში პლაცდარმის გაჩენა იმერეთის მეფის ვარაუდს დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისათვის დიდად ართულებდა, რადგან იგი აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მხრიდან ცარიზმის გავლენის ქვეშ ექცეოდა და იძულებული ხდებოდა ციციანოვის კარნახის აღმსრულებელი ყოფილიყო. მაგრამ გრიგოლ დადიანის წინადადებას რუსეთის საიმპერატორო კარი პირველ ხანებში მაინც ფრთხილად ეკიდებოდა, რადგან სამეგრელოში ჯარის მომარაგების საკითხი და ახალციხის ახალი ფაშას პოზიცია გაურკვეველი ჩანდა. ციციანოვი პირველი რიგის ამოცანად მაინც ფოთის დაკავებას თვლიდა³, რადგან ფოთის დაკავებით რუსეთი ზღვაზე გა-

¹ Акты, т. I, стр. 452.

² ა. ფ ი რ ც ხ ა ლ ა ი შ ვ ი ლ ი, რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან, 1955, გვ. 23.

³ Акты, т. I, стр. 457.

დიოდა. საზღვაო გზა კავკასიაში ცარიზმის პოზიციებს რა თქმა უნდა, ერთიორად აძლიერებდა. ფრიგოლ დადიანს ციციანოვი აიძულებდა, რომ დაიცავდა მის ინტერესებს, ოღონდ, მიეღო წინადადება სამეგრელოს მფარველობაში აყვანის შესახებ და ურჩევდა ყველაფერი ეს გარკვეულ მომენტამდე საიდუმლოდ შეენახა.

კონსტანტინოპოლიდან მიღებული ცნობების შემდეგ იმის შესახებ, რომ დაუძლურებული პორტა დასავლეთ საქართველოსათვის ხელს ვერ გამოიღებდა და მის საშინაო საქმეებში ჩარევა ციციანოვს თავისუფლად შეეძლო, სამეგრელოს შეერთების საკითხი აღარ გადადებულა. დაიწყო ციციანოვსა და დადიანს შორის მიმოწერა შეერთების პირობების თაობაზე¹. ციციანოვის მიერ წამოყენებული პირობები დადიანს სავსებით აწყობდა. „...შენს მმართველობას გადაეცეცი თავი ჩემი და შენ გთხოვ განაგო საქმენი ჩემნი“. — სწერდა დადიანი ციციანოვს, რაც იმას ნიშნავდა, რომ იგი სრულ კაპიტულაციას აცხადებდა და მის სამთავროს საგარეო და საშინაო ცხოვრების ბედს საქართველოს მთავარმართებელს ანდობდა.

„თხოვნის პუნქტებს“ გ. დადიანმა 1803 წლის 2 დეკემბერს მოაწერა ხელი. 4 დეკემბერს მან სამეგრელოს თავადებთან ერთად საზეიმოდ დაიფიცა რუსეთის იმპერიის ერთგულებაზე². 1804 წლის ივლისში დადიანის ქვეშევრდომობის ფიცის აქტი დამტკიცდა და გამოიცა რუსეთის იმპერატორის ალექსანდრე I რესკრიპტი გ. დადიანისადმი.

„ჩაგრიცხავთ რა თქვენ რუსეთის ქვეშევრდომთა შორის, ჩვენ გვსურს ეს არა გასათვართებლად ესრეთაც უკვე ვრცე-

¹ Акты, т. I, стр. 459-460.

² Утверждение русского владычества на Кавказе, стр. 107-108.

ლისა ქვეყანასა ზედა იმპერიისა შინა, არამედ თანაუფ-
რძნობთ სამეგრელოს მკვიდრთა გაჭირებულ მდგომარეო-
ბას, რომელთაც მეზობლები ყოველი მხრით ავიწროებენ,
მოვიღეთ რა მოწყალება, გადაწყვიტეთ ეს ჩვენი ერთმორ-
წმუნე ხალხი მივიღოთ რუსეთის მფარველობა-დაცვის ქვეშ,
რომლის ფრთებქვეშაც დე მიეცეს სამეგრელოს მშვიდობიან-
ობა, და აგემოს მან დიდი ხნის მოწყურებული მყუდროება,
უშიშროება. რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შემავალი
სხვა ოლქების თანაბრად¹. — ნათქვამია დადიანისადმი ბო-
ძებულ სოგელში. ტექსტი ძალზე ჩამოგავს რესკრიპტის იმ
ტექსტს, რომლითაც ალექსანდრე I ქართლ-კახეთის სამეფო
რუსეთის მფლობელობაში აღიარა. ცარიზმი არ ღალატობ-
და ტრადიციას. თავის დამპყრობლურ აქტებს ტანჯული ხალ-
ხისადმი „მოწყალების“ ნიღბით ფარავდა.

რესკრიპტის მიხედვით რუსეთის მფარველობაში შესულ
დადიანს სამთავროს მემკვიდრეობითი მფლობელობა უმ-
ტყიცდებოდა. მისივე უფლებაში რჩებოდა სამთავროს ში-
ნაური მმართველობა და სამართალი. ქართლ-კახეთის მმარ-
თველობის დებულებასთან შედარებით ეს გაცილებით ღმო-
ბიერი და სამართლიანიც იყო. პეტერბურგში დადიანისათვის
ასეთ უპირატესობას არ ითვალისწინებდნენ. ნავარაუდები
იყო იგი დაეტოვებინათ სამეგრელოს „უფროსად“, ჩვეულებ-
რივი მოხელის უფლებებში², მაგრამ ციციანოვის დასაბუთე-
ბამ საქმე დადიანის სასარგებლოდ გადაწყვიტა. კავკასიის
ცბიერ პროკონსულს დადიანის პატივით აღჭურვა ამიერკავ-
კასიის სხვა სამთავროთა დასანახად სჭირდებოდა, დადიანის

¹ ა. ფ ი რ ც ხ ა ლ ა ი შ ვ ი ლ ი, რუსეთ-საქართველოს ურთიერთო-
ბის ისტორიიდან, გვ. 28.

² Акты, т. II, стр. 468.

უფლებების შეზღუდვა და სამეგრელოს ჩვეულებრივ რუსულ პროვინციად გადაქცევა კი, როცა იქ რუსეთის არმია ფეხს მოიკიდებდა, ყოველთვის შეიძლებოდა¹.

სამეგრელოს რუსეთთან შეერთება დიდმნიშვნელოვანი მოვლენა იყო დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში. დასავლეთ ამიერკავკასიაში რუსეთმა გაიჩინა საიმედო პლაცდარმი, საიდანაც შავი ზღვის კავკასიური სანაპიროებისაკენ გზის გაკაფვა ადვილად შეიძლებოდა. სამეგრელოში რუსეთის ბატონობა დასავლეთ საქართველოს სხვა სამეფო-სამთავროებსაც აიძულებდა საბოლოოდ გაერკვიათ თავიანთი პოლიტიკური ბედ-იღბალი. გახანგრძლივებულ ფეოდალურ-ვასალურ წყობილებაში დაჩიხული ეს სამთავროები „...მწიფე ვაშლებივით ხელში უცვივოდნენ ამ ახალ დამპყრობელს“². მათი მომავალი გადაწყვეტილი იყო. ჩათრევას ჩაყოლა სჯობდა. რუსეთის ქვეშევრდომობის სურვილს გამოთქვამდნენ გურიის მთავარი ქაიხოსრო და აფხაზეთის მთავარი ქელაიშ-ბეგი შარვაშიძე. ამ სამთავროთა იმერეთის მეფესთან წაყიდებისა და რუსეთის მფარველობაში ჩათრევის ქსელს ხლართავდა დასავლეთ საქართველოში სპეციალურად მივლინებული რუსი მოხელე ლიტვინოვი.

იმერეთის მეფე სოლომონ II მისთვის არასახარბიელო ვითარებაში ჩაყოლის გზას დაადგა. საგანგებო ელჩები გაუგზავნა ციციანოვს და რუსეთის ქვეშევრდომობა ითხოვა. შეთანხმება ციციანოვმა მიუღებლად ჩათვალა, რადგანაც სოლომონი გადაჭრით მოითხოვდა მისთვის ლეჩხუმის შენარჩუნებას. თავის მხრივ, კი ციციანოვი ამ პროვინციას დადიანს

¹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წ. II, გვ. 295.

² იქვე.

სთავაზობდა. ციციანოვმა მის მიერ შედგენილი „სათხოვართა პუნქტების“ ტექსტი შესთავაზა სოლომონს, რომელსაც თანხმობის გარდა სხვა გზა აღარა ჰქონდა, რადგან იმერეთში ცარიზმის მოხელეები მუქართა და მოსყიდვით ახერხებდნენ სოლომონის დასაყრდენი მოხელე-თავადების გადაბირებას.

1804 წლის 16 აპრილს ციციანოვი და სოლომონი პირისპირ შეხვდნენ ერთმანეთს სოფ. ელაზნაურში. ლეჩხუმის საკითხმა აქაც ჩაშალა მათი შეთანხმება. გაგულისებული ციციანოვი დაემუქრა სოლომონს, რომ ამიერიდან ისინი ერთმანეთს „ბრძოლის ველზე ხმალამოწყვდილნი“ შეხვდებოდნენ¹.

ციციანოვს იმერეთის შეერთების გადადება აღარ უნდოდა, მაგრამ ახლო აღმოსავლეთში შექმნილ ვითარებას უწყევდა ანგარიშს და ამიტომ ფრთხილობდა. იმერეთის სამეფოს იარაღით დაპყრობა დიდ რისკთან და ხარჯთან იყო დაკავშირებული. მას საკმაო ძალებიც არ გააჩნდა, რომ კავკასიისაკენ ორი — დასავლეთი და აღმოსავლეთი მიმართულებით ერთდროულად იარაღით ევლო წინ. ირანი, თურქეთი და მათ ზურგს უკან მდგომი დასავლური ქვეყნები ცარიზმის ასეთ გააქტიურებას უპასუხოდ არ დატოვებდნენ. მით უმეტეს, რომ ოსმალეთი ამ დროს რუსეთის მოკავშირე იყო. რუსეთის მთავრობას აწყობდა თურქეთთან კეთილმეზობლური დამოკიდებულება. ციციანოვი იმაშიც იყო დარწმუნებული, რომ მფარველობაში აყვანილ სოლომონს თანდათან მოთოკავდა და დაიმორჩილებდა. იმერეთის მეფის გამძლეობის გამოსაცდელად ელაზნაურის პირველი მოლაპარაკების შემდეგ ციციანოვმა მართლაც იშიშვლა ხმალი (20 აპრილს რუსთა ჯარები იმერეთის სოფლებში შევიდნენ და ხალხს ერთგულებაზე აფიცებდნენ). სოლომონმა მოლაპარაკების განახლება

1 მ. დუშბაძე, დასავლეთ საქართველო XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, გვ. 169; Акты, т. II, стр. 314.

ამჯობინა. თავის მხრივ, ციციანოვიც დათმობაზე წავიდა და ლეჩხუმის დაბრუნების შესახებ იმერეთის მეფეს საიდუმლო დაპირება მისცა. ამის შემდეგ, შეთანხმება მიღწეულ იქნა და შეიკრა 1804 წლის ე. წ. ელაზნაურის ტრაქტატი.

ელაზნაურის ტრაქტატით იმერეთის მეფე ძირითადად იგივე მდგომარეობაში ექცეოდა, როგორც დადიანი. რუსეთი, მართალია, აღიარებდა სოლომონის მემკვიდრეობით უფლებას (თუ შვილი არ ეყოლებოდა სოლომონს, ეს უფლება კონსტანტინე ბატონიშვილზე გადადიოდა), მაგრამ მტკიცე ჩარჩოებში აყენებდა მას და ფაქტიურად რუსი მოხელეების ნება-სურვილის აღმსრულებლად ხდიდა. თუმცა ტრაქტატით გურია აღიარებული იქნა იმერეთის ვასალურ სამთავროდ, მაგრამ სოლომონს ეს დიდად ვერ ანუგეშებდა, რადგან ამიერიდან გურიაც რუსეთის მფარველობაში შედიოდა და რუსეთისაგან დამოუკიდებლად გურიის საქმეებში იმერეთის მეფე ვერ ჩაერეოდა. ციციანოვის ექვნეული დამოკიდებულება სოლომონისადმი და იმერეთში მივლინებულ რუს მოხელეთა საქმიანობა იმის მანიშნებელი იყო, რომ იმერეთის სამეფოს, თუნდაც ნომინალური დამოუკიდებლობის დღეები დათვლილი ჰქონდა. სოლომონი არც ისე ბეცი პოლიტიკოსი იყო, რომ ეს არ ეგრძნო, მაგრამ ელაზნაურის ტრაქტატი მას სულმოთქმის საშუალებას მაინც აძლევდა, რომ შემდგომში ვითარება დამშვიდებით აეწონა და რაიმე ელონა.

იმერეთის მფარველობაში აყვანის შემდეგ ციციანოვის მოქმედება დასავლეთ ამიერკავკასიაში მეტი აქტივობით აღინიშნა. ციციანოვი ემზადებოდა ფოთის დასაყავებლად. 1804 წლის ოქტომბერში ყირიმიდან გამოგზავნილი მეფის რაზმები ხობის შესართავთან გადმოსხეს. ციციანოვმა აფხაზეთის საშინაო საქმეებშიც იწყო ჩარევა. გენერალ რიგკოფის რაზმებმა, რომლებიც აფხაზეთში უნდა შესულიყვნენ, გზად

ანაკლიის ციხეც დაიკავეს. ოსმალეთის აქტიურმა საპასუხო ღონისძიებებმა, მართალია, ციციანოვი აიძულა ანაკლიის ციხე დაეცალა და ოსმალეთის ქვეშევრდომ ქელაში-ბეგისათვის ჩაეხარებინა, მაგრამ ეს ღრობით უკან დახევას მოასწავებდა. ციციანოვს გადაწყვეტილი ჰქონდა ფოთის ციხე, რომელსაც იგი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა, და მასთან შავი ზღვის მთელი ჩრდილო სანაპიროები ოსმალეთისათვის წაერთმია.

სამეგრელოში რუსეთის პოლკის შეყვანამ, სადავო ლეჩხუმის სამეგრელოს საკუთრებად აღიარებამ. ლიტვინოვის მიერ გაშლილმა ინტრიგულმა ქსელმა სოლომონი დაარწმუნა, რომ მალე მის სამეფოს გაქრობა მოელოდა. ახლა სოლომონი ყველა ღონეს ხმარობდა, რომ ამიერკავკასიაში რუსული მმართველობის მოშლისათვის მებრძოლი ძალები გაეერთიანებინა. ამ მიზნით კავშირს ამყარებდა სპარსეთთან, ოსმალეთთან, ფარულად უკავშირდებოდა ალექსანდრე ბატონიშვილს, იმედით შეჰყურებდა ქართლის მთიანეთში დაწყებულ ანტირეჟიმულ მოძრაობას. მაგრამ სოლომონის იმედები ცრუვდებოდა. რუსეთის მხედრობის წარმატება სპარსეთთან ომში, მთიულეთის აჯანყების ჩახშობა, იულონისა და ფარნაოზის რუსეთს გადასახლება, აღმოსავლეთ კავკასიის მუსლიმანურ სახანოებზე მეფის ხელისუფლების გავრცელება ქუთაისში პოლკის დაბანაკება, სოლომონის შვილიშვილის გიორგი ბატონიშვილის მუხტურის ციხიდან განთავისუფლება — ყველაფერი ეს სოლომონის იმედებს ძირს უთხრიდა.

1806 წელს რუსეთ-თურქეთს შორის ომი რომ დაიწყო, სოლომონს ხელი თითქმის ყველგან მოცარული ჰქონდა. ომმა სოლომონის ჩამქრალი იმედები გამოაცოცხლა. ოსმალეთი ახლა რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში მისი ბუნებრივი მოკავშირე ჩანდა. გარეგნულად სოლომონს თავი ისე ეკირა,

თითქოს ამ ომში ნეიტრალიტეტს იცავდა, ფარულად კი ანტირუსულ ძალებს აქეზებდა და ხელს უწყობდა, ხოლო რუსეთის მხედრობის იერიშებს ფოთზე შეძლებისდაგვარად ხელს უშლიდა.

თავისთავად იბადება კითხვა: ნუთუ სოლომონ II, იმ დროის განათლებული და ნიჭიერი სახელმწიფო მოღვაწე, რომელმაც ისტორიის გაკვეთილებით კარგად იცოდა საქართველოში თურქ დამპყრობთა ბატონობის საშინელი შედეგები, იმაზე თანახმა გახდა, რომ სამეფო ტახტის შენარჩუნების ვარაუდით ქართველი ხალხის ინტერესები გაეწირა და ოსმალთა უღელში გაება თავისი ქვეყანა?

უყოყმანოდ შეიძლება ითქვას, რომ სოლომონ II თავის ქვეყანაში თურქების გაბატონებას არავითარ შემთხვევაში არ შეუურიგდებოდა¹. მთელი მისი საქმიანობა იმის დასტურია, რომ სოლომონი ტახტის სიყვარულს თავისი ხალხის ბედ-ილბაღს არ ანაცვალებდა და მას გააფთრებული „ბაბრის“ ხახაში არ ჩააგდებდა. თურქეთის უღლისაგან თავისი ქვეყნის საბოლოო გამოხსნისაკენ იყო მიმართული არაერთი ცდა რუსეთის მფარველობაში დასავლეთ საქართველოს აყვანისათვის. მაგრამ სოლომონს, რომელიც არცთუ ისე ცუდად ერკვეოდა იმ დროის საერთაშორისო ვითარებაში და ევროპის დიდ სახელმწიფოთა ძალების თანაფარდობაც გაეგებოდა, მიაჩნდა, რომ რუსეთისადმი მთელი ძალების დაპირისპირებით შესაძლებელი გახდებოდა თვითმყოფი პოლიტიკური ერთეულის შენარჩუნება.

დაუძლურებული თურქეთის ძველი უფლების აღდგენა საქართველოზე იმდროინდელი დიდი სახელმწიფოების ძალ-

¹ მ. დ. უმბაძე, იმერეთის სამეფოს გაუქმება და გურია-აფხაზეთის სამთავროების მფარველობაში აყვანა (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 864).

თა ჰიდილში სოლომონს გამორიცხულად ეჩვენებოდა. მან ისიც კარგად იცოდა, რომ ქართველი ხალხი, რომელსაც თურქ დამპყრობთა უღლის სიმძიმე საკუთარ ზურგზე ჰქონდა გამოცდილი, არავითარ შემთხვევაში არ გაჰყვებოდა რუსეთის წინააღმდეგ თურქეთის ჯარებს ერთობლივ ბრძოლაში. სოლომონის ბრძოლის მთელი შინაარსი რუსეთის მფარველობის ქვეშ მყოფი შინაგანად დამოუკიდებელი საქართველოს შენარჩუნება იყო. იგი აგრძელებდა ერეკლე II და სოლომონ I ტრადიციებს და ამ ბრძოლაში, უკიდურესი გაჭირვების ჟამს, იგარეშე ძალასაც მიმართავდა, რომელიც მას დროებითი დახმარებისათვის, ძალთა გასაწონასწორებლად, ხოლო შემდეგ ცარიზმის მმართველობისათვის მეტი დამთმობლობის გამოსაძალავად სჭირდებოდა მხოლოდ.

მაგრამ სოლომონი, კეთილშობილური იდეების მიუხედავად, მაინც ცდებოდა. იგი უნებლიედ „ექცეოდა მტრული ოსმალეთის ბანაკში“¹. რეაქციულ და მტრულ ძალებზე დაყრდნობით პოლიტიკური თვითმყოფლობისათვის ბრძოლას ობიექტურად მაგნე შედეგები ახლდა. ქართველთა ძირითადი ამოცანა ამ დროისათვის დასავლეთ საქართველოზე ოსმალური ბატონობის ნაშთების სრული მოშლა იყო და ამ ამოცანის განხორციელება რუსული იარაღით ხერხდებოდა. ამიტომ იყო, რომ ოსმალეთის წინააღმდეგ საბრძოლო ოპერაციებში ფოთთან, ახალციხესთან თუ ახალქალაქთან რუსებთან ერთად ქართველებიც აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ.

რუსეთ-თურქეთის ომის პერიოდში კავკასიაში რუსული მმართველობისა და იმერეთის მეფის დამოკიდებულება კიდევ უფრო გამჟღავნდა. ციციანოვის მომდევნო მთავარმართებლები აგრძელებდნენ იმერეთზე დაწოლის ხაზს და სოლომონს ავიწროებდნენ. სოლომონი რუსებს ელაზნაურის

¹ საქართველოს ისტორია, დამხმარე სახელმძღვანელო, წ. I, გვ. 407.

ტრაქტატის მუხლების დარღვევას უჩიოდა და იმერეთში რუსთა მომძლავრებას წინ ეღობებოდა. იმერეთის მეფე ამასთან, არცთუ უსაფუძვლოდ ეჭვობდა, რომ რუსი ხელისუფალნი მისი ოჯახის დატყვევებას და სხვა ქართველ ბაგრატიონთა ოჯახის მსგავსად რუსეთში გადასახლებას აპირებდნენ. ამიტომ იგი ქუთაისს გაეცალა და თავისი რაზმით თავი ახალციხის სასაზღვრო სოფლებს შეაფარა.

რუსეთის მთავრობამ სოლომონის წინააღმდეგ დადიანი და გურიელი ამოქმედა. 1810 წლის 20 თებერვალს სოლომონს ხელისუფლების დამხობა ტორმასოვმა საჯაროდ გამოაცხადა ქუთაისს. უშედეგოდ ღამთავრდა ტორმასოვთან სოლომონ ~~ლომონი~~ს მოლაპარაკებაც. 1810 წლის 1 აპრილს მთავარსარდლის მითითებით სოლომონი „მოლაპარაკებაზე“ მიიწვიეს, მაგრამ დააპატიმრეს და თბილისს ჩაბოიყვანეს¹. ამით თითქოს დამთავრდა ყველაფერი, მაგრამ სულ მალე ტყვე სოლომონი ერთგულმა პირებმა თბილისიდან გააპარეს. სოლომონმა თავი ახალციხეს შეაფარა. ამიერიდან იგი ცარიზმის წინააღმდეგ აშკარა ბრძოლაზე გადავიდა და სათაქეში ჩაუდგა 1810 წლის იმერეთის აჯანყებას. ამ აჯანყებაში სოლომონის ძალები დ პოზიცია ცარიზმის ძალებთან შედარებით სუსტი იყო. აჯანყება დამარცხდა. სოლომონი და მისი მომხრენი იმერეთს გაეცალნენ. იმერეთის საკითხი საბოლოოდ გადაწყდა. იგი ცარიზმის სამფლობელო გახდა.

იმერეთის შეერთებასთან ერთად მთავარმართებელი ტორმასოვი გურიის საქმეებსაც აგვარებდა. გურიელს ტორმასოვი ჰპირდებოდა დადიანის მსგავსად რუსეთის მფარველობაში აყვანას, თუ მეფის მტრებთან ბრძოლაში, რო-

¹ Акты, т. IV, стр. 239.

გორც რუსეთის ერთგული თავს გამოიჩენდა. გურიელიც დაპირების მოლოდინში თავს არ ზოგავდა და 1000 კაცისაგან შემდგარი რჩეული ჯარით რუსეთის მხარეზე იბრძოდა¹. 1810 წლის 19 ივნისს ტორმასოვმა საიმპერატორო კარისაგან დამოუკიდებლად გააფორმა გურიელის რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლა, რაც შინაარსით სამეგრელოს ტრაქტატის გამეორებას წარმოადგენდა.

ისმის კითხვა — კავკასიის ცარიტული ხელისუფლება რატომ თვლიდა დასაშვებად დასავლეთ საქართველოს წვრილ სამთავროთა ავტონომიურ მმართველობას მაშინ, როცა ქართლ-კახეთსა და იმერეთში კოლონიურ რეჟიმს ახორციელებდა? ცარიზმის მოხელეთა განზრახვის ამოცნობა რთული საქმე როდია. იმ პირობებში, როცა მას ხელთ ეპყრა ყველაზე უფრო ძლიერი, დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის მესვეური პოლიტიკურ-კულტურული ცენტრები — თბილისი და ქუთაისი, ისტორიულად ყოველთვის მათზე დამოკიდებული ცალკეული სამთავროები ამინდს ვერ შეცვლიდნენ. ამიერიდან დადიანიც და გურიელიც, მათთან ურთიერთობის განსხვავებული ფორმების მიუხედავად, ცარიზმის ხელისუფლების ყურმოჭრილი ქვეშევრდომები იყვნენ და მისი მითითებით მოქმედებდნენ. მოჩვენებითი დამოუკიდებლობა წამქეზების როლს ასრულებდა აფხაზეთის მთავრისათვისაც. საყურადღებოა ერთი გარემოება, რასაც ცარიზმის ერთგული მოხელე ტორმასოვი თავის უმაღლეს ხელისუფალს — ალექსანდრე პირველს უმჟღავნებდა: „ამ საკმაოდ ვრცელი მხარის გაყოფით ოთხ სამფლობელოდ, როგორც, მაგალითად, იმერეთი, გურია, სამეგრელო და აფხაზეთია, რომელთაგან 3 უკანასკნელს მართავენ განსაკუთრებული მფლობელები თავიან-

¹ Акты, т. IV, стр. 437.

თი უფლებებით, კანონებითა და ქვეყნის ჩვეულებებით, ად-
ვილი იქნება მისი შენარჩუნება... იმ რაზმების რიცხვით,
რომლებიც ახლა აქ იმყოფებიან, მით უფრო მაშინ, როცა სა-
შუალება გვექნება აუცილებელ შემთხვევაში ერთი მთავრის
ძალა მეორეს დავუპირისპიროთ“.¹

ეს ძველი რომაული დევიზი კარგად ჰქონდათ შეთვისე-
ბული ცარიზმის საგარეო პოლიტიკის მესვეურებს. ტორმა-
სოვის ამ მოსაზრებას პეტერბურგში მთლიანად იზიარებდნენ,
მით უმეტეს, რომ კავკასიაში დიდი ძალების დაბანდების სი-
ძნელების გამო მოქიშპე მთავართა ურთიერთდაპირისპირე-
ბის შესაძლებლობა ამ მხარეში, ცარიზმის ბატონობის ხელ-
საყრელ პირობებს ქმნიდა.

დასავლეთ ამიერკავკასიაში რუსეთს წარმატება მაშინ ექ-
ნებოდა, თუ იგი შავი ზღვის კავკასიურ სანაპიროებზე დამ-
კვიდრდებოდა. ამ შემთხვევაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა
აფხაზეთის სამთავროს შემოერთებას ენიჭებოდა. ცარიზმი
აფხაზეთის შეერთებას „საქართველოს ისტორიული სა-
ზღვრების აღდგენის“ მოტივით ამართლებდა. ქელაიშ-ბეგის
მოკვლის შემდეგ აფხაზეთის სამთავრო ტახტის დასაკუთრე-
ბისათვის ბრძოლაში მონაწილეობდა და ქელაიშ-ბეგის უფ-
როსი შვილის სეფერ ალიბეის (გიორგი შარვაშიძის) მხარე
ეკავა, რომელიც ანტიოსმალურ ორიენტაციას ამჟღავნებდა
და ქრისტიანულ რჯულზე იყო მოქცეული. ტორმასოვის შუა-
მდგომლობით რუსეთის მთავრობამ შარვაშიძე მფარველობა-
ში აიყვანა, ხოლო 1810 წლის აპრილში წყალობის ნიშანი და
ინვესტიტურის სხვა ნიშნებიც გამოუგზავნა და მის ოჯახს პენ-
სიონიც დაუნიშნა. 1810 წლის ოქტომბერში, როცა რუსეთის
მთავრობამ სოხუმი ოსმალეთს წაართვა, რუსეთის ქვეშევ-

¹ А К Т Ы, т. IV стр. 437, მ. ღუმბაძე, დასავლეთ საქართველო XIX
საუკუნის პირველ ნახევარში, თბ., 1957, გვ. 209.

რდომ შარვაშიძეს ზეიმიტ ჩააბარეს იმპერატორის წყალობა. ამრიგად, გადაწყდა აფხაზეთის საკითხიც. აფხაზეთის სამთავრო „აზიური“ დილეგიდან ცარიზმის „ევროპულ“ საპყრობილეში¹ აღმოჩნდა.

თურქეთთან 1806—1812 წლების ომში შავი ზღვის კავკასიური სანაპიროების შეერთების საქმე რუსეთმა მაინც ვერ გადაწყვიტა. იგი მხოლოდ სანაპირო ქალაქ სოხუმში დამკვიდრდა. ფოთი ისევ ოსმალებს დარჩათ. ცარიზმი მარჯვე შემთხვევას უცდიდა, რომ შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროები ოსმალეთისათვის მთლიანად გამოეტაცა და ამით აღეკვეთა დასავლეთ ამიერკავკასიაში თურქეთის მთავრობისა და მის ზურგს უკან მდგომი ინგლისელი კოლონიზატორების აგრესიული ზრახვები. თურქეთთან 1828—1829 წლების ომში ამ მიმართულებით კიდევ ერთი ნაბიჯი გადაიდგა წინ. 1828 წლის 15 ივლისს რუს-ქართველთა რაზმებმა ფოთი ოსმალებს გამოსტაცეს. ოსმალთა ბატონობას ბოლო მოეღო აგრეთვე თურქეთის მიერ სამი საუკუნის წინ მიტაცებულ სამხრეთ საქართველოს რაიონებში (ახალციხე, ახალქალაქი, ასპინძა, აწყური, ხერთვისი, ქვაბლიანი, აბასთუმანი, ჭაქარაქი, ფოცხოვი, ჩილდირი), მაგრამ ოსმალთა მფლობელობაში ისევ დარჩა ბათუმ-ქობულეთის ტერიტორია. შავი ზღვის ჩრდილოეთ სანაპიროებზე რუსეთის ძალაუფლება ჩოლოქთან წყდება.

XIX საუკუნის 30-იან წლებში, როცა რუსეთი კავკასიის მთიანეთის დაპყრობას შეუდგა, დღის წესრიგში სვანეთის საკითხიც დადგა. დასავლეთ საქართველოს ქარიშხლიან მოვლენებში სვანეთის სამთავროს მკრთალი მონაწილეობის მიუხე-

¹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წ. II, გვ. 407.

5. ა. სურგულაძე

დავად, მეფის მთავრობას მიაჩნდა, რომ სვანეთი სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი პოზიცია იყო კავკასიის მთიანეთის დაპყრობისათვის¹. სამხრეთ და ჩრდილოეთ კავკასიის საზღვარზე მდებარე სვანეთი არა მარტო ახალი მნიშვნელოვანი კომუნიკაცია იყო ცარიზმისათვის. არამედ საჩეჩნოსა და დაღესტანზე შეტევის ხელსაყრელი პოზიციაც. მიუხედავად იმისა, რომ სვანეთი თავისებური გეოგრაფიული პირობების გამო ძნელად მისადგომი მხარე ჩანდა, ცარიზმი მაინც შეუდგა ამ საქმეს და 1833—1834 წლებში თავისი ბატონობა დადემშქელიანთა სამთავრო სვანეთზე გაავრცელა. რუსეთის მფლობელობის გარეთ დარჩა მხოლოდ ე. წ. „თავისუფალი სვანეთი“, მაგრამ მის დამოუკიდებლობას ცარიზმი დიდ მნიშვნელობას არ ანიჭებდა და ხელსაყრელ შემთხვევას უცდიდა. რომ მისი შეერთება მშვიდობიანი გზით განეხორციელებინა. „თავისუფალმა სვანეთმა“ დამოუკიდებლობა XIX საუკუნის 70-იან წლებამდე შეინარჩუნა².

ყირიმის ომის დამთავრების შემდეგ ცარიზმმა მეტი დაჟინებით განაგრძო მთიელთა განმათავისუფლებელი მოძრაობის ლიკვიდაცია. 1856 წლიდან რუსეთის ჯარები განუწყვეტელ შეტევით ბრძოლებს ეწეოდნენ ჩეჩნეთისა და დაღესტანის სიღრმეში. შამილის სამფლობელო თანდათან ვიწროვდებოდა, მისი ძალები მცირდებოდა. 1859 წელს შამილის უკანასკნელი თავშესაფრის — ვედენოს ადგილით კავკასიის მთიანეთის დამორჩილების ნახევარსაუკუნოვანი ოპერაცია დამთავრდა. მეფის ჯარებმა ამის შემდეგ წარმატებით განახორციელეს ოპერაციები დასავლეთ კავკასიაში. კავკასიის ომები საბოლოოდ მხოლოდ 1864 წელს დასრულდა. ამ ომ-

¹ მ. დუმბაძე, დასავლეთ საქართველო XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, გვ. 257.

² იქვე, გვ. 258.

ში გამარჯვების მოპოვება — კავკასიის მთიანეთის საბოლოო დამორჩილება. კავკასიის პოლიტიკური დაპყრობის დასასრულს წარმოადგენდა.

თურქეთის წინააღმდეგ 1877—1878 წლების ომში ცარიზმმა თავის კავკასიურ სამფლობელოს ბათუმი, ყარსი და არდაგანიც შესძინა. ამ დროიდან ვიდრე პირველ მსოფლიო ომამდე კავკასიაში მშვიდობა სუფევდა, მაგრამ მისი ხალხები ცარიზმის კოლონიური უღლის ქვეშ გმინავდნენ. კავკასიაში პოლიტიკურად განმტკიცებული ცარიზმი ამიერიდან მეტი ინტენსივობით ახორციელებდა მის ეკონომიკურ ათვისებას.

* * *

ცარიზმი თავადაზნაურობას ეყრდნობოდა და მისი ინტერესების კარნახით მოქმედებდა. მსხვილ კაპიტალისტურ სახელმწიფოებთან მუდმივი ქიშპობა ცარიზმს იმასაც უკარნახებდა, რომ ქვეყნის სამრეწველო-აგარარული განვითარებისათვის ეზრუნა და აქტიური სავაჭრო პოლიტიკა განეხორციელებინა. ცარიზმს ეს პოლიტიკური და ეკონომიკური მიზანდასახულობა განსაზღვრავდა მის აქტიურ სწრაფვას ახალი ქვეყნების დაპყრობა-შემომტკიცებისაკენ და ეკონომიკური პოლიტიკის იმ ფორმებსა და მეთოდებს, რომლებიც ამ დაპყრობილი რაიონების მიმართ გამოიყენებოდა.

ყველა ის განაპირა ნაციონალური რაიონები, რომლებიც ცარიზმმა XVIII—XIX საუკუნეებში შეიძინა, როგორც იმპერიის ბუნებრივი საზღვრების უშუალო გაგრძელება, წარმოადგენდა ე. წ. „შინაგან კოლონიებს“ და შეიცავდა იმ დამახასიათებელ ნიშნებს, რითაც მარქსისტულ-ლენინური მსოფლმხედველობით ხასიათდება კოლონიები საერთოდ¹.

¹ ე. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 3, გვ. 701—706.

ცარიზმი ამ ხალხებზე ბატონობდა და თავს ახვევდა მათ თავის პოლიტიკურ სისტემას. ისინი მოკლებული იყვნენ სახელმწიფოებრივ სუვერენიტეტს და მეტროპოლიასთან თანასწორ უფლებებს. მათი მართვა ხორციელდებოდა წინასწარ დადგენილი რეჟიმის მიხედვით. ეკონომიკურად კი ეს რაიონები წარმოადგენდნენ მეტროპოლიის ბურჟუაზიის სამეურნეო დანამატს.

მაგრამ ამ ე. წ. „შინაგან კოლონიებს“ გააჩნდათ ზოგიერთი სპეციფიკური ნიშანიც. საქმე იმაშია, რომ ცარიზმი ამ კოლონიებს მიიჩნევდა „ბუნებრივ ნაზარდად“, თუმცა, განსაკუთრებით XIX საუკუნის II ნახევარში, მისი სიმდიდრის განუკითხავი ამოქაჩვის პოლიტიკას ახორციელებდა. კარგადაა ცნობილი ინგლისის, ამერიკის, ესპანეთის, პორტუგალიისა და სხვა ქვეყნების მიერ კოლონიების ძარცვის მეკობრული სისტემა და არა მარტო მატერიალური ფასეულობებით, არამედ ადამიანებით ვაჭრობის ამაზრზენი შემთხვევებით, ამასთან, კაპიტალისტური ქვეყნები არ იყვნენ დაინტერესებულნი კოლონიური ხალხების ბედით, მათი სამეურნეო პოლიტიკური ორგანიზებით, მათი მომავლით.

ცარიზმი შორს იდგა ასეთი პოლიტიკისაგან, რადგან „შინაგანი კოლონიები“ ამიერიდან სახელმწიფოებრივი ძლიერების ფაქტორებად ხდებოდა, მის სტრატეგიულ საყრდენებს წარმოადგენდა. ამ კოლონიების მიმართ ძარცვის აღიარებული მეთოდების გამოყენება დაასუსტებდა და მოშლიდა მათ სამეურნეო ცხოვრებას, პოლიტიკურად მტრულად განაწყობდა დაპყრობილ ხალხებს და გაზრდიდა მათ ლტოლვას რუსეთის მოქიშპე ქვეყნებისაკენ. ხელს შეუშლიდა იმპერიის ორგანიზმის მთლიანობას და სიმტკიცეს.

კაპიტალისტური წყობილების სუსტი განვითარების ვითარებაში XVIII—XIX საუკუნის მთელ მანძილზე ცარიზმის

კოლონიურ პოლიტიკაში სქარბობდა პოლიტიკური და სამხედრო-სტრატეგიული ფაქტორები, რაც რუსეთის „შინაგან კოლონიებს“ კაპიტალისტური ქვეყნების ჩვეულებრივი კოლონიებისაგან რამდენიმედ განასხვავებდა.

ცარიზმი განაპირა ნაციონალური რაიონების მიმართ ახორციელებდა მათი პოლიტიკური და სამეურნეო ცხოვრების ორგანიზებას, პატივისცემით ეპყრობოდა ადგილობრივ პრივილეგიურ წოდებას. ამასთან. მიმართავდა რუსულ სოციალურ სტრუქტურასთან ადგილობრივის შერწყმას და მეთოდურად სპობდა განვითარების სხვადასხვა დონეზე მყოფი ხალხების სოციალური ცხოვრების სპეციფიკას.

ცარიზმის ეს „მზრუნველობა“ განაპირა ნაციონალური რაიონების მიმართ მათი კოლონიზაციისა და რუსიფიკაციის მიზნებს ექვემდებარებოდა.

დაპყრობილ განაპირა ნაციონალურ რაიონებში ცარიზმის არმიას რუსი მოხელეები მიჰყვებოდნენ, რომლებიც აქ რუსულ ყაიდაზე აწყობდნენ ადმინისტრაციულ მმართველობას, რუსული სამართლით სჯიდნენ დამნაშავეთ, მეთოდურად ახორციელებდნენ რუსული სულის გაბატონებას. რუსეთის ეკლესია და ცარიზმის სახაზინო კულტურის დაწესებულებები ინტენსიურად და შეთანხმებით მუშაობდნენ განაპირა რაიონების ტრადიციების, განსხვავებული რჯულის, ეროვნული კულტურის ამოძირკვისა და მისი სანაცვლოდ რუსულის დამკვიდრებისათვის. ცარიზმის კოლონიურ პოლიტიკაში ჭერერთი, წამყვანი როლი ყოველთვის ეჭირა განაპირა კოლონიური მხარეების ასიმილაციის პოლიტიკას. ეს იყო ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის ყველაზე დამახასიათებელი, ერთგვარად სპეციფიკური, ამასთან ფრიად რეაქციული ხასიათი.

1830 წელს, როცა კავკასიაში სარევიზიოდ მივლი-

ნებული კუტაისოვისა და მეჩნიკოვის მხარდაჭერით აღმოცენდა მხარის ადმინისტრაციული რეფორმის პროექტი, მისი ძირითადი მიზანი ასე იყო ფორმირებული: «Связать с Россиею гражданскими и политическими в единое тело и заставить жителей таможенных говорить, мыслить и чувствовать по русски»¹.

ამ სიტყვებში გადმოცემულია ცარიზმის პოლიტიკის მთელი არსი „შინაგანი კოლონიების“ მიმართ. ეს ფრაზა კავკასიურ დოკუმენტში შემთხვევითი როდია, არამედ ანარეკლია იმ სულისკვეთებისა, რომელიც ცარიზმის უმაღლესი ბელისუფლების დევიზს წარმოადგენდა: ამ სულისკვეთებით იყო გაჟღენთილი ყველა ღონისძიება, რომელსაც ცარიზმი „შინაურ კოლონიებში“ მათ შორის, კავკასიაში ახორციელებდა².

„შინაგანი კოლონიების“ განსხვავებული გეოგრაფიული მდებარეობა, მათი სოციალურ-პოლიტიკური განვითარების სხვადასხვაგვარი დონე ცარიზმს იმასაც აიძულებდა, რომ მათ მიმართ დიფერენცირებული მიდგომა გამოეჩინა და კოლონიური ჩაგვრის განსხვავებული მეთოდები მოემარჯვებინა.

ბალტიისპირეთი და ბელორუსია გეოგრაფიული მდებარეობით ახლო იდგნენ კაპიტალისტურ დასავლეთთან, სადაც საფრანგეთის რევოლუციისა და განსაკუთრებით ნაპოლეონის ომების შემდეგ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მძლავრი ტალღები ბობოქრობდა. ცარიზმი, რომელსაც ყოველთვის ეშინოდა რუსეთში რევოლუციის აზვირთე-

¹ ეს ფორმულა არ იყო ახალი და აზრობრივად იმეორებდა ეკატერინე II ცნობილ გამოთქმას საქართველოს შესახებ: „Тело грузинское, душа русская“.

² Колониальная политика Российского царизма в Азербайджане, 1936, стр. 2.

ბისა. იძულებული იყო ამ მხარეში უზრუნველყო მტკიცე ჯასაყრდენი ადგილობრივი გერმანულ-პოლონური გაბატონებული ელემენტის სახით და ამიტომაც. მათ მზრუნველობას არ აკლებდა. ეწინოდა რა გლეხური რევოლუციისა, ცარიზმი იძულებული ხდებოდა ბატონყმური ექსპლოატაციის რეგლამენტაციაც მოეხდინა. ცარიზმი აქ ორ ანტაგონისტურ კლასს შორის ლავირების პოლიტიკას მიმართავდა. თუ საერთაშოოსო ასპარეზზე თავს მტკიცედ გრძნობდა, მაშინ ინტენსიურად მიმართავდა ქვეყნის რუსიფიკაციას და „პომეშჩიკური“ წყობილების განმტკიცებას (XIX საუკუნის 40-იანი და 70-იანი წლები). თუ უჭირდა და საერთო-ევროპული მოვლენები მძაფრად ვითარდებოდა, ცვლიდა მეთოდებს: გასაქანს აძლევდა ადგილობრივ ელემენტს. ამასთან გლეხთა ინტერესების მოსარჩლედაც გამოდიოდა (XIX საუკუნის 20-იანი 60-იანი წლები).

სხვაგვარი იყო ცარიზმის კოლონიური ბატონობის კურსი შუა და ახლო აღმოსავლეთში. თვით რუსი მოხელეები ნიკოლოზ I ჩააგონებდნენ. რომ აღმოსავლეთში საშიშია «не западное вольнодумство, а азиатское невежество». ამ აზრიდან გამომდინარე. აზიურ ასპარეზზე ცარიზმი უფრო პირდაპირ, გაბედულად და უცერემონიოდ მოქმედებდა. ღრმად ერეოდა ადგილობრივ ცხოვრებაში. ამსხვრევდა ისტორიული ცხოვრების სპეციფიკურ. მისთვის დამაბრკოლებელ ბორკილებს, გზას უკაფავდა „პომეშჩიკურ“ ურთიერთობას. აწარმოებდა მხარის ინტენსიურ რუსიფიკაციას და ყველაფერ ამას რუსული ცივილიზაციის შეტანის დევიზით აკეთებდა.

რეჟიმი, რომელიც საქართველოში ცარიზმმა დაამყარა, თავისი ბუნებით შეუთავსებელი იყო ხალხისათვის, რომელიც მმართველობის სრულიად სხვაგვარ, მარტივ და ადვილად ასა-

ტან წესებს იყო შეჩვეული. მოსახლეობამ ვერაფერი გაიგო რუსული ბიუროკრატიული აპარატისა. გუბერნატორები, პოლიცემისტერები, კაპიტან-ისპრავნიკები. კომენდანტები მათთვის სრულიად უცხონი და მიუღებელნი გახდნენ, რაც მთავარია, მოსახლეობას არ ესმოდა ენა ამ ახლად მოვლენილი მმართველობისა.

მაგრამ უბედურება მარტო ის როდი იყო, რომ ქვეყნის ახალი მართვა-გამგეობა თავისი ბუნებით ქართველი ხალხისათვის მიუღებელს, მის ტრადიციებთან შეუთავსებელსა და უცხოს წარმოადგენდა. ხალხის ისედაც მძიმე მდგომარეობას კიდევ უფრო ამძიმებდა და პირდაპირ აუტანელს ხდიდა მოხელეთა უმრავლესობის თვითნებობა და ძალმომრეობა. უკულტურო და უზნეო მოხელენი გაუგონარ ბოროტმოქმედებას სჩადიოდნენ დაპყრობილ ქვეყნებში. უმოწყალოდ ძარცვავდნენ მას პირადი გამდიდრების მიზნით, აბუჩად იგდებდნენ და შეურაცხყოფდნენ მოსახლეობის ადამიანურ ღირსებებს.

ასეთი უზნეობისა და სიხარბის, მექრთამეობისა და მტაცებლობის ტიპური განსახიერება იყო საქართველოს პირველი მმართველი კოვალენსკი, რომელმაც იმდენი სისაძაგლე ჩაიდინა. რომ არა მარტო ქართველი საზოგადოებრიობა, არამედ ცარიზმის მმართველი ზედაფენაც მოთმინებიდან გამოიყვანა. კნორინგის ნაცვლად 1803 წ. კავკასიაში მოვლინებული ციციანოვი აღშფოთებული იყო მმართველობაში გამეფებული ბოროტმოქმედებით და კოვალენსკის სწერდა: „თქვენ შეურაცხყოფდით მათ (ქართველებს) თქვენის ქცევით და ამით აიძულეთ შეეძლებინათ მმართველობა იმ ზომამდე, რომ მე აქ ვიხილე საშინელი დრტვინვა რუსული მმართველობის წინააღმდეგ.“¹ ცარიზმის ოფიციალურ დო-

¹ Акты, т. II, стр. 20.

კუმენტებში კოვალენსკის ბოროტმოქმედების შესახებ მრავალი ფაქტი მოიპოვება. განსაკუთრებით უდიერად ექცეოდა იგი ქართველ ბატონიშვილებს და უმაღლესი წრის თავადაზნაურობას, რის გამოც გააღვივა კიდეც მეფის მმართველობისადმი სიძულვილი. „აღამიანთა არც ერთი ტომი ისე არ დამცირებულა, როგორც საქართველო“, — წერდა კოვალენსკის საქციელით შეშფოთებული გარსევან ჭავჭავაძე. ცარიზმის ოფიციალური ისტორიკოსები საესებით ადასტურებენ ხალხისათვის ახალი მმართველობის შეუთავსებლობას, რუს მოხელეთა ბოროტმოქმედების უსაზღვროებას. „მოხელეთა თვითნებობა, — აღნიშნავს ისტორიკოსი ნ. დუბროვინი, — უკიდურეს საზღვრამდე აღწევდა. ქართველმა ხალხმა, რომელიც მრავალრიცხოვანი სამეფო გვარის გამანადგურებელ უღელს გაუბოდა, თანამედროვის მოწმობით, თავს დაიდგა უფრო მძიმე უღელი კოვალენსკის ნათესავებისა, რომლებსაც საქართველოს მთავრობაში უმთავრესი ადგილები ეჭირათ“.¹

„იმ ბოროტმოქმედებათა გარდა, რომლებიც საქართველოს მმართველს კოვალენსკისა და მის მოხელეთა მიერ იქნა ჩადენილი და რომელთაც ხალხის საყოველთაო აღშფოთება და დრტვინვა გამოიწვიეს, ახალი მმართველობა უძლური იყო ვინმე დაეკმაყოფილებინა, რადგან 12 სექტემბრის მანიფესტით აღიარებულ კეთილ ზრახვებს დაუპირისპირდა გარემოებანი, რომელთაც მმართველობის მოწყობა არ ითვალისწინებდა. ექსპედიციები და საერობო მმართველობა. ჩვეული რუსული ფორმалობით ინსტანციებიდან ინსტანციებში, დაწესებულებიდან დაწესებულებაში საქმეების გადა-

¹ Н. Дубровин, Тысяча восемьсот второй год в Грузии.

ტანა, ყოველივე ეს უცხო და აუტანელი აღმოჩნდა ხალხისათვის. რომელიც საქმის ასე გაჭიანურებას როდი იყო შეჩვეული... მმართველობის სუსტი მხარე იყო მოხელეთა მხრივ ენის უცოდინარობა მაღალ და დაბალ დაწესებულებებში... სამოქალაქო საქმეების წარმოება ვახტანგის კანონებისა და ქართულ ზნე-ჩვეულებათა მიხედვით ვერ განხორციელდებოდა, რადგან არ არსებობდა სათანადო სახელმძღვანელო ინსტრუქცია. ამასთან, როგორც დაბალ მოხელეებს, რომლებიც ხალხთან ახლოს იდგნენ და საპოლიციო მმართველობის გაძღოლა ევალებოდათ, ასევე მაღალი თანამდებობის მოხელეებსაც ვახტანგის კანონებსა და ადგილობრივ ჩვეულებებზე წარმოდგენაც კი არ ჰქონიათ. მათ არ გაეგებოდათ იმ ხალხის არც ენა, არც სული და ხასიათი, რომელსაც მართავდნენ;¹ — წერდა ცარიზმის ოფიციალური ისტორიკოსი ს. ესაძე ვორონცოვ-დაშკოვისადმი 1907 წელს წარდგენილ თავის მოხსენებაში.

იმპერატორი ალექსანდრე I, რომლის ყურამდეც მიაღწია ხალხის აღშფოთებამ, იძულებული გახდა კნორინგი და შემდეგ კოვალევსკიც გადაეყენებინა. უმაღლეს მთავარსარდალად კავკასიას მოვლენილი ციციანოვი და საქართველოს მმართველი ტუჩკოვი თითქოს შეუდგნენ რუს მოხელეთა ბოროტმოქმედების აღკვეთის ღონისძიებათა გატარებას, მაგრამ მდგომარეობის არსებითი შეცვლა არ იყო მოსალოდნელი და არც მომხდარა. ცარიზმის პოლიტიკა საქართველოს მიმართ პრინციპში უცვლელი რჩებოდა². ციციანოვმა გაცილე-

¹ С. Эсадзе, Историческая записка об управлении Кавказом..., т. I, стр. 56-57.

² ზ. ჩხეტია, რუსული მმართველობის სისტემა საქართველოში, აკად. ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე, VIII, 1940, გვ. 34.

ბით ჭკვიანმა და გამოცდილმა მოხელემ. ვიდრე კნორინგი იყო, პირიქით, უფრო გეგმაზომიერად მოჰქიდა ხელი რუსული მმართველობისადმი მტრული დაჯგუფებების ლიკვიდაციას და ცარიზმის პოზიციების განმტკიცებას სამხედრო-პოლიტიკური თვალსაზრისით.

ციციანოვს უკეთ, ვიდრე სხვას, გაეგებოდა რუსული მმართველობის შეუთავსებლობა დაპყრობილი ხალხისადმი, მაგრამ არსებითი ცვლილებებისაგან მაინც თავს იკავებდა, რომ ამით, მისი აზრით, რუსეთის მთავრობის პრესტიჟი არ შელახულიყო. მიუხედავად ამისა, ციციანოვმა პეტერბურგში წარადგინა მოსაზრებანი მმართველობაში ზოგიერთი ცვლილებების შესახებ (მაგალითად. საქართველოს მმართველის ნაცვლად საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორის თანამდებობის შემოღება, მაზრებში საოლქო სამმართველოს შექმნა, სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო საქმეების ექსპედიციების გაერთიანება და სხვ.). პეტერბურგში ეს მოსაზრებანი გაიზიარეს¹, მაგრამ მათი პრაქტიკული ღატარება ციციანოვს აღარ ხვდა წილად.

საქართველოს მმართველ უმაღლეს მოხელეებზე გაცილებით მეტ სისაძაგლეს სჩადიოდნენ სამაზრო მმართველობის მოხელენი, კერძოდ, კაპიტან-ისპრავნიკები, რომელთაც საქმე უშუალოდ მოსახლეობასთან ჰქონდათ. ისინი განუკითხავად ჰარცვავდნენ, ცემდნენ და შეურაცხყოფდნენ, სახლ-კარს უწევავდნენ და ხშირად სიცოცხლეს ასალმებდნენ გლეხებს, რომლებსაც ამ მოხელეების მიერ დამკვიდრებული წესის და რუსული ენის არაფერი გაეგებოდათ. ქართველი გლეხოზა რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლას მხარდაჭერით შეხვდა

¹ შ. ჩხეტია, რუსული მმართველობის სისტემა საქართველოში. აკად. ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის შოამბე, VIII, 1940, გვ. 58.

და რუსეთისაგან ქვეყნის დაცვას, მშვიდობას და სჯულის პატივისცემას მოელოდა. სინამდვილეში გლეხებს იმედი გაუტრუხდათ და ძველი დრო, როცა ქვეყანას ქართული ადამიანებით მართავდნენ, სანატრელი გაუხდათ. განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა საქართველოს მთიანეთი, კერძოდ, დარიალის უღელტეხილის მოსახლე გლეხობა, რომელთაც დაეკისრა განსაკუთრებით მძიმე ბეგარა სახელმწიფო გზის მოვლა-პატრონობისა. ცარიზმის დროსვე გამოქვეყნებულ ოფიციალურ მასალებში, კერძოდ, კავკასიის მიერ გამოცემულ აქტებში მოტანილი მასალაც კი ცხადყოფს ცარიზმის კოლონიური ჩაგვრის შემადრწუნებელ ხასიათს.

ციციანოვის მომდევნო მმართველობის დროს საქართველოს კოლონიური ექსპლოატაციის პროცესი უფრო გაძლიერდა, მოსახლეობის ადგილობრივ ბატონყმურ ჩაგვრას ცარიზმის მოხელეთა დაკანონებული ძალადობა გადაეხლართა.

რუსულ მმართველობას ხელიც არ უხლია ადგილობრივ თავად-აზნაურთა პრივილეგიებისათვის. ბეგარა-გამოსაღებები, რომელთაც ყმა გლეხები ბატონებს უხდიდნენ, უცვლელი დარჩა. მთავრობამ გლეხობა სამარცხვინოდ მიუგდო თავად-აზნაურობას, რომლის გულისმოგებაც მას აწყობდა: 1807 წლის ბრძანებით გლეხების სამოქალაქო საქმეთა გარჩევაც თავად-აზნაურ მემამულეთა ხელში გადავიდა. რუსული მმართველობის მიერ დაწესებულ ვალდებულებათაგან განსაკუთრებით აუტანელი გლეხობისათვის საგზაო ბეგარა გახდა. 1803 წლიდან მოკიდებული საქართველოს ყოველწლიურად მშვიდობიანობის დროსაც კი, უფასოდ გამოჰყავდა 112—154 ათასამდე ურემი ხარ-კამეჩით შებმული და 99780 სატვირთო ცხენი თავისი ჩაღვადრებით, — არანაკლებ გამანადგურებელი იყო მეორე ბეგარაც — მეფის ადგილობრივი არმიის გამოკება ადგილობრივი პურიით, რომელსაც მმართველობა იძენ-

და მის მიერვე დაწესებულ ფასებში. მთავრობა თითოეულ მანქანას აწერდა პურის ჩაბარების სავალდებულო რაოდენობას. თვითონვე აწესებდა ფასებს, რომლებიც საბაზრო ფასის ნახევარს ან მეოთხედს შეადგენდა მხოლოდ. „ფასების დაწესებისა და განაწილების შემდეგ, რეკვიზაციის წესით — საშუალებათა და მოსავლის ანგარიშგაუწევლად. — იგზავნებოდნენ პროვიანტ-კომისიონერები, თითოეულ მათგანს ყაზახთა რაზმი ახლდა, რომელსაც მთელი ოპერაციის განმაჯობაში მცხოვრებნი ინახავდნენ თავიანთი ხარჯით: დახმარება ამ რაზმებისა, რომელნიც ვითომდა სახაზინო ფულების დასაცავად იყვნენ იქ, აუცილებელი იყო პურის შესყიდვის დროს, ვინაიდან ფასის სიმცირით ხალხი ფრიად იყო გამწარებული, თავის საკუთრებას იცავდა და ისე არ ელეოდა მას, სანამ ძალით არ წაართმევდნენ და ხორციელად არ დასჯიდნენ. ხანდახან პროვიანტის გამოღება-გაწერის მიხედვით ისეთ სოფლებს დაეკისრებოდა ხოლმე, რომელთაც რაიმე მიზეზის გამო საკუთარი პური არ ჰქონდათ და იძულებული იყვნენ სხვებისაგან შეესყიდათ იგი. ამისთანა შემთხვევაში კომისიონერები შემდეგ ოინს მიმართავდნენ: თვითონ იძენდნენ მათ მაგიერ პროვიანტს და მათგან ფულს ღებულობდნენ, მაგრამ არა სახაზინო ფასების მიხედვით, გაქდა ამისა, ფულს ახდევინებდნენ მცხოვრებთ აგრეთვე მოტანასა და ჩაბარებაში. ვინაიდან პურის ჩაბარების დროს მცხოვრებს ყოველთვის გაწერილზე მეტს ართმევდნენ.“¹

ალ. ჭავჭავაძეს შეიძლება დავწამოთ სურათის გამუქება. მაგრამ მის მიერ აღნიშნულ ფაქტებს ადასტურებენ ცარიზმის

¹ ალ. ჭავჭავაძე, საქართველოს მოკლე ისტორიული ნარკვევი და მდგომარეობა 1801—1831 წლამდე. თბ., ი. გრიშაშვილის რედაქციით... 1940, გვ. 248.

ოფიციალური მოხელენიც. ადასტურებს ცარიზმის ოფიციალური ისტორიოგრაფიაც.

1829—1831 წლებში საქართველოში სარევიზიოდ მოვლენილი სენატორი მეჩნიკოვი თავის მოხსენებაში აღნიშნავდა: „ბევრ მცხოვრებს ართმევდნენ უკანასკნელ ლუკმას და სათესლე პურსაც კი არ უტოვებდნენ. სახაზინო გლეხები ვალდებულნი იყვნენ სხვა გლეხებზე სამჯერ მეტი პური ჩაეზარებინათ, უფრო მძიმე იყო პურის გადაზიდვა ხანდახან სამასი ვერსის მანძილზე. კარგავდნენ რა თავიანთ საქონელს შორეულ სამხედრო ტრანსპორტზე და ქირისაგანაც, მათ ტრანსპორტის გასამართავად სხვა საქონელი უნდა დაეჭირავენინათ და მასში იმ ფასზე ხუთჯერ მეტი უნდა გადაეხადათ. რაც ხაზინისაგან იყო დაწესებული... საგადასახადო პურს გაწერილზე მეტი რაოდენობით კრებდნენ ადგილობრივი უფროს-მოხელენი და თავისთვის იტოვებდნენ“.¹

1812 წლის კახეთის აჯანყების მასალებში. კერძოდ, საგამომძიებლო კომისიის საქმეებში, სადაც თავმოყრილია აჯანყებული სოფლების საჩივრები და სათხოვრები, დაწვრილებით არის აღწერილი ის უბედურება, რაც ახალი მმართველობის შემოღებით დაატყდა თავს მოსახლეობას².

გლეხები ჩივიან კაპიტან-ისპრავენიკების უსამართლობასა

¹ Акты, т. XII, стр. 10-11.

² კახეთის 1812 წლის აჯანყების მასალები, კერძოდ. პაულიჩის მიერ დანიშნული კომისიის სახელზე აჯანყებული სოფლების მოსახლეობის საჩივრები და სათხოვრები. რომლებიც ახლა მოსკოვის სამხედრო-ისტორიულ არქივში ინახება, შეისწავლა და გამოსაცემად მოამზადა შ. ხანთაძემ, რომელმაც დიდი პატივი დაგვლო და ნება დაგვრთო დოკუმენტების გამოქვეყნებამდე ამ მასალებით გვესარგებლა. პატივცემულ შ. ხანთაძეს დიდ მადლობას მოვახსენებთ. კრებულიდან ჩვენს მიერ გამოყენებული მასალები სქოლიოში მითითებულია: „კახეთის 1812 წლის აჯანყების მასალების“ სახელწოდებით.

და ძალადობაზე, საგზაო ბეგარის სიმძიმეზე, სასამართლოს მოხელეთა მექრთამეობა-გამომძალველობაზე, მეფის მოხელეთა აღვირაზსნილობაზე, მოსახლეობის ფიზიკურ და სულიერ შეუარაცყოფაზე.

მოსახლეობის შეუპოვარი და შეიარაღებული ბრძოლა ცარიზმის კოლონიზატორული რეჟიმის წინააღმდეგ ნათელი გამოხატულება იყო იმ იმედგაცრუებისა, რაც ახალი მმართველობის დაწესებას მოჰყვა საქართველოში. მოსახლეობისათვის ეს რეჟიმი უცხო და მიუღებელი აღმოჩნდა, ცარიზმმა ვერ მოიგო საზოგადოებრიობის ვერც ერთი ფენის გული. უვარგისი იყვნენ არა მარტო კავკასიის სამმართველოს მოვლენილი ცარიზმის მოხელეები, არამედ უვარგისი და ადგილობრივი მოსახლეობისათვის უცხო და შეუფერებელი ჩანდა მმართველობის ის მკაცრი, შეუფერებელი სისტემა, რომელიც ცარიზმმა კავკასიას მიუყენა. კავკასიის ადმინისტრაციული მოწყობის უვარგისობას აქ მოვლენილი ყოველი ახალი მთავარმართებელი მის წინამორბედს აბრალებდა და სრულებითაც არ უწევდა ანგარიშს კავკასიელი ხალხის ინტერესებს, მმართველობის სისტემაში მორიგ „გაუმჯობესებას“ კოლონიური სალტეების მოჭერის გზით წარმართავდა.

1829 წელს მთავარმართებელ გრაფ პასკევიჩის მოწვევით ამიერკავკასიას ეწვია სენატის რევიზია პ. ი. კუტაისისა და ე. ი. მეჩნიკოვის შემადგენლობით. რევიზიამ შეისწავლა კავკასიის ადმინისტრაციული მმართველობა და სააშკარაოზე გამოიტანა ის საშინელი უკანონობა და ქაოსი, რომელიც ამიერკავკასიაში ცარიზმის მმართველობის რეჟიმის დროიდან იყო გამეფებული¹. რევიზორებმა კავკასიაში შენიშნული აღმაშფოთებელი უწყესობანი, როგორც წესი. უკვე

¹ რევიზიის მასალები. იხ. Акты, т. I, VII, VIII.

სცენიდან ჩამოსულ ციციანოვს, გუდოვიჩს, ტორმასოვს, ერმოლოვს, სტრეკალოვს, სიპიაგინს და სხვ. გადააბრალეს¹. პასკევიჩმა რევიზიის ამ დასკვნების საფუძველზე მოხერხებულად მოიხსნა პასუხისმგებლობა ამიერკავკასიაში შექმნილი შეუერიბებელი მდგომარეობისათვის და იმავე სენატორების მხარდაჭერით ახალი პროექტი შეიმუშავა ამიერკავკასიის კოლონიური მმართველობისა, რომელიც 1831 წელს რუსეთის იმპერატორ ნიკოლოზ I წარუდგინა.

დაცხრა თუ არა საომარი ოპერაციები ამიერკავკასიაში და პროვინციების შემოერთებაც დასრულდა, პასკევიჩმა დრომოკმეულად ჩათვალა მმართველობის სამხედრო შერეული სისტემა და სცადა დაენერგა მეფის რუსეთის სისტემის სამოქალაქო მმართველობა. პროექტში სავსებით იყო გამორიცხული ქართველი და ამიერკავკასიელი ხალხების კანონები და ადამ-ჩვეულებანი. ამასთან, ადგილობრივი ელემენტების მონაწილეობა მმართველობაში მხოლოდ მუსლიმანურ პროვინციებში, ისიც დროებით, ძალაში რჩებოდა ადგილობრივი სამართალი. პროექტი გაუღენთილი იყო რუსიფიკაციის სულისკვეთებითა და საფუძველშივე სპობდა შინაგანი დამოუკიდებლობის გაფართოების იმ იდეებს, რაც უცხო მმართველობით შეწუხებულ ქართველობას ჯერ კიდევ არ ჩაქრობოდა. პასკევიჩს მიაჩნდა, რომ შერეული მმართველობის სისტემა ადგილობრივი კანონ-ჩვეულებათათვის დამთმობლობა იყო და წინ ეღობებოდა ამ ხალხების ასიმილაციის პოლიტიკას, რომლის გარეშე შეუძლებელი ხდებოდა კავკასიის პოლიტიკური და ეკონომიკური ათვისება.

¹ М. Полневков, Ревизия Закавказского края сенаторами Кутансовым и Мечниковым и фонд дел этой ревизии в историческом архиве в Ленинграде. თბზ., შრომები, ტ. XV, 1940, გვ. 83.

პასკევიჩის პროექტს. რომელიც სახელმწიფო საბჭოში იქნა განხილული, ერთსულოვანი მხარდაჭერა არ ჰქონია. კავკასიის ახალი მთავარმართებელი ბარონი როზენი ნაადრევად თვლიდა ამიერკავკასიაში რუსული სამოქალაქო მმართველობის შემოღებას. სახელმწიფო საბჭოსთან კავკასიის საქმეთა მოსავლელად 1833 წელს საგანგებო „კავკასიის კომიტეტი“ დაარსდა. ბარონ როზენმა ამ კომიტეტში პასკევიჩის საპირისპირო თვალსაზრისი წარადგინა. კავკასიის კომიტეტმა გადაწყვიტა საკითხი ადგილზე შეესწავლა და თბილისში ხელმეორედ მოავლინა სენატის რევიზია ბარონ განის ხელმძღვანელობით. ბარონი განი, რომელიც დიპლომატიურ ასპარეზზე მოღვაწეობდა საერთოდ, თანამედროვეთა დამოწმებით, ამ მისიისათვის შეუფერებელი კანდიდატი იყო. იგი არ იცნობდა ამიერკავკასიის ხალხებს, მათ კანონჩვეულებებსა და ტრადიციებს და მისი შესწავლით არც დაინტერესებულა. გაიზიარა რა ამიერკავკასიის ადმინისტრაციული მოწყობის პასკევიჩის თვალსაზრისი, განმა საჩქაროდ შეადგინა ახალი პროექტი, რომელიც რუსეთის შიდაგუბერნიების მმართველობის ასლს წარმოადგენდა. განმა იმასაც მიაღწია, რომ 1837 წელს თბილისში სტუმრად მყოფ იმპერატორ ნიკოლოზ I გადაუშალა ამიერკავკასიაში გამეფებული ქაოსის სურათი და თავისი სახელდახელო პროექტი შესთავაზა. მთავარმართებელი როზენი, რომელიც განის აზრს არ იზიარებდა, იმპერატორმა გადააყენა. მის ნაცვლად კავკასიის მთავარმართებლად მოავლინა გენერალი გოლოვინი, რომელიც განის თვალსაზრისს იზიარებდა.

1840 წელს, სახელმწიფო საბჭოში განხილვის შემდეგ, განის პროექტი დამტკიცდა. სარეფორმო დებულებით ამიერკავკასია „საქართველო-იმერეთის“ გუბერნიად და „კასპიის ოლქად“ გაიყო. ახალი ადმინისტრაციული დაყოფა ეროვნ-

ნული მთლიანობის მოშლას გულისხმობდა. მაგალითად. „საქართველო-იმერეთის“ გუბერნიაში საქართველოს გარდა სომხეთი და აზერბაიჯანის ნაწილიც (ყოფ. განჯის სახანო) შედიოდა. დებულება რუსული მმართველობის ფორმებს ამკვიდრებდა. სამოქალაქო სამართლიდან განიდევნა ვახტანგ VI კანონები. ადგილობრივ ელემენტებს მართვა-გამგეობაში გზა დაეხშო.

განის რეფორმა იყო ცარიზმის მიერ კიდევ ერთი წინ გადადგმული ნაბიჯი ამიერკავკასიის კოლონიური ათვისების საქმეში, მაგრამ იმდენად უხეში, მოუქნელი და ეპოქისათვის შეუსაბამო, როგორც ცარიზმის მთელი შენობა. ახალი დებულების შემდეგ უფრო გამწვავდა კოლონიური ჩაგვრა, რამაც გაზარდა ამიერკავკასიის მოსახლეობის ყველა ფენის უკმაყოფილება. განსაკუთრებით მწვავე და მიუღებელი აღმოჩნდა ეს რეფორმა გურია-იმერეთის პროვინციებოსათვის, სადაც აქამდე მმართველობა, ასე თუ ისე, ადგილობრივ ჩვეულებასთან იყო შეხამებული. რეფორმა მთავარი საბაზი გახდა 1841 წლის გურიის ცნობილი აჯანყებისა.

განის რეფორმის შეუსაბამობა მალე იმდენად ცხადი გახდა, რომ პეტერბურგში მომწიფდა აზრი მისი გადასინჯვის შესახებ. აღმოსავლეთის საკითხს იმპერიის საგარეო პოლიტიკაში ამ დროს ცენტრალური ადგილი ეკავა და კავკასიაში შფოთი და არეულობა (როცა ეს მხარე ჯერ კიდევ შემოშტკიცებული არ იყო) ცარიზმს არ აწყობდა. ხალხისათვის უცხო და უხეში რეჟიმის მოქნილი კოლონიური პოლიტიკით შეცვლა აუცილებელი ჩანდა და ცარიზმიც ამ გზას დაადგა. ახალი პოლიტიკის მეთაურად პეტერბურგში შერჩეულ იქნა თავადი მ. ვორონცოვი. ეს დიდად განათლებული რუსი არისტოკრატი, რომელიც ახალგაზრდობიდანვე იცნობდა კავკასიას, გაცილებით ჰკვიანო და გამოცდილი იყო, ვიდრე კავკასი-

ის აღრინდელი მთავარმართებლები. ეპოქის მოთხოვნილებებში ღრმად გარკვეულ ვორონცოვს სწამდა, რომ ცარიზმის ინტერესების დაცვა ამიერკავკასიაში უფრო შეიძლებოდა ადგილობრივი გაბატონებული კლასებისადმი გამიზნული მომთაფველ-შემპარავი პოლიტიკით. ვიდრე მარტო სამხედრო მეთოდებით. ხიშტებითა და მათრახებით.

ნეკოლოზ I ზვიადი ვორონცოვი ფართო რწმუნებებით აღჭურვა. კავკასია ამიერიდან რუსეთის იმპერიაში სამეფისნაცვლო გახდა. ვორონცოვის მეფისნაცვლობის წლებში კავკასიაში გატარებული ღონისძიებები ამ მხარეში ცარიზმის პოლიტიკური და ეკონომიკური ბატონობის შემდგომ განმტკიცებას ემსახურებოდა. შემთხვევითი არ იყო, რომ ვორონცოვის პროექტით ცარიზმმა ამიერკავკასია ხუთ გუბერნიად დაყო¹. ამით მან ამიერკავკასიის აღრინდელი დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეულების სახელწოდებებიც კი არქივს ჩააბარა. ვორონცოვი ამასთან არანაკლები დაჟინებით, ვიდრე მისი წინამორბედი, ცეცხლითა და მახვილით უტევდა კავკასიის მთიანეთს, რომ იქ აზვირთებული ანტიკოლონიური მოძრაობა ჩაეხშო და უდრეკი მთიელები დაემონებინა. ვორონცოვის გარნიზონები ფხიზლად დარაჯობდნენ ცარიზმის მიერ შემოერთებულ ამიერკავკასიულ ქალაქებსა და სოფლებს და ანტიკოლონიური და ანტიფეოდალური მოძრაობის ყოველგვარ გამოვლინებას ძირშივე ახშობდნენ.

მაგრამ კავკასიის კოლონიური ათვისების ვორონცოვისებური მეთოდი შინაარსის უცვლელობის მიუხედავად, მაინც განსხვავებული, ეპოქასთან შეხამებული და ცარიზმისა-

¹ 1846 წლის კანონით ამიერკავკასია დაიყო თბილისის, ქუთაისის, შუშის და დერბენტის გუბერნიებად. 1847 წ. დერბენტის გუბერნია გასუი შემავალი ახალი საზანოებით კასპიისპირეთის მხარედ გადაკეთდა. 1849 წ. შეიქმნა ერევნის გუბერნია.

თვის მომგებიანი აღმოჩნდა. საქმე იმაში იყო, რომ ეკონომიკური ცარიზმის ბატონობის გასამტკიცებლად ამიერკავკასიაში ფართოდ ამოქმედდა, თუ შეიძლება ითქვას, ფსიქოლოგიური კომპონენტები. იგი ამიერკავკასიის თავადაზნაურული წოდების კლასობრივ გულისნადებს ჩაწედა და ამ გრძნობებზე ააგო თავისი გეგმები. ეკონომიკის წინამორბედნი ქართველ და საერთოდ ამიერკავკასიელ გაბატონებულ წოდებას ექვის თვალთ უცქეროდნენ, სეპარატული მოძრაობის მოთავედ მიაჩნდათ იგი და მისი პრივილეგიების ხელყოფას ახორციელებდნენ შეძლებისდაგვარად. ადგილობრივი ფეოდალური არისტოკრატია ამ პოლიტიკას, ცხადია, მტრულად უპასუხებდა და თავისი კლასობრივი ინტერესების დაცვის საფარქვეშ სოციალურ პროტესტს ხშირად ეროვნულ სამოსელში ხვევდა და სახალხო მოძრაობის ხარჯზე აპირებდა ძველი პრივილეგიების შენარჩუნებას. ეკონომიკა, პირიქით, ხელი გაუწოდა გაღატაკების გზაზე შემდგომ, ექვიან, განდგომილ თავადაზნაურულ არისტოკრატიას და დაყვავებით თანდათან ჩაითრია იგი კოლონიურ ღონისძიებათა გატარების საქმეებში. ეკონომიკა ბოლო მოუღო მთავრობასა და თავადაზნაურობას შორის წოდებრივ საკითხზე წარმოქმნილ ხანგრძლივ გაუგებრობას, მანვე გადაწყვიტა აზნაურობის თავადთა მფლობელობიდან გამოყოფისა და დამოუკიდებელ აზნაურებად გაფორმების საქმე¹. თავდააზნაურთა სასარგებლოდ გადაწყვიტა ბატონისა და ყმის დამოკიდებულების მრავალი სადავო საკითხი და ყმა გლეხებს მემამულის უფლისაგან თავდახსნის საშუალებები არსებითად მოუსპო, თავადაზნაურობას გაუხსნა ბანკი და გაჩანაგების გზაზე მყოფი მეურნეობის ალორძინებისათვის

¹ ა. კეკელიძე, საქართველოს ისტორია, ტ. 1, გვ. 211.

გრძელვადიანი სესხი მიაწველა. მანვე გაატარა ამიერკავკასიის ეკონომიკური დაწინაურებებს ღონისძიებებიც. ვორონცოვმა გადაახალისა და უღირსი პირებისაგან გაწმინდა ქვეყნის მმართველი აპარატი, მასში ადგილობრივ თავადაზნაურულ წოდებასაც გზა გაუხსნა. ვორონცოვმა განახორციელა რიგი კულტურული ღონისძიებებისა (ქართული და რუსული თეატრების, იტალიური ოპერის, საჯარო ბიბლიოთეკის, გაზეთ „კავკაზის“ დაარსება, რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებში ადგილობრივი თავადაზნაურული წოდების შვილთა მივლინება, სასწავლებლების დაარსება და სხვა), რითაც პატრიოტული თავადაზნაურული ინტელიგენციის გულიც მოიგო. თავადაზნაურობამ, იგრძნო რა მისი წოდებრივი დაფასება. ვორონცოვის გარშემო შემოიკრიბა და, ჩინ-მედლების ცთუნებას აყოლილს, გაუყუჩდა ეროვნული ტკივილები. ვორონცოვის ეკონომიკურ და კულტურულ საქმიანობას, მართლაც, დადებითი შედეგები მოჰყვა. განვითარდა სასაქონლო მიწათმოქმედება. გაცხოველდა საშინაო და საგარეო ვაჭრობა. მრეწველობაში გამძლეად და კაპიტალისტური საწყისები. თბილისი ზრდა-აღმავლობის გზას დაადგა. პატრიოტულმა ქართველმა თავადაზნაურულმა ინტელიგენციამ გატაცებით მოჰკიდა ხელი ერის სულიერი კულტურის აღორძინების საქმეს.

ყველაფერი ეს ის ობიექტური შედეგებია, რომლებიც ცარიზმისაგან დამოუკიდებლად და მისი ნების საპირისპიროდ ხორციელდებოდა და რაზედაც ქვემოთ გვექნება საუბარი. ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის სუბიექტური მიზანდასახულობა კი, რასაც ვორონცოვი უნარიანად და შეუპოვრად ახორციელებდა. კავკასიის ათვისებას ემსახურებოდა.

ვორონცოვისეულ პოლიტიკას, ე. ი. საიმპერიო ტახტთან

ადგილობრივი არისტოკრატიის დაახლოებას, აგრძელებდნენ კავკასიის მომდევნო მეფისნაცვალნი — ბარიატინსკი, დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის ძე რომანოვი და სხვები. 50-იანი წლების მიწურულში ცარიზმმა წარმატებით დაასრულა კავკასიის მთიანეთის მთლიანი დაპყრობა. 1859 წლის 25 აგვისტოს დაატყვევეს შამილი, ხოლო 60-იანი წლების დასაწყისისათვის შემოიერთეს დასავლეთ კავკასია. კავკასიის მთიანეთის დაპყრობის ფინალი აღინიშნა ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე შემორჩენილ ნახევრად დამოუკიდებელი სამთავროების გაუქმებით. 1857 წელს დასრულდა სამეგრელოს სამთავროს დამოუკიდებელი არსებობა. 1859 წელს — სვანეთისა, ხოლო 1864 წელს გაუქმდა აფხაზეთის სამთავროც. ცარიზმმა ამით დაასრულა ნახევარსაუკუნოვანი შეიარაღებული ბრძოლა კავკასიის მთიანეთის პოლიტიკური შემოერთებისათვის და მეტი ინტენსივობით მოჰკიდა ხელი მის ეკონომიკურ ათვისებას, რასაც ქვეყანაში გამძლავრებული კაპიტალისტური ურთიერთობის ინტერესები კარნახობდა.

მაგრამ კავკასიის საბოლოო შეერთება დაემთხვა იმ პერიოდს, როცა ყირიმის ომში დამარცხებულ და საერთაშორისო ასპარეზზე პოზიციებშესუსტებულ თავადაზნაურულ იმპერიას საკუთარ სახლშივე გაუჩნდა ხანძარი. გლეხური რევოლუციის რეალური საფრთხე და ქვეყნის საწარმოო ძალთა განვითარების აუცილებლობა უკარნახებდა მმართველ ზედაფენას განეხორციელებინა ბურჟუაზიული რეფორმები ზევიდან, რომ ამით თვითმპყრობელობის რევოლუციური, ქვემოდან დამხობის რეალური საფრთხე აღეკვეთა. მძლავრ რევოლუციურ-დემოკრატიულ მოძრაობას მხარი აუბა ნაციონალური განაპირა რაიონების ეროვნულ-განმათავისუფლებელმა მოძრაობამაც, ამიერკავკასიის პროგრესული, დემოკრატიული ძალები დაირაზმნენ ცარიზმის კოლონიური ჩაგვრის

უღლისაგან გასათავისუფლებლად. პოზიციებშესუსტებული ცარიზმი იძულებული გახდა ერთგვარად მაინც მოემუშა უხეში კოლონიური ძალადობის მუხრუჭები და ბურჟუაზიული ხასიათის დათმობები უფრო შეცვლილ ფორმებში, განაპირა ნაციონალურ რაიონებშიც გაეტარებინა.

60-იანი წლების ბურჟუაზიული რეფორმები ცარიზმმა ამიერკავკასიაში მისი დასაყრდენი წოდების — თავადაზნაურობის ინტერესების დაცვით ჩაატარა და კიდევ უფრო უმოწყალოდ გაძარცვა გლეხები, ვიდრე რუსეთში.

ამიერკავკასიაში, როგორც კოლონიურ ქვეყანაში, ბურჟუაზიული ურთიერთობისათვის გზის გაკაფვა და წოდებრივი პრინციპების გაშლა ცარიზმს არ აწყობდა, მაგრამ ამავე ძალამ, რომელმაც აიძულა იგი მოეხდინა ბატონყმობის გაუქმება რუსეთში, ცარიზმი განაპირა კოლონიურ რაიონებშიც ასეთი დათმობის აუცილებლობამდე მიიყვანა. სამაგიეროდ, საგლეხო რეფორმა და საერთოდ, მომდევნო ბურჟუაზიული რეფორმები ამიერკავკასიაში განხორციელდა შეკვეცილად, კოლონიური მფლობელობის ინტერესთა მაქსიმალური გათვალისწინებით და იმ ფენების გულის მოსაგებად, რომლებიც სოციალური თვალსაზრისით ცარიზმის საიმედო ბურჯად იყვნენ მიჩნეული.

გლეხთა გათავისუფლების კანონი ამიერკავკასიაში პირველად თბილისის გუბერნიაში გამოცხადდა. ეს იყო 1864 წლის ნოემბერში. ერთი წლის შემდეგ რეფორმა გავრცელდა ქუთაისის გუბერნიაში (სამეგრელოში — 1867 წელს, აფხაზეთში — 1870 წელს და სვანეთში — 1871 წელს). 60-იანი წლების მეორე ნახევარში რეფორმა ამიერკავკასიის ყველა გუბერნიაზე გავრცელდა.

ამიერკავკასიაში ცარიზმმა უფრო მტკიცედ და ენერგიულად შემოინახა ფეოდალურ-ბატონყმური ურთიერთობის

გადმონაშთები. გლეხობას შეუმცირდა მიწის ნაკვეთები, არ მიეცათ ტყე და საძოვარი, გადასახადები კი გაუღიდათ. მემამულეებმა ფაქტიურად არა თუ შეინარჩუნეს რეფორმამდელი მფლობელობა, არამედ გააფართოეს კიდევ „ჩამონაჭრების“ ხარჯზე, ამასთან მიიღეს დიდძალი ფულადი შემოსავალი ყმების „გათავისუფლების“ გამო. ცნობილი ქართველი მოღვაწის ნ. ნიკოლაძის განსაზღვრით „რეფორმა იყო მძარცველობისა და ყაჩაღობის, სიყალბისა და დანაშაულობის დაცანონება“¹.

ცარიზმი, ჩვენთვის უკვე ცნობილი მიზეზების გამო, კიდევ უფრო ძუნწი აღმოჩნდა მომდევნო ბურჟუაზიული რეფორმების ამიერკავკასიაზე, როგორც კოლონიურ ქვეყანაზე, გავრცელების საქმეში. საეროზე რეფორმა, კონსტიტუციური მმართველობის ეს სუროგატიც კი, ამიერკავკასიაში საერთოდ არ განხორციელებულა. ე. წ. „სასოფლო მმართველობა“, რომელიც, ნაცვლად ერობისა, ცარიზმმა ამიერკავკასიაში გაატარა. პოლიციისა და მთავრობის სამაზრო მოხელეთა უსიტყვო მონა-მორჩილი დაწესებულება იყო, რომლის მთელი საქმიანობა მთავრობის გადასახადთა აკრეფით ამოიწურებოდა.

ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის ხასიათმა ყველაზე ნათლად სასამართლო რეფორმის ამიერკავკასიაში გატარების საქმეში იჩინა თავი. ეს რეფორმა, როგორც ცნობილია, ყველაზე თანმიმდევრული, ბურჟუაზიული იყო 60-იანი წლების რეფორმათა შორის, რომელიც ცარიზმს საერთოდ არ აწყობდა. მით უმეტეს კოლონიურ ქვეყანაში. ახალი პრინციპებით სასამართლო ორგანიზაცია ამიერკავკასიაში ცარიზმმა 1867 წლიდან დააწესა, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ

¹ ნ. ნიკოლაძე, რჩეული ნაწერები, ტ. 1, 1931, გვ. 177.

არ დაუშვა მოსამართლეთა არჩევითობა, არ დაუშვა ნაფიც მსაჯულთა ინსტიტუტი. ამასთან, საქმის გამოძიება მომრიგებელ მოსამართლეებს დააქისრა. ამრიგად, ცარიზმმა ამიერკავკასიას თავზე მოახვია მთავრობის მოხელეთა — ცარიზმის ბიუროკრატიულ აპარატზე სავსებით დამოკიდებული სასამართლოები, სადაც საქმის წარმოება რუსულ ენაზე მიმდინარეობდა. რეფორმის ასეთ შედეგებს, ანუ ფაქტიურად არარაობამდე დაყვანას, ცარიზმი იმით ამართლებდა, თითქოს ამიერკავკასიის საზოგადოებრიობა ჯერ კიდევ მოუმზადებული იყო სასამართლოს ისეთი ძირფესვიანი რეფორმისათვის, როგორიც რუსეთში განხორციელდა. ამ მოტივების მიღმა კი იმალებოდა უხეში კოლონიური ჩაგვრის მთელი სისტემა, რომელსაც ცარიზმი ახალ ვითარებაში არა ძალადობითა და პირდაპირობით. არამედ შეპარვითა და მობოდიშებით ახორციელებდა.

კოლონიურ პოლიტიკას დაუქვემდებარა ცარიზმმა საქალაქო რეფორმაც. მართალია, ღარიბი მოსახლეობის 1865 წლის აჯანყების შემდეგ თბილისს, როგორც სამეფისნაცვლო რეზიდენციას, საქალაქო მმართველობა ებოძა, რომელმაც გაბურუყების გზაზე შემდგარ თავადაზნაურობას და ახლად ფეხადგმულ ბურჟუაზიას ერთგვარი პრივილეგიები დაუშკვიდრა. მაგრამ სამმართველო აპარატი მთლიანად მაინც ცარიზმის მოხელეებს დაუქვემდებარდა.

1874 წლიდან თბილისზე გავრცელდა რუსეთის საქალაქო რეფორმის დებულებები. ამიერკავკასიის გუბერნატორებს საგანგებოდ დაევალათ ყურადღებით ედევნებინათ თვალადაგილობრივი ორგანოებისათვის და არ დაეშვათ მათი ინიციატივა. თბილისის ქალაქის მმართველობა გუბერნატორის კალთებქვეშ შეხიზნული უმნიშვნელო დაწესებულება იყო. რომელიც მხოლოდ კომუნალურ მეურნეობას უვლიდა და

სხვა საკითხებში არ ერეოდა. რაც შეეხება ამიერკავკასიის საგუბერნიო და სამაზრო ქალაქებს, იქ საქალაქო რეფორმა უფრო გვიან განხორციელდა (მაგალითად, ქუთაისსა და ბათუმში 1888 წელს, ხოლო სოხუმსა და ფოთში — 1892 წელს. გორში, ღუშეთში, სიღნაღში, ახალციხეში, ახალქალაქში — 1894 წელს) და უფრო მეტი „ზომიერების“ დაცვით.

60-იან წლებში რუსეთში რევოლუციური სიტუაცია სუფევდა. რევოლუციურ-დემოკრატიული მოძრაობა არყევდა თვითმპყრობელობის ბურჯებს. ცარიზმს უჭირდა და ამ გაპირვების შედეგი იყო კიდევ ბურჟუაზიული შინაარსის რეფორმები. იმპერიის ცენტრებში გაღვივებულ რევოლუციურ ბრძოლას მხარს აძლევდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა იმპერიის განაპირა-ნაციონალურ რაიონებში. ეროვნული ძალები კონსოლიდაციას იწყებდნენ პოლონეთში, ბალტიისპირეთში, უკრაინაში, ბელორუსიასა და ამიერკავკასიაში.

მასების აქტივობით შეშფოთებული ცარიზმი იძულებული იყო ოდნავ მოეშვა კოლონიური ჩაგვრის მუხრუჭები და ერთგვარი გასაქანი მიეცა ნაციონალურ-კულტურული ძალებისათვის, რომლებიც კონსოლიდაციას და ეროვნული ტრადიციების აღორძინებას იწყებდნენ. ამ ვითარებით კარგად სარგებლობდნენ საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მესვეურები, რომელთაც 60—70-იან წლებში ენერგიულად მოჰკიდეს ხელი მასების გათვითცნობიერების, ეროვნული შეგნების გაღვივების საქმეს და გააჩაღეს მძაფრი ბრძოლა კოლონიური ჩაგვრის წინააღმდეგ.

მაგრამ ცარიზმი, როგორც ცნობილია, რევოლუციურ-დემოკრატიულ ძალებთან ბრძოლაში გამარჯვებული გამოვიდა. 80-იანი წლებიდან იგი შეტევაზე გადავიდა. რუსეთში სასტიკი პოლიტიკური რეაქციის ხანა დაიწყო. რეაქციამ კი თა-

ვისი მახვილი ერთდროულად მიმართა რევოლუციური კერებისა და „სეპარატიზმის“ აღმოსაფხვრელად.

პოლიტიკური რეაქციის მთელ პერიოდში ცარიზმი აშკარად ახორციელებდა იმპერიის განაპირა ხალხების შევიწროების, ჩაგვრა-დამონების ღონისძიებებს. იგი ისწრაფოდა ფინეთისა და პოლონეთის ისედაც მოჩვენებითი დამოუკიდებლობის აღმოსაფხვრელად, გზას უკაფავდა ანტისემიტიზმს და აქეზებდა ებრაელი მოსახლეობის რბევას, პროვოკაციული მეთოდებით ერთმანეთს უსისინებდა მუსლიმან და ქრისტიანულ მოსახლეობას, მიმართავდა ახალ ადმინისტრაციულ დაყოფებს იმ მიზნით, რომ ხმარებიდან ამოეღო ზოგიერთი ერის სახელწოდებაც კი, სკოლებიდან დევნიდა ეროვნულ ენას და ყველა ამ საზიზღროებათა თეორიული დასაბუთებისათვის პროპაგანდას უწევდა რეაქციულ პანსლავისტურ „თეორიებს“. სწორედ, ამ დროს გამოვიდა ასპარეზზე ბნელეთის მოციქულთა მთელი ჯგუფი (კატოვი, ლეონტიევი და სხვ.), რომელიც პროგრესის სახელით გზას უკაფავდა ველიკორუსულ დიდმპყრობელურ შოვინიზმს. პატარა ერებს „მათივე სიკეთისათვის“ ეროვნულ ტრადიციებზე ხელალებას და გარუსებას ურჩევდა, თვითმპყრობელობას აკისრებდა მთელი სლავური სამყაროს გაერთიანების მისიას; რუსეთის იმპერიაში შემავალ პატარა ერებს ისტორიის შავ მასალად თვლიდა, ხოლო რუსებს მსოფლიოში უდიდესი ცივილიზაციის, მომავლის რჩეულ რასად აღიარებდა.

პოლიტიკური რეაქციის ხანა ამიერკავკასიაში კოლონიური ჩაგვრის მკვეთრი გაძლიერებით აღინიშნა. რუსიფიკატორული განზრახვით ცარიზმმა სრულებით ამოშალა ხმარებიდან ამიერკავკასიის ერების სახელწოდებები. ამიერკავკასიული გუბერნიები უშუალოდ იმპერიის ცენტრს დაექვემდებარა. გუბერნატორებს საიდუმლო დავალება მიეცათ სახელმწიფო

სამსახურში არ დაეშვათ. ქართველები, აზერბაიჯანელები და სომხები, რადგან, რეაქციის აზრით, მათ სეპარატული მისწრაფებანი ემჩნეოდათ. ამასთან, მეტი ცენტრალიზაციის მიზნით, გაუქმდა მეფისნაცვლობა და აღსდგა მთავარმართებლობა. ეს ღონისძიებები მიმართული იყო იმ მოჩვენებითი ავტონომიის წინააღმდეგ, რაც ამიერკავკასიას თითქმის აქამდე ფორმალურად მაინც გააჩნდა.

კავკასიის მთავარმართებლის თანამდებობაზე დანიშნული ღონღუკოვ-კორსაკოვი ამიერკავკასიაში ეროვნული მოძრაობის წინააღმდეგ შეტევის სულისჩამდგმელი გახდა. მან მხარში ამოიყენა უკიდურესი რეაქციონერები — კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველი იანოვსკი, ეგზარქოსი პავლე და სხვები. რომლებმაც მიზნად დაისახეს ამიერკავკასიის ხალხთა ეროვნული მეობის წაშლა და მისი გადაქცევა რუსეთის იმპერიის მორჩილ განაპირა მხარედ.

რეაქციონერებმა გააფთრებით შეუტიეს ეროვნულ სკოლებს, ბეჭდვით სიტყვას, ეროვნულ თეატრებს და სხვა კულტურულ წამოწყებებს. მრავალი ჟურნალისა და გაზეთის გამოცემა შეწყდა. ცენზურა არ აკაჟანებდა სეპარატისტული ან ოპოზიციური სულისკვეთების წერილებს. ეროვნული თეატრები აბუჩად აიგდეს. საცენზურო კომიტეტი მოითხოვდა ადგილობრივ გამოცემათა სრულიად შეწყვეტას იმ მოტივით, რომ რუსეთთან სარკინიგზო კავშირის შემდეგ შესაძლებელია ამიერკავკასია რუსული პრესით დავაკმაყოფილოთო. ინტენსიური იერიშები მიიტანეს ეროვნულ ენებზე. იანოვსკიმ გააფთრებული დევნა დაუწყო ქართულ ენას და მოითხოვა მისი ამოღება სწავლებიდან.

რეაქციონერებმა დაიწყეს კავკასიის ხალხთა შორის ეროვნული შუღლის ჩანერგვა-გაღვივება, ამასთან გააძლიერეს კავკასიის კოლონიზაცია რუსეთიდან ჩამოსახლებული

ელემენტებით. რუსეთ-თურქეთის ომის შედეგად შემოერთებულ საზღვრეთის ქართულ პროვინციებს ცარიზმმა მძიმე რეჟიმი დაუწესა.

მაგრამ ცარიზმის რეაქციულ ღონისძიებათა გაძლიერება, მისი კოლონიური პოლიტიკის გააქტიურება-გამძაფრება XIX საუკუნის 90-იანი წლებიდან დაემთხვა რუსეთსა და მის განაპირა ნაციონალურ რაიონებში განმათავისუფლებელი მოძრაობის მესამე ეტაპის დასაწყისს.

იმპერიალიზმის ეპოქაში ცარიზმის კოლონიურმა პოლიტიკამ კიდევ უფრო მძაფრი ხასიათი მიიღო, მაგრამ მის საპირისპიროდ აზღვავებული პროლეტარული და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა ისეთ საფეხურზე ავიდა, რომ ცარიზმის თვითმპყრობელური რეჟიმის განკითხვის დღეები დადგა.

ქართული საზოგადოებრივი აზრი რუსეთთან საქართველოს შეერთების შესახებ

საქართველოს რუსეთთან შეერთების საკითხი, მისი უაღრესად დიდი ისტორიული მნიშვნელობის გამო, მუდამ ქართველი მოაზროვნე თაობების ყურადღების ცენტრში იდგა. XIX საუკუნის დამდეგიდან მოკიდებული ვერ დავასახელებთ ვერც ერთ თვალსაჩინო ქართველ მოღვაწეს, რომელსაც ამ ქრისადმი თავისი დამოკიდებულება საგანგებოდ, თუ სხვა საკითხებთან მიმართებაში, არ გამოეთქვას. მეტიც, ამ აქტის გაგება ედო ხოლმე საფუძვლად მათ საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოღვაწეობის იდეურ მიმართულებას.

საქართველოს რუსეთთან შეერთების საკითხი ასევე ცხოველყოფელი და აქტუალურია ქართულ საბჭოურ ისტორიოგრაფიაშიც. გამოჩენილ ქართველ საბჭოთა ისტორიკოსებს თავიანთ ნაშრომებში მოცემული აქვთ კიდევ ამ დიდმნიშვნელოვანი მოვლენის შეფასება. თუმცა, აქვე გულისტკივილით შევნიშნავთ: ქართული საბჭოთა ისტორიოგრაფიის ნაკლია, რომ დღემდე საქართველოს რუსეთთან შეერთების თაობაზე დაწერილ გამოკვლევებში უფრო მეტი ყურადღება ეთმობა პრობლემის პოლიტიკურ-ისტორიულ ასპექტს. შედარებით ნაკლებადაა წარმოჩენილი შეერთების პროგრესული შედეგები. ზოგიერთი სპეციალური ნარკვევი ამ საგანზე მხოლოდ XIX ს. 60-იანი წლების პერიოდით იფარგლება.

მაინც, როგორია საქართველოს რუსეთთან შეერთების შეფასების ტრადიცია, როგორი პოზიცია ეკავათ ამ აქტის მიმართ სხვადასხვა საზოგადოებრივი კლასებისა და პარტიების წარმომადგენლებს, როგორია მემკვიდრეობა, რომელიც ამ აქტის მეცნიერულ ახსნაში დღეისათვის საბჭოთა ისტორიოგრაფიას გააჩნია?

ვფიქრობთ, ამ კითხვებისათვის თვალმიდევნება და პასუხის გაცემა მნიშვნელოვანწილად გაგვიადვილებს ჩვენს წინაშე მდგარი პრობლემის მეტ-ნაკლებად სრულად გაშუქებას.

საქართველოში რუსული მმართველობის დამკვიდრების პირველსავე წლებიდანვე უკვე გამოიკვეთა სხვადასხვა საზოგადოებრივი ჯგუფებისა და პარტიების დამოკიდებულება 1801 წლის აქტისადმი.

ქართული მოსახლეობის უმრავლესობა ამ აქტს დიდი იმედებით შეხვდა.

ქართველ ყმა გლეხს ახალ მმართველობაში დასაქარგავი თითქმის არაფერი გააჩნდა. მას ნაკლებად აღელვებდა სამეფოს გაუქმება, ქართველი უფლისწულების რუსეთში გადასახლების ამბავი. ფარულად ეს, ალბათ, ახარებდა კიდევ: გლეხი გაჩანაგებული იყო, მას ცალ-ცალკე და ერთად სულს ხდიდნენ მეფე, ბატონიშვილები და საკუთარი ბატონებიც. მის მეურნეობას ლეკი აჩანაგებდა, თათრის გამოჩენის შიში მუდამ თან სდევდა. ასეთ ვითარებაში რუსული მმართველობა გლეხს მხსნელად ეჩვენებოდა. რუსი ხელმწიფის ძლიერების ამბავი გლეხობაშიც ფართოდ იყო გავრცელებული. ძლიერი ხელმწიფე კი გლეხს ყოველთვის თავის მფარველად. თავგასული საკუთარი ბატონის ამლაგმავ უმაღლეს ძალად მიაჩნდა. ხელმწიფე, გლეხის აზრით, კანონს მოიტანდა, რომელსაც გლეხიც და თავადიც უნდა დამორჩილებოდნენ. და უცხო მოძალადეთაგან ღაიფარავდა.

ასე ფიქრობდა ქართველი ყმა გლეხი საქართველოს რუსეთთან შეერთების პირველ წლებში და განზე იდგა იმ ფაქტფუცისაგან. რასაც ახალი მმართველობის საწინააღმდეგოდ ტახტის მოცილე უფლისწულები და მათი დამქაში თავადები ეწეოდნენ. „ჩერ კიდეც მცირე ხანი გასულიყო რუსული მმართველობის გამოსვლიდან და ქართველ გლეხს ჩერ კიდეც სისრულით არ ეგემა ამ ახალი მმართველობის სიაყვარგე, ხოლო ძველი ქართული მმართველობის სიმწარე კი მას ცხოვლად ახსოვდა“,¹ — წერდა ნ. ბერძენიშვილი.

ქართველი თავადობის ერთი ნაწილი ახალ მმართველობას გულმხურვალედ შეხვდა და რუს მოხელეებს ერთგულ სამსახურს უწევდა ახალი რეჟიმის მოწესრიგება-განმტკიცებაში. მათ შესახებ აქ არაფერს ვიტყვით. ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა პოზიცია და პროგრამა ქართველი არისტოკრატის იმ ჯგუფისა, რომელიც მმართველობას ვერ შეეგუა და დაიწყო კიდეც ბრძოლა მისი გაუქმებისა და საქართველოში ერეკლესდროინდელი რეჟიმის აღდგენისათვის. ქართულ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებულია მოსაზრება, რომ ქართველი არისტოკრატის ამ ჯგუფს საქართველოში რუსეთის ხელისუფლების დამხობა სურდა.

საუბარი. პირველყოვლისა. 1802 წლის ქართველ თავადურ შეთქმულებას შეეხება. რომელიც დამარცხების მიუხედავად ყურადსაღები მოვლენა იყო XIX საუკუნის პირველი წლების საქართველოს პოლიტიკურ ისტორიაში.

ამ შეთქმულებასთან დაკავშირებული ყველა დოკუმენტი იმაზე მიგვითითებს, რომ თავადობას არ ჰქონია საქართველოდან რუსეთის განდევნის განზრახვა. შეთქმულების მოთავეთა წერილი იმპერატორ ალექსანდრე I, კოვალენსკის.

¹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგ. II, გვ. 271.

გულიაკოვისა და ლაზარევისადმი ამის ნათელი ილუსტრაციაა¹. ამ დოკუმენტებში ხაზგასმულია, რომ ქართველი თავადობა ერთგულია იმ ტრაქტატისა, რომელიც რუსეთსა და საქართველოს შორის 1783 წელს დაიდო. რუსეთის იმპერატორი ქართველთა მეფედ და მფარველად არის აღიარებული, მისდამი ერთგულებას თავადობა ახალი ფიციტ ადასტურებს. იგი მხოლოდ იმას ჩივის, რომ მანიფესტით მოცემული პირობები არ სრულდება. ქართველი თავადობა მოითხოვს 1783 წლის ტრაქტატის მუხლების საფუძველზე ძალაში დარჩეს შინაგანი მმართველობა. რუსეთის მმართველობამ ბაგრატიონთა სამეფო ტახტი ხელუხლებელი დატოვოს და წოდებათა დამოკიდებულების საქმეში არ ჩაერიოს. ამ პირობებში ქართველი თავადობა მზადაა ემსახუროს რუსეთის ხელმწიფეს.

საქართველოს შესვლა რუსეთის მფარველობაში ქართველი თავადობის გულწრფელი სურვილი იყო. უკეთეს გამოსავალს აკრესიული მუსლიმანური სამყაროთი შემოფარგლული საქართველო ნამდვილად ვერ ხედავდა და ვერც დაინახავდა. შეთქმული თავადობის ეს გულწრფელობა ნათლად ჩანს გარსევან ჭავჭავაძისადმი მიწერილ წერილში. ქართველ თავადობას მართებულად მიაჩნდა იგი 1783 წლის ტრაქტატის ერთ-ერთ ორგანიზატორად და მოამაგედ.

„ჩვენ ერთობით კახნი, ნათქვამია ამ წერილში, — შენი ძმანი, ერთ-ხმობით მოგახსენებთ: ჩვენი ამბავი გამოცხადებული გექნებათ და აწ ამას მოგახსენებთ. გამოგვიცხადეს ჩვენის სახელოების ჩამორთმევა, გამოაცხადეს ეკლესიების მამულის ჩამორთმევა და ესე გვესმის, რომ ორი წლის ხარჯსა დათხოვენ ხალხსაო და შენც შემეცნებული ბრძანდები, თუ რა მწუხარება და ჭმუნვა იქნება ჩვენს გულში.

¹ Акты, т. I, стр. 363, 401, 404.

მათის იმპერატორის დიდებულებისათვის არაა მიგვირ-
თმევია და შიგ გამოგვიცხადებია სხუას ჩვენს სრულს ჰაზრს
ჰავევაძე გარსევან განაცხადებს თქვენის დიდებულების წი-
ნაშეო. ხომ იცი, ჩვენი ჰაზრი ერთი ეს არის, — რომელიც
მეფის ირაკლისაგან უკანასკნელი ანდერძია, ეს დამტკიცდეს,
რომელიც შენგანაც დაბეჭდილია და ჩვენგანაც, მაგათის
მფარველობის და ჩვენგან რაოდენ შესაძლებელი სამსახური
იყოს, გვიმსახუროს და მიიერთოს.

ეს შენს ნებაზე მოგვიწოდია; ამჯობინო, გამოაცხადე და არ
ამჯობინო დაიღუმე და ჩვენ კი უმეტესად სამჯობინოდ
ვრაცხთ მაგათის დიდებულებისათვისაც და ჩვენთვისაც ამის
დამტკიცებას, ამისათვის, რომ ჩვენი გარშემო
მეზობელნი უფრო მაგათის მორჩილების
უღელს მოუდრეკენ ქედსა თვისსა: ჩვენი
ქეშმარიტი სიტყვა ეს მოგვიხსენებია, რომ ის ანდერძი
დამტკიცდეს (ხაზი ჩვენია — ა. ს.); მათის დიდებულე-
ბისათვისაც მოგვიხსენებია სწორეთ ჩვენი საზოგადო მწუხა-
რება ეს არის¹.

ამ დოკუმენტში, რომლის გულწრფელობაში შეუძლებე-
ლია ეჭვი შევიტანოთ, შეთქმული თავადობა გარსევან ჰავე-
ვაძეს იმპერატორის კარზე წარმომადგენლობას აკისრებს,
მისი პირით ის ალექსანდრე I მფარველობის ხელშეკრულების
აღდგენას სთხოვს და ერთგულ სამსახურს აღუთქვამს. აქვე ნათ-
ლად ჩანს, თუ რატომ მიაჩნიათ შეთქმულებს რუსეთის მფარ-
ველობა ქართლის ბედის ყველაზე საუკეთესო გადაწყვეტად.
„ჩვენი გარშემო მეზობელნი უფრო მაგათის მორჩილების
უღელს მოუხრიან ქედს თვისსაო“ — სწორედ ასევეა ისინი.
მათი აზრით, 1783 წ. ტრაქტატის აღდგენა სასარგებლო იყო
არა მარტო საქართველოსთვის, არამედ რუსეთისათვისაც, რა-

¹ Акты, т. 1, стр. 389.

დგან ამ გზით რუსეთი უფრო უკეთ შეძლებდა საქართველოს მეზობლების დამორჩილებას.

თუ ქართველ თავადობას ღრმად აქვს შეგნებული მუსლიმანური აგრესიული გარემოციდან რუსეთის მფარველობით გამოსვლის შესაძლებლობა და აუცილებლობა, ცხადია, მაშინ უმართებულო იქნებოდა მათთვის ამ მუსლიმანურ სამყაროზე დაყრდნობით ქართული სამეფო ტახტის აღდგენის განზრახვა შეგვეწყალებინა¹. მართალია, ალექსანდრე ბატონიშვილი, რომელზედაც შეთქმულნი დიდ იმედებს ამყარებდნენ, ფიქრობდა აზერბაიჯანის სახანოების და ირანის გამოყენებას, მაგრამ ბატონიშვილის ამ განზრახვას მაინც ტრაქტატისდროინდელი ვითარების აღდგენა ედო საფუძვლად. მუსლიმანური ჯარები ალექსანდრეს დროებით საშუალებად მიაჩნდა ერეკლეშეული პოლიტიკის აღსადგენად და განსახორციელებლად. რამდენად რეალური და პერსპექტიული იყო ალექსანდრე ბატონიშვილის ეს ჩანაფიქრი, სხვა საქმეა, ერთი კი ფაქტია, ალ. ბატონიშვილს მამისეული გეზის ღალატი და მუსლიმანურ გარემოცვაში გათქვეფა არასოდეს მიზნად არ დაუსახავს. პირიქით, იგი გულითადი ქართველი პატრიოტი და მისი ერის ფიზიკური და სულიერი გადარჩენისათვის დაუცხრომელი მებრძოლი იყო. ალ. ბატონიშვილი ხომ ზოგიერთ ექვნიან ქართველ თავადს შემდეგაც, 1812 წლის აჯანყების დროს, არწმუნებდა წერილით, რომ სპარსელთა ჯარი, რომელიც მას მოჰყვება, საქართველოში დასარჩენად და საბატონოდ კი არ მოდის, არამედ დროებით, რუსთა განდევნაში დასახმარებლადო².

¹ ნ. ბერძენიშვილი, ვ. დონდუა, მ. დუმბაძე და სხვ., საქართველოს ისტორია, დამხ. სახელმძღვანელო, ნაწ. 1, გვ. 400.

² ნ. ბერძენიშვილი, საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა საქართველოში XIX საუკუნეში, ი. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, 1955, ტ. 1, გვ. 479.

ამრიგად, შეთქმულებს სრულებითაც არ სურდათ საქართველოს ირანის უღელქვეშ ყოფნა. რუსეთის მფარველობის შეცვლა ირანის მფარველობით ქართული საზოგადოებრიობის არც ერთი დასის იდეალი არ ყოფილა. XIX საუკუნის დასაწყისისათვის, საერთოდ, გამორიცხული ჩანდა ირანის ბატონობა საქართველოზე. ირანი ძლიერი შინაგანი კრიზისის წინაშე იდგა და მისი ადრინდელი პრეტენზიები ახლო აღმოსავლეთში გაბატონებულ მდგომარეობაზე განწირული იყო. ამიტომ, სრულიად დაუსაბუთებელი და უმართებულო ჩანს პროფ. მარკოვას დასკვნა იმის შესახებ, თითქოს საქართველოს „დამოუკიდებლობის“ აღდგენა ნიშნავდა ირანთან ვასალური დამოკიდებულების დამყარებას¹.

რუსეთის მფარველობის ქვეშ ქართული თვითმმართველობის აღდგენა-შენარჩუნება, რუსეთის დახმარებით აგრესიული მუსლიმანური გარემოცვის გარღვევის პროგრესული პოლიტიკური კურსი იყო, რის განხორციელებისათვის ბრძოლასაც ქართველ სახელმწიფო მოღვაწეთა მოწინავე ნაწილმა საუკუნეები შეაღია. ამრიგად, დაჯერებით შეიძლება ითქვას, რომ ქართველი თავადობის პოლიტიკური იდეალი თავისი შინაარსით ეროვნულ-პროგრესული იყო, იგი მთელი ქართველი ხალხის ინტერესებს ემსახურებოდა, ცარიზმის აგრესიას წინ ეღობებოდა და ეროვნული სუვერენიტეტის შენარჩუნების კეთილშობილურ იდეას ემსახურებოდა².

მაგრამ ამ პროგრესულ პოლიტიკურ იდეას ვერ უთავსდებოდა ის სოციალური კონსერვატიზმი, რომლითაც გამსჭვალული იყო 1802 წლის თავადური შეთქმულება.

ქართველ თავადობას სიტყვის გაგონებაც კი არ სურდა სოციალურ ურთიერთობაში რაიმე ცვლილებაზე. თავადს მა-

¹ О. П. Маркова, Восстание в Кахетии 1812 г., стр. 45.

² საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 937—938.

მულიცა და ყმაც საშვილიშვილო საკუთრებად მიაჩნდა. რაიმე ცვლილებას ამ ურთიერთობაში ვერ შეურიგდებოდა. სათავადო სახელმწიფოში პატარა სახელმწიფო იყო, რომლის მოშლის წინააღმდეგ თავადობა თავდადებით იბრძოდა. თავადი მთელი ენერგიით ებლაუჭებოდა იმ საშვილიშვილო სამემკვიდრეო თანამდებობას, რაც მას, როგორც ფეოდალურ მოხელეს, ჰქონდა მოპოვებული. თავადი გარკვეული სახით ქვეყნის მართვა-გამგეობაშიც მონაწილეობდა და იმ პატივს, ცხადია, უბრძოლველად ვერ შეელოდა. ერთი სიტყვით, ქართველი თავადის სოციალური იდეალი რეაქციული, საზოგადოებრივი პროგრესისათვის შეუთავსებელი და მავნე იყო.

თავადურ შეთქმულებას რომ გაემარჯვა, არაა ძნელი წარმოსადგენი, რომ ეს ისტორიული ჩარხის უკუღმა დატრიალება იქნებოდა. ჯერ ერთი, ქართველი ბატონიშვილები ერთი რომელიმეს მეფობას ვერასოდეს შეურიგდებოდნენ და მათ შორის მუდმივი შუღლი და მტრობა იქნებოდა, რაც საქართველოში შფოთსა და არეულობას გაამეფებდა. ბატონიშვილთა დაჯგუფება ერთიმეორეს წაჰკიდებდა ქართველ თავადობას. ერთი ბატონიშვილი მეორის წინააღმდეგ გარეშე ძალის გამოყენებას შეეცდებოდა უთუოდ და ისევ დაიწყებოდა ქართველთა საშინაო საქმეებში ირანისა თუ თურქეთის მესვეურთა ხელის ფათური, სათავადოები ისევ იბოგინებდნენ, ქვეყნის გაერთიანება, მისი სამეურნეო-კულტურული წინსვლა შეფერხდებოდა, საწარმოო ძალები ისევ შებოჭილ ვითარებაში იქნებოდა.

ამით ჩვენ ის გვინდა ვთქვათ, რომ თვით ქართული ფეოდალიზმი გამოუვალი კრიზისის წინაშე იდგა. ქვეყნის წინსვლა-განვითარება შეუძლებელი იყო მისი სრული მოსპობის თუ არა, არსებითი გადახალისების გარეშე, იმ მნიშვნელოვანი რეფორმების გარეშე, რასაც ერეკლე II ითვალისწინებდა,

შეუძლებელი იყო სათავადოებისა და ქვეყნის პროგრესის შეთავსება.

დრომოჰმული ქართული ფეოდალური ინსტიტუტი რალაც ძალას. შინაგანი იქნებოდა თუ გარეგანი, უნდა დაენგრია, ისე შეუძლებელი იყო ქვეყნის წინსვლა-განვითარება. ქართველი თავადი კი მას არათუ ანგრევდა, არამედ იცავდა გარეშე დამანგრეველი ძალისაგან. აქ იჩენდა თავს თავადური მოძრაობის რეაქციული მხარე, მისი კონსერვატიზმი.

ამ მოძრაობის ეს ორმაგი და წინააღმდეგობრივი ხასიათი კარგადაა აქვს მინიშნებული ნ. ბერძენიშვილს, „ქართული მმართველობის აღდგენის პროგრესული იდეის გამტარებლად ქართველი თავადობა არ გამოდგებოდა. ის, როგორც კლასი, დიდი ხანია პატრიოტულ-პროგრესული აღარ იყო, ქართული მმართველობის აღდგენის პროგრესულ იდეაში ქართველი თავადები რეაქციულ შინაარსს, თავადურ-ვასალური წყობილების შენარჩუნების იდეას სდებდნენ, რაც ქართველი ფართო საზოგადოებრიობისათვის სრულიად მიუღებელი იყო. ამიტომ ქართველი გლეხი არ გაჰყვა თავის ბატონს რუსული მმართველობის წინააღმდეგ ბრძოლაში და ეს თავადაზნაურული მოძრაობაც გაირიყა“.¹

1802 წლის შეთქმულება არ წარმოადგენდა ერთადერთ და იზოლირებულ პოლიტიკურ მოვლენას XIX საუკუნის პირველი ოცწლეულის ქართველთა ცხოვრებაში. ამ პერიოდში საქართველოს მასობრივი აჯანყებების მძვინვარე გრიგალმა გადაუარა. 1804 წელს ადგილი ჰქონდა გლეხთა დიდ მოძრაობას საქართველოს მთიანეთში, 1812 წელს — კახეთში, 1819—1820 წელს იმერეთში. ამასთან ამ გამოსვლებში ძირითადი ძალა გლეხობა იყო.

¹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წ. II, გვ. 273.

გლეხობა იბრძოდა იმ სოციალურ-პოლიტიკური უსამართლობის წინააღმდეგ, რომელმაც იგი უკიდურეს გაბოროტებამდე წიყყანა. ქართველი გლეხის ისტორიაში ზემომითითებული მოძრაობანი რაღაც ახალსა და უჩვეულოს სრულებით არ წარმოადგენდა. ქართველი გლეხი ყოველთვის ებრძოდა უხეშ ძალას, რომელიც მის დამონებას ცდილობდა, ებრძოდა წის უშუალო ბატონს, როცა იგი ექსპლოატაციას აძლიერებდა და ხელყოფდა მის ადამიანურ უფლებებს. შორეულ საუკუნეებში რომ არ ვეძიოთ მაგალითები, საქმარისია გავიხსენოთ XVIII საუკუნე, როცა გლეხთა სოციალური პროტესტის ძლიერი გამოვლინების მრავალი ფაქტი მოგვეპოვება. გლეხთა მოძრაობის სხვადასხვა ფორმა: თავდახსნითი ბრძოლა, ბეგარა-ვალდებულებაზე უარის თქმა, აყრა-გაქცევა და აჯანყება ამ საუკუნეში მრავლად გვხვდება. საქმარისია დავასახელოთ გლეხთა დიდი მასშტაბის მოძრაობა XVIII საუკუნის მიწურულში, გლეხთა გამოსვლები არაგვის საერისთავოში 1743 წელს, სამეფო გლეხთა მოძრაობა 1785 წელს და მრავალი სხვ.

საქართველოს რუსეთთან შეერთებას, როგორც ვთქვით, ქართველი გლეხი იმედით შეხვდა. იგი ვარაუდობდა, რომ ახალი რეჟიმი მშვიდობას დაამკვიდრებდა, ყიზილბაშ დამპყრობლებს მოაცილებდა ქვეყანას, ლეკიანობას ალაგმავდა და მის თავგასულ მებატონესაც შეზღუდავდა. ქრისტიანული რუსეთი, ძლიერი და ვრცელი ქვეყანა, მის წარმოდგენაში გაჭირვებისაგან მხსნელსა და მფარველ ძალას განასახიერებდა.

მაგრამ გლეხობის იმედები გაცრუვდა. ახალი რეჟიმი აღმოჩნდა იმის საპირისპირო, რასაც გლეხი მოელოდა. მოხელეობა დიდიდან პატარამდე ქართულ სოფლებს საძარცვავად მოეფინა და ამ ძარცვამ და მასთან დაკავშირებულმა ძა-

ლადობამ მასობრივი და აუტანლად მძიმე ხასიათი მიიღო. ახალი ბეგარა-გადასახადი დაემატა ყველა იმ ვალდებულებას, რომლებსაც გლეხი თავის მეზატონეს უხდიდა. ამგვარად, გლეხური ჩაგვრა გაორკეცდა და იმდენად დამძიმდა რომ აუტანელი გახდა.

1804, 1812, 1819—1820 წლების აჯანყების დოკუმენტებსა და მასალებში გლეხობა საქართველოს რუსეთთან თანაცხოვრების წინააღმდეგ კი არ გამოდის, არამედ უმთავრესად აღგილობრივ რუს მოხელეთა უზნეობას, ღიხარბეს, აღვირახსნილობას უჩივის და ცდილობს როგორმე მისი დრტვინვის ხმა შორეულ ხელმწიფეს მიაწვდინოს, რომელიც მის წარმოდგენაში კეთილ და სამართლიან მფარველს განასახიერებს.

აჯანყებული გლეხობა, ამასთან არც საკუთარი ბატონის ჩაგვრას ივიწყებს და ყოველგვარ ხელსაყრელ შემთხვევას იყენებს, რომ მას ანგარიში გაუსწოროს. სამივე აჯანყებაში მეტ-ნაკლები სისრულით მოჩანს აჯანყებულ გლეხთა და თავად-აზნაურთა კლასობრივი ანტაგონიზმი. გლეხთა მისწრაფებაა საძულველ მეზატონეებთან ანგარიშსწორება, ხოლო თავად-აზნაურთა მისწრაფებაა ჩაახშოს გლეხთა მოძრაობა მთავრობის ჯარების დახმარებით.

ცარისტული რეჟიმით უკმაყოფილო თავადთა ჯგუფს 1802 წლის შეთქმულების დამარცხების შემდეგაც არ დაუკარგავს იმედი. პირველი გამოსვლის წარუმატებლობას იგი იმით ხსნიდა, რომ ქართველი გლეხი ვერ ჩაითრია მოძრაობაში. 1804 წელს კი, როცა გლეხობა მასობრივად აღდგა და ამასთან, რუსეთთან დამაკავშირებელი ერთადერთი გზა ჩაიკეტა, თავდაზნაურობის ამ ჯგუფმა თავისი პრივილეგიების აღდგენისათვის მომენტი ყველაზე ხელსაყრელად წარმოიდგინა და ჩაება რა მოძრაობაში, მისი საკუთარი მიზნების გან-

ხორციელების გზით წარმართვა განიზრახა. ასევე მოხდა 1812 წლის კახეთის აჯანყების დროსაც, როდესაც განსაკუთრებით მაცდუნებელი აღმოჩნდა საქართველოს ტერიტორიაზე ალექსანდრე ბატონიშვილის გამოჩენა, და 1819—1820 წლებში, როდესაც იმერეთის თავადაზნაურობის ნაწილმა გამოხატა იგივე მისწრაფებანი, რითაც ქართლ-კახეთის თავადაზნაურობა სულდგმულობდა 1804 და 1812 წლებში.

ქართველი ფეოდალები 1804, 1812, 1819—1820 წლებშიც საქართველოში ცარიზმის მიერ დამყარებული რეჟიმის წინააღმდეგ რომ იბრძოდნენ, არასოდეს მისულან რუსეთის მფარველობის ქვეშ ცხოვრების უარყოფამდე. უმართებულოა ზოგიერთი მკვლევარის აზრი, რომ თითქოს ქართველი ფეოდალების ბრძოლა სამეფო ხელისუფლების აღსადგენად, ეს იყო ბრძოლა, საერთოდ, რუსეთის წინააღმდეგ, ბრძოლა რუსული ორიენტაციის წინააღმდეგ და შერიგება გარემომცველ მუსლიმანურ სამყაროსთან¹. გამოქვეყნებული აქტების და საარქივო დოკუმენტების გაცნობა ამგვარი დასკვნის უფლებას არ იძლევა.

ავიღოთ, თუნდაც ქართველი ბატონიშვილების — იულონის, ფარნაოზის, დავითის, ვახტანგის და სხვ. წერილები მთავარმართებელის ან რუსეთის იმპერატორის სახელზე. ეს წერილები რუსეთის სამეფო კარისადმი კეთილი განწყობილებითაა გამსჭვალული. არსად სიტყვაც არაა ნახსენები რუსეთის მფარველობიდან გამოსვლის შესახებ. პირიქით, რუსეთის მფარველობა და მისი დამაკანონებელი ტრაქტატი აღიარებულია წმიდათაწმიდა აქტად, რომელსაც განუხრელად იცავენ ერეკლეს მემკვიდრენი, თვით ალექსანდრე ბატონიშვილსაც კი, რომელიც ზოგიერთი მკვლევარის ნაშრომში

¹ ასეთ თვალსაზრისს ავითარებს, მაგალითად, ო. პ. მარკოვა თავის მონოგრაფიაში. იხ. О. П. Маркова, Восстание в Кახетии 1812 г.

ირანული ორიენტაციის მიმდევრად და საქართველოს დაუძინებელ მტრად აღიარებული, 1783 წლის ტრაქტატი დადებით აქტად მიაჩნდა და იგი მთელ თავის დაუცხრომელ, მშფოთვარე ცხოვრებას ამ ტრაქტატის აღდგენას სწირავდა. 1802 წლის აჯანყების მონაწილე კახელ თავადთა წერილებში, როგორც ვთქვით, ცხადად ჩანს რუსეთთან თანაცხოვრების აუცილებლობის შეგნება და მფარველობითი ტრაქტატის მუხლებით გათვალისწინებული ურთიერთობის აღდგენის სურვილი. ქართველ თავადაზნაურობას ამ პოზიციიდან არც 1804, 1812 და 1819—1820 წლების გამოსვლებში გადაუხვევია.

კახეთის 1812 წლის აჯანყების მასალებში, რომელთაგან ნაწილი „აქტებშია“ გამოქვეყნებული, დიდი ნაწილი კი მოსკოვის სამხედრო-ისტორიულ არქივში ინახება, ვრცლადაა გადმოცემული გარემოებანი, რამაც მოსახლეობა, მათ შორის გაბატონებული წოდება, აჯანყებამდე მიიყვანა. თავადობა, რომელიც ამ წერილებს ხელს აწერს, უჩივის მანიფესტის შეუსრულებლობას და ყველაფერს ცარიზმის ადგილობრივ მმართველობას, განსაკუთრებით, სამაზრო მოხელეობას აბრალებს.

ამრიგად, ქართველი თავადაზნაურობის პოლიტიკური ორიენტაცია საქართველოში რუსეთის მმართველობის შემოღების შემდეგაც არ შეცვლილა. ისე როგორც ერეკლე და მისი დასი XVIII საუკუნეში, ერეკლეს მემკვიდრენი და ქართველი თავადობა XIX საუკუნის პირველ ოცწლეულშიც კარგად აფასებდნენ პოლიტიკურ სიტუაციას და დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ საქართველოს ფიზიკური გადარჩენის, მისი გამოხსნისა და აღდგენის გზა მხოლოდ რუსეთზე გადიოდა. ამ თვალსაზრისს ვერ უნდა არღვევდეს აჯანყებულთა მიერ ახალციხის ფაშასთან ან ერევნის ხანთან გამართული მიმო-

წერა და ალექსანდრე ბატონიშვილისა და აბას-მირზას შეთანხმება თუ სხვა ფაქტები. ბატონიშვილებს და ქართველ თავადებს ეს ფაშები და ხანები მხოლოდ დროებით დამხმარე ძალად ესახებოდათ. —

ანტირეჟიმულად განწყობილ ქართველ ფეოდალთა გულისნადები ნათლად მჟღავნდებოდა სათხოვართა იმ პუნქტებში, რომლებიც ფეოდალთა ერთმა ჯგუფმა 1806 წელს ცნობილი გენერლის პეტრე ბაგრატიონის პასუხად ჩამოაყალიბა.

ციციანოვის მოკვლის შემდეგ პეტერბურგში არჩევდნენ საქართველოში გამოსაგზავნ კანდიდატს. როგორც ჩანს, ასეთი სურვილი ქართველ ბაგრატიონთა გვარის შთამომავალს, რუსეთის არმიის სახელგანთქმულ გენერალს პეტრე ბაგრატიონსაც დაბადებია. ბაგრატიონი ალბათ ინფორმირებული იყო ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურთა დიდი ნაწილის ფრონდისტული განწყობილების შესახებ. მას გადაუწყვეტია უშუალოდ გაცნობოდა ამ პრეტენზიებს და საქართველოში გამომგზავრების შემთხვევაში წინასწარ მიეღო ზოგიერთი ღონისძიება განაწყენებულ თანამემამულეთა გულის მოსაგებად. პ. ბაგრატიონს საქართველოში თავისი ძმა ლეიბჰუსართა პოლკის პორუჩიკი რომანი გამოუგზავნია და მისთვის გამოუტანებია წერილები ქართველ წარჩინებულ თავადებთან.

რომანის ჩამოსვლას და პეტრეს წერილების გაცნობას ქართლ-კახეთის თავადაზნაურობა შეუჩოჩქოლებია. სწორედ იმ ხანებში თბილისში სათავადაზნაურო წინამძღოლის არჩევნები უნდა ჩატარებულიყო. ქალაქში შეკრებილი იყვნენ ქართლ-კახეთის წარჩინებული წოდების წარმომადგენლები. პეტრეს წერილის საპასუხოდ ცარისტული რეჟიმით უკმაყოფილო თავადების ჯგუფს საიდუმლო თათბირი მოუწყვია. როგორც ჩანს, თათბირი ამ რეჟიმის ერთგული თავადობისა-

გან განცალკევებით მიმდინარეობდა. ცარისტული რეჟიმის ერთგული თავადობა განაწყენებულა და უკმაყოფილება, შეხლა-შემოხლა იქამდე მისულა, რომ კინალამ სისხლისღვრა დაწყებულა. ანტირეჟიმული მიმართულების თავადობას თავისი პრეტენზიები 11 მუხლად ჩამოუყალიბებია. მოთხოვნებში ნათქვამია, რომ აღდგეს ქართული სამართალი, ძალაში დარჩეს მოურავობა და გაუქმდეს კაპიტან-ისპრავნიკობა, საბატონო გლეხები არ გაუთანასწორონ სახაზინო გლეხებს, მოისპოს ქართველი თავადაზნაურობისადმი დამამცირებელი დამოკიდებულება და ყოველმხრივ გაათანასწორონ რუსეთის თავადაზნაურობასთან, გაათავისუფლონ 1804 წლის ამბოხების გამო დაპატიმრებულნი¹ და სხვ.

ამ მოთხოვნებში, რომლებიც მთავრობისაგან ფარულადაა შედგენილი და ქართველ კაცს ეგზავნება საიდუმლოდ პეტერბურგში, ერთი სიტყვაც არ არის ნათქვამი რუსეთთან თანაცხოვრების შეუწყნარებლობაზე. პირიქით, ქართველი თავადაზნაურობა ტახტისადმი ერთგულების დემონსტრაციას ახდენს და ერთგულების საფასურად რუსეთის წარჩინებულ წოდებასთან უფლებებით და ღირსებით გათანასწორებას მოითხოვს.

არც ერთი ქართველი ბატონიშვილი, არც ერთი ქართველი თავადი ირან-ოსმალური სამყაროს გარემოცვასა და მორჩილებაში ქვეყნის დაბრუნებას არ დაუშვებდა, რადგან ისტორიული გამოცდილებით იცოდა, რომ ეს გზა მისი ბატონობის ლიკვიდაციის და მასთან ერთად ერის ფიზიკური გაქრობის გზას წარმოადგენდა. დამახასიათებელია ახალციხის ფაშას მიერ იმერელ თავადთა „ერთგულების“ შეფასება. გენერალ კურნატოვსკის გადმოცემით, ახალციხის ფაშა იმერელ ფეოდალებს ახასიათებდა, როგორც უალრესად ცბიერ და ვერაჯ

¹ Акты, т. III, стр. 12.

ადამიანებს, რომლებსაც „ახლა არ სურთ რუსეთის მორჩილება და თურქებს ერთგულებას აღუთქვამენ, ნავრამ შემდეგ ძალ-ღონეს არ დაზოგავენ, რომ ისინიც თავიდან მოიცილონ.“¹

„ჩვენ რუსთხელმწიფის მფარველობას ვეძებდით და ღმერთმა იგი გვიწყალობა, მაგრამ მის მსახურთა უსამართლობამ და სისასტიკემ სასოწარკვეთილებაში ჩაგვაგდო...

რაც ყოვლად მოწყალე ხელმწიფე იმპერატორის მანიფესტით ნაბრძანები იყო, თქვენგნით არ შესრულდა“² იმედგაცრუების გამო ასეთი გულისწყრომა წითელი ზოლივით გასდევს ყველა დოკუმენტს.

ქართველი თავადაზნაურობის ცდა, შეემსუბუქებინათ ცარიზმის კოლონიური უღლის სიმძიმე, აღედგინათ 1783 წლის ტრაქტატით გათვალისწინებული დამოკიდებულება, უეჭველია თავისთავად პროგრესული იყო. მაგრამ აჯანყების მონაწილე ქართველი თავადაზნაურობა, როგორც სამართლიანად აღნიშნავს ნ. ბერძენიშვილი, ქართული მმართველობის აღდგენის პროგრესული იდეის გამტარებლად არ გამოდგებოდა. ის, როგორც კლასი, დიდი ხანია პატრიოტულ-პროგრესული აღარ იყო. ქართული მმართველობის აღდგენის პროგრესული იდეაში ქართველი თავადები რეაქციულ შინაარსს, თავადურ-ვასალური წყობილების შენარჩუნების იდეას სდებდნენ, რაც ქართველთა ფართო საზოგადოებრიობისათვის სრულიად მიუღებელი იყო.

სოციალური კონსერვატიზმი, ე. ი. ძველი, დრომოქმული ფეოდალურ-ბატონყმური სისტემის ხელუხლებლობა როგორც აღვნიშნეთ, იყო თავადური მოძრაობის რეაქციული მხარე. აქ იყრებოდა გლეხობისა და თავადაზნაურობის გზები, აქ

¹ იხ. Акты, т. III, стр. 568.

² Акты, т. I, стр. 388.

იჩენდა თავს მათი კლასობრივი ანტაგონიზმი. ეს თიშავდა, აჩიავებდა, ანაწევრებდა ეროვნული თვალსაზრისით უსათუოდ პროგრესულ მოძრაობას და უადვილებდა რუსეთის ცარიზმს მის დამარცხებას. ისე კი, ქართველი თავადაზნაურობის ბრძოლა ცარიზმის მკაცრი რეჟიმის აღკვეთისა და ტრაქტატით გათვალისწინებული დამოკიდებულების აღდგენისათვის სავესებით რეალური და პერსპექტივიანი იყო. ყველაფერი მებრძოლი ძალების სიმტკიცესა და შეუპოვრობაზე იყო დამოკიდებული. ცნობილია, რომ სწორედ ამ პერიოდში, როცა საქართველო ასე უფოთავდა, ცარიზმმა იარაღით დაიპყრო ფინეთი, მაგრამ ფინელ ხალხს სეიმი და კონსტიტუცია მისცა. 1814 წელს ცარიზმი დაეუფლა ვარშავის საჰერცოგოს და პოლონელ ხალხს საზეიმოდ აღუთქვა ეროვნული შინაგანი მმართველობის ხელუხლებლობა, კონსტიტუციის დაცვა. რა თქმა უნდა, ცარიზმი დაპყრობილი ხალხის მიმართ ასეთ ფერებას არ იყო მიჩვეული და იმ დროს, როცა იმპერიაში სიტყვა კონსტიტუციის ხმარებაც კი დანაშაულად ითვლებოდა, ცარიზმი მოწყალების გრძნობის მოჭარბების გამო როდი არიგებდა მას დაპყრობილ ხალხებზე. ცარიზმს ეშინოდა, ჯერ ერთი, იმისა, რომ ევროპის ცენტრში მდებარე კონსტიტუციურ ევროპულ სახელმწიფოებთან უშუალოდ მომიჯნავე პოლონეთისა და ფინეთისათვის ისევე აეყარა პოლიტიკურ-ეროვნული უფლებანი, როგორც ამას აზიაში — ახლო აღმოსავლეთის ასპარეზზე აკეთებდა; მეორეც, ცარიზმი ანგარიშს უწევდა იმ ეროვნულ-პროგრესულ ძალებს, რომლებიც ევროპაში აზვირთებული დემოკრატიული მოძრაობის ვითარებაში პოლონეთსა და ფინეთში მომძლავრებულიყვნენ და ბრძოლას ეწეოდნენ სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტის აღსადგენად. ამიტომ, ცარიზმს ყოველთვის ფხიზლად ეჭირა თვალი პოლონეთსა და ფინეთზე, მაგრამ, როცა

თავს ძლიერად გრძნობდა, შეუპოვრად უტევდა მათ შინაგან დამოუკიდებლობას და კონსტიტუცია არარაობამდე დაჰყავდა.

საქართველოს შეერთებისას ცარიზმს არც ერთი, არც მეორე გარემოებისათვის ანგარიშის გაწევა არ დასჭირვებია. საქართველო გარემოცული იყო ფეოდალიზმის დაბალ სტადიაზე მდგომი მუსლიმანური სამთავროებით, სადაც აზიური დესპოტიზმი იყო გამეფებული და კონსტიტუციის ხსენებაც არ არსებობდა. თვით საქართველო, შინაგანად დაუძლეული და ირანის უკანასკნელი შემოსევისაგან გაჩანაგებული, ერეკლეს მემკვიდრეთა ქიშპობის ვითარებაში თავისი ძალების კონსოლიდაციას ვეღარ ახერხებდა. ამიტომ არ გასჭირვებია ცარიზმს არარაობამდე დაეყვანა ტრაქტატის მუხლები და აქ რუსული მმართველობის დამყარება ქართული საზოგადოებრიობის ანგარიშგაუწევლად და თვითნებურად განეხორციელებინა.

ალექსანდრე I და ცარიზმის უმაღლეს მოხელეებს კნოჩინგისა და მუსინ-პუშკინის მოხსენებათა საფუძველზე საქართველოზე ისეთი შეხედულება ჰქონდათ, რომ ალბათ არც კი ფიქრობდნენ მათ მიერ შემოღებულ რეჟიმს თუ რაიმე წინააღმდეგობა შეხვდებოდა. მაგრამ იმ მძლავრმა მოძრაობამ, რომელიც ოკუპაციის დღიდანვე საქართველოში დაიწყო და ყოველწლიურად ძლიერდებოდა, ცარიზმი დააფიქრა და ამ რეჟიმის შესამსუბუქებლად ნაბიჯიც გადაადგმევინა. პირველი ნაბიჯი ასეთი დამთმობლობისა კავკასიის მთავარმართველად ქართველი კაცის, თავად ციციშვილის დანიშვნა იყო. ალექსანდრე I ვარაუდობდა, რომ ციციშვილი, რომელიც ტახტისადმი ერთგულებაში არაერთგზის ნაცადი იყო, უკეთ გაუგებდა ქართველობას, ოპოზიციურ ძალებთან საერთო ენას გამონახავდა და ამასთან ნაწილობრივ მაინც და-

აკმაყოფილებდა თავმოყვარეობას იმ ქართველი პატრიოტებისა, რომლებიც რუსულ მმართველობაში, კნორინგ-კოვალენსკის აღვირახსნილობაში ეროვნულ შეურაცხყოფას ხედავდნენ.

XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ყველაზე დიდმნიშვნელოვანი იდეური მოძრაობა, რომელშიაც ქართველი საზოგადოებრიობის მოწინავე ნაწილის იდეური მრწამსი გამოვლინდა, 1832 წლის შეთქმულება იყო.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში დიდხანს უფლებამოსილად ითვლებოდა დებულება იმის შესახებ, რომ 1832 წლის შეთქმულება თითქოს ანტირუსული მოძრაობა იყო, სეპარატიზმის გამოვლინებას წარმოადგენდა და ამასთან თავისი იდეალებით იმდენად კონსერვატიული და რეაქციული იყო, თითქოს მისი გამარჯვება საქართველოს ბედის ჩარხის უკუღმა დატრიალება იქნებოდაო.

ამ დებულებათა მცდარობის შესახებ ჩვენ სხვა ადგილას გვქონდა საუბარი¹. ახლა შევხებით საკითხს მხოლოდ იმის შესახებ, იყვნენ თუ არა, „ოცდათორმეტიანელები“ სეპარატისტები და როგორი პოზიცია ეკავათ მათ რუსეთის მიმართ.

კავკასიაში რუსული მმართველობის წინააღმდეგ შეთქმულება სრულებითაც არ გულისხმობდა ხელაღებას იმ ორიენტაციაზე, რომელიც აღმოსავლურ-მუსლიმანურ გარემოცვაში გატანჯულმა ქართველმა ხალხმა ჯერ კიდევ სამი საუკუნის წინათ საბოლოოდ აირჩია და მის სამსხვერპლოზე თაობათა უამრავი სისხლი დაღვარა.

¹ ა. სურგულაძე, ნიკოლოზ ბარათაშვილის ეპოქა, თბ., 1968,

ქართველი პატრიოტები შესანიშნავად ხედავდნენ ერისათვის იმ დიდ სარგებლობას. რაც რუსეთთან თანაცხოვრებამ მოუტანა. რუსეთი ერთადერთი ქვეყანა იყო მაშინ, რომელიც საქართველოს საუკუნო მტრებს ოსმალეთსა და ირანს ახლო აღმოსავლეთში პოზიციების გაფართოებისათვის ბრძოლაში ზედინზედ ამარცხებდა და თანდათან ხელიდან გლეჯდა ადრე მიტაცებულ ქართულ მიწა-წყალს. რუსეთმა ალაგმა ლეკების ვამუდმებული თარეში. რუსეთში ეწაფებოდა სწავლას ცოდნას მოწყურებული ქართველობა. რუსეთის საშუალებით შექმლო მას ისტორიის პროგრესისათვის აეწყო ფეხი და სულის შემხუთველ მუსლიმანურ-ასიმილატორულ ატმოსფერო-დან თავდაღწეულს, ევროპული ცივილიზაციის შუქი მოჰფენოდა. შეთქმულების მონაწილე ქართველი თავადობა არც ისე გაუნათლებელი. პოლიტიკურ ვითარებაში ჩაუხედავი და ბეცი იყო. რომ რუსული ორიენტაცია დაეგმო და ისევ აღმოსავლურმუსლიმანურ გარემოცვაში ჩაკეტილიყო. ეს ქეშმარიტად ერის ისტორიული ჩარხის უკუღმა დატრიალება იქნებოდა.

ქართველი შეთქმულები, იდეური სხვადასხვაობის მიუხედავად, ორიენტაციის საკითხში ერეკლეს პოლიტიკის თავდაუწყებამდე ერთგულნი იყვნენ. მათ იდეალს წარმოადგენდა 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატის მუხლების აღდგენა. შინაგან მმართველობაში დამოუკიდებელი, საგარეო საქმეებში კი რუსეთთან ერთად და მისი ხელმძღვანელობით მოქმედი საქართველო უპასუხებდა მათ პატრიოტულ ინტერესებს და ამისათვის იბრძოდნენ ისინი. ამის საილუსტრაციოდ მრავალი ფაქტის მოტანა შეიძლება.

შეთქმულთა საქმეებში ინახება 1801 წლის მანიფესტის შენიშვნები დაწერილი დიმიტრი ერისთავის მიერ. შეთქმულების ეს აქტიური წევრი ალექსანდრე I მანიფესტს რუ-

სეთთან საქართველოს შეერთების შესახებ მკაცრად აკრტიკებს და მას უსამართლო აქტს, ერის შეურაცხყოფელ დოკუმენტს უწოდებს. დ. ერისთავს მიაჩნია, რომ საქართველოს სამეფოზე რუსეთის იმპერიის მფარველობა და უმაღლესი ხელისუფლება სამართლიანი და სასარგებლო იყო, მაგრამ ეს რუსეთის მონარქებს ავალებდა დაეცვა ქვეყანა. სინამდვილეში სულ სხვა რამ მოხდა. ნაცვლად იმისა, რომ ახალგაზრდა ქვეყანას საკუთარი მმართველობის ორგანიზაციაში დახმარებოდა, რუსეთის მონარქმა მიიტაცა საქართველოს სამეფო გვირგვინი და ქვეყანა თავისი სამეფო კვერთხის ქვეშ მოაქცია, საქართველო გარყვნილი რუსი მოხელეების გადასახლების ადგილად გადააქცია. ჩაკლა ახალგაზრდა ქართველობის ნიჭი და ნაცვლად იმისა, რომ შეერიგებინა მოპირისპირე პარტიები, ხელი მიჰყო ქართველთა წასისინებას¹.

კრიტიკული შენიშვნები სრულად არაა მოღწეული. მას რამდენიმე ფურცელი აკლია. მაგრამ მოტანილი ადგილებიც ნათლად ადასტურებს. რომ დიმიტრი ერისთავი ტრაქტატის მომხრეა და გმობს ცარიზმის იმ აგრესიულ ღონისძიებას, რომელიც 1801 წელს განხორციელდა. „ყოველ შემთხვევაში რუსებთან განუყრელი უნდა ვიყოთ. მე და ჩემს ოჯახში მყოფნი ყველანი ამ აზრისა იყვნენ“, — წერს ერთ-ერთ ჩვენებაში ალექსანდრე ჭავჭავაძე. ასეთი აზრი გამოსჴვივის შეთქმულების მონაწილეების ალექსანდრე ორბელიანის, თამარ ბატონიშვილის და სხვა ჩვენებებშიც².

დაკითხვის პროცესში შეთქმულები, ცხადია, რუსეთის ცარიზმის აუგს არ იტყოდნენ და მართო მათ ჩვენებებზე დაყრდნობა იმის საილუსტრაციოდ, რომ შეთქმულნი რუსუ-

¹ საქართველოს ცსა, ფ. 1457, რვ. V, გვ. 725; გ. გოზალიშვილი. 1832 წლის შეთქმულება, ნაწ. I. გვ. 117—119.

² საქართველოს ცსა, ფ. 1457, რვ. IV, გვ. 677—679.

ლი ორიენტაციისანი იყვნენ, გაუმართლებელი და დაუჭერ-
ბელი იქნებოდა. მაგრამ ქართველი პატრიოტები, რომ სხვა-
გვარ ორიენტაციას ვერ აიღებდნენ და რუსეთთან თანაცხოვ-
რება ქართველთა კეთილდღეობის საწინდრად მიაჩნდათ, ეს
სხვა კუთხით, სხვა მაგალითებითაც ნათლად დასტურდება.
დამახასიათებელია შეთქმულების არამონაწილე, მაგრამ
გულწრფელი ქართველი პატრიოტის ივანე აფხაზის სიტყვე-
ბი: „ღმერთო ნუ მიიყვან რუსთა ესრეთსა განწირულობასა
შინა, რომელ იძულებულ იყვნენ დატევებად საქართველო-
სა, რომელიც მყისვე შეიქმნების მსხვერპლად უწესობისა
შინაგანი განხეთქილებისა და ზედა დასმისა დაუძინებელთა
მტერთაგან“¹. შეთქმულების მონაწილე გრ. ორბელიანი გე-
ნერალ აფხაზთან საუბარში საწინააღმდეგო შეხედულებას
ავითარებს, მაგრამ, როგორც პ. ინგოროყვა შენიშნავს, პოე-
ტის ერთგვარი დაეჭვება თავის პოზიციაში უნებლიედ მო-
ჩანს ამ დიალოგის შესავლიდან, აგრეთვე იმის მიხედვითაც,
რომ იგი საჭიროდ თვლის ასე დაწვრილებით გადმოგვცეს
ი. აფხაზის საუბარი. „ან ვითარ ძლიერად და მართლად აღ-
წერა აწინდელი მდგომარეობა საქართველოსა, რომელიცა
უყვარს, ვითარცა ჭეშმარიტსა ძესა მამულისასა“². — ამბობს
გრიგოლი.

შეთქმულებს მიაჩნდათ, რომ ირანი და ოსმალეთი, საქარ-
თველოს ეს დაუძინებელი მტრები, რუსეთთან ომების შემ-
დეგ იმდენად იყვნენ დასუსტებულნი, რომ საქართველოზე იდ-
რინდელი პრეტენზიებით ვეღარ გამოვიდოდნენ, რომ ამ ქვეყ-
ნების მიერ საქართველოს მიტაცება გამორიცხული ჩანდა და
საერთოდ მოხსნილი იყო მუსლიმანური აგრესიის ის საფრთხე,
რომელიც ადრე, საუკუნეთა განმავლობაში, ქართველ ხალხს

¹ საქართველოს ცსა, ფ. 1457, რგ. IV, გვ. 376.

² გ რ ი გ ო ლ ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, თხზულებათა სრული კრებული,
1959, გვ. 172.

სიოცხლეს უმწარებდა. აეგვიპტის ფაშა სულთანის წინააღმდეგ მოდის და მისი შვილი იბრეჰიმ ფაშა უკვე არზრუმშია. ხოლო სპარსელები ომის შემდეგ ისე გაღატაკდნენ, რომ სულს ძლივს ითქვამენ¹. ასე ამხნევებდა ალექსანდრე ორბელიანი შეთქმულებს, როცა საუბარი საქართველოს მთავრობაზე და მისი მონაპოვარის შენარჩუნებაზე მიმდინარეობდა. შემთხვევითი როდია შეთქმულთა ცდა გაებათ კავშირურობით ნულთნის წინააღმდეგ მეგრძოლ ეგვიპტის ფაშასთან, რომელიც საფრანგეთის მფარველობით სარგებლობდა.

როგორც ცნობილია, შეთქმულნი საფრანგეთის დახმარებასაც არ გამოირიცხავდნენ და იღვწოდნენ კიდევ, რომ შინაგანი მმართველობის ორგანიზაციაში საფრანგეთის კონსულტაციისათვის მიეღწიათ. აქედან ზოგ მკვლევარს ის დასკვნა გამოაქვს, რომ თითქოს შეთქმულნი ორიენტაციას იკვლიდნენ და რუსების განდევნის შემთხვევაში იმედს საფრანგეთის მფარველობაზე ამყარებდნენ. ეს არაა მართალი. შეთქმულებს არ შეიძლებოდა არ სცოდნოდათ, რომ ნაპოლეონის დამარცხების შემდგომ დასუსტებული საფრანგეთი მისთვის ასე შორეულ საქართველოზე მფარველობას ვერ განახორციელებდა, რომ საფრანგეთის არაერთგზისი ცდა (ნაპოლეონის ძლევამოსილობის ეპოქაშიც კი) კავკასიიდან რუსეთის განდევნისა მარცხით დასრულდა, ხოლო ოციანი წლების მიწურულისათვის ირანში მისი გავლენა არარაობა იყო. საფრანგეთთან და ინგლისთან სიახლოვე, საქართველოს ბედით ამ სახელმწიფოთა დაინტერესება იმ მოტივით იყო ნაკარნახევი, რომ ამ უკანასკნელთა გამოსარჩლებას რუსეთის მთავრობაზე მოეხდინა გავლენა, რომ საქართველოს მეტი შინაგანი ავტონომია მისცემოდა.

¹ გ. გოზალთვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 135.

პოლონეთის და ფინეთის გამოცდილება შეთქმულებს უკარნახებდა, რომ საქართველო ევროპული დოპლომატიის ინტერესთა სფეროში მოექციათ და ამ ინტერესთა კიდილში განემტკიცებინათ შინაგანი დამოუკიდებლობა.

ამრიგად, 1832 წლის შეთქმულების მონაწილენი (ისე როგორც მათი წინამორბედი ქართველი არისტოკრატია, რომელიც 1802, 1804, 1812, 1819—1820 წლების აჯანყებებში მონაწილეობდა და ამ აჯანყებათა მეშვეობით აპირებდა მფარველობითი ტრაქტატის აღდგენას) რუსული ორიენტაციისანი იყვნენ და რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შესულნი მხოლოდ და მხოლოდ ფართო შინაგან ავტონომიას უმიზნებდნენ.

იყო თუ არა რეალური ეს ვარაუდი საერთოდ რუსეთის სინამდვილეში? რა თქმა უნდა, იყო. ცარიზმმა XIX საუკუნის პირველ ათწლეულში, როცა საქართველოში სასტიკ რეჟიმს ახორციელებდა, შემოიერთა ფინეთი, მაგრამ, როგორც ცნობილია, ანგარიშს უწევდა რა საერთაშორისო ვითარებას. ეპოქის სულისკვეთებას, სეიმი და კონსტიტუცია მისცა მას და ითმენდა მას საშინაო თვითმმართველობას. ცარიზმმა ასევე დაისაკუთრა ვარშავის საჰერცოგო. მაგრამ მასაც სეიმი და კონსტიტუცია მისცა, თუმცა ცარიზმი თავისი ბუნებით კონსტიტუციურ მმართველობას ვერ იტანდა და რუსეთის შიდა გუბერნიებში და „შინაგან კოლონიებში“ უმკაცრეს მონარქისტულ რეჟიმს ახორციელებდა.

ამით ჩვენ იმის თქმა გვინდა, რომ აზრი საშინაო მმართველობისა, რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში ავტონომიური უფლებების ჩართვისა (ტრაქტატი), აზრი პროტექტორატის შესახებ იმ ეპოქისათვის უცხო და უტოპიური არ ყოფილა, ყველაფერი თვით ამ ქვეყნის შინაგან ძალებსა და ევროპაში ძალთა წონასწორობაზე იყო დამოკიდებული.

1832 წლის შეთქმულნი უადრესად კონსპირაციულად მოქმედებდნენ და ისე ჩავარდნენ, რომ რაიმე საპროგრამო დოკუმენტი არ დაუტოვებიათ. ამ შეთქმულების მსხვერპლი გახდა 20-ანი წლების ქართველი მოაზროვნე თაობა ისე, რომ მათ თანამედროვეებს აუხსნელი დარჩათ საკითხი: მარტოებული იყო თუ არა მათი თავგანწირვა, ემსახურებოდა თუ არა ერის კეთილდღეობას მათი ჩანაფიქრი. „ოცდათორმეტანელთა“ მომდევნო თაობას სავსებით კანონზომიერად აწუხებდა ეს საკითხები, აწუხებდა „ბედი ქართლისა“ და საქართველოს რუსეთთან თანაცხოვრების შესახებ გადაჭრილ და დასაბუთებულ პასუხს მოითხოვდა.

ამ დიდ საკითხზე პასუხის გაცემა საქართველოს „გენიალურ კაბუქს“ ნიკოლოზ ბარათაშვილს ხვდა წილად. მის შემოქმედებაში აისახა არა მარტო თანამედროვე ეპოქა, არა მარტო ტკივილები მისი ხალხისა, არამედ დასახული იქნა გზა, რომლითაც უნდა ევლო მოაზროვნე თაობას.

ნ. ბარათაშვილმა ქართველი ხალხის ისტორია ღრმა ანალიზის საფუძველზე თეორიულად დაასაბუთა და განაზოგადა მისი ხალხის მიერ არჩეული ორიენტაციის სისწორე და ახალი საქართველოს მომავალი აზიურ-ბარბაროსული სამყაროსაგან იზოლირებასა და რუსეთთან და ევროპასთან თანაცხოვრებაში დაინახა. ამის ნათელი ილუსტრაციაა მისი პოემა „ბედი ქართლისა“ და ლექსი „საფლავი მეფის ირაკლისა“. თავის ამ დიდებულ კმნილებებში ნ. ბარათაშვილმა წინა პლანზე წამოსწია რუსეთთან საქართველოს თანაცხოვრების პროგრესული შედეგები — ქვეყნის ფიზიკური გადარჩენა და წმენდობა.

„სადაც აქამდინ ხმლით და ძალით ჰფლობდა ქართველი,
მუნ სამშვიდობო მოქალაქის მართავს აწ ხელი
აწ არღა ერჩის ქართლის გულსა კასპიის ღელვა,

ვერა ურყევს მას განსვენებას მისი აღტყველვა;
შავი ზღვის ზვირთნი, ნაცლად ჩვენთა მოსისხლე მტერთა,
აწ მოგვიგვრიან მრავალის მხრით ჩვენთა მოძმეთა“.

ეს საქართველოს რუსეთთან შეერთების მართლაც ის
ობიექტურად პროგრესული შედეგებია, რასაც დღეს აღიარებ-
ს საბჭოური ისტორიოგრაფია. ნ. ბარათაშვილმა პირველმა
მოუნახა გასაღები ორი ერის თანაცხოვრების, მეგობრობის
იმ დადებით მხარეებს, რაც ცხადია. ცარიზმის ნების გარეშე
და მის საპირისპიროდ ხორციელდებოდა. საქართველოს რუ-
სეთთან თანაცხოვრების პროგრესულობის აღიარება ოდნავა-
დაც არ ნიშნავდა იმას, რომ ნ. ბარათაშვილი შერიგებული
იყო იმ კოლონიურ პოლიტიკასთან. რასაც საქართველოში
რუსეთის ცარიზმი ახორციელებდა. პირიქით. იგი გმობდა
და ებრძოდა ამ პოლიტიკას. საქართველოს დამოუკიდებლო-
ბის დაკარგვის გამო მკაცრი პროტესტის. ახალი რეჟიმისად-
მი შეურიგებლობის გამოხატულებაა ლექსი „სუმბული და
მწირი“, რომელიც არა შემთხვევით 1842 წელსვე, ე. ი. „საფ-
ლავი მეფის ირაკლისას“ გამოქვეყნების წელსვე დაიწერა.

საქართველოს რუსეთთან შეერთების პროგრესული შე-
ფასება არ იყო მარტო ნ. ბარათაშვილის თვალსაზრისი. ამ
თვალსაზრისს მტკიცედ ჰქონდა ფეხი გადგმული 30—40-
იანი წლების მოწინავე ქართველ ინტელიგენციაშიც. საილუს-
ტრაციოდ შეიძლება მოვიტანოთ ალ. ჭავჭავაძის თხზულება
„საქართველოს მოკლე ისტორიული ნარკვევ. და მდგომარე-
ობა 1801—1831 წლამდე“. სადაც ა. ჭავჭავაძე ნ. ბარათა-
შვილის სრული თანამოაზრეა.

„ალა-მაჰმად-ხანის უკანასკნელმა შემოსევამ და თბილისის
აოხრებამ 1795 წელს გადაწყვიტა საქართველოს ბედი, —
წერს ალ. ჭავჭავაძე, — საქართველომ თვალნი თვისნი მიაპყ-

რო ერთმორწმუნე რუსეთს, რომელშიც იგი წინადაც პოვებ-
და დასაყრდენს.“¹

1801 წლის აქტს ალ. ჰავკავაძე ასეთ შეფასებას აძლევს:
„საქართველო მაშინ ისეთ მძიმე ავადმყოფს ჰგავდა, რომელსაც ძლივსღა შეუძლია მკურნალს თვისი სისუსტე ამცნოს და განა შეეძლო მას ამ დროს რაიმე წინააღმდეგობა? იგი დარწმუნებული იყო, რომ რუსეთის მფარველობა მისთვის აუცილებელია და ამიტომ ამის შესანარჩუნებლად ყველაფერი სხვა გასწირა“².

თავადაზნაურული შეთქმულების მონაწილე ინტელიგენცია, რომლის ოცნებებს ახალგაზრდობაშივე შეეკვეცა ფრთები და რომელმაც თვითმპყრობელური რუსეთის მწვავე რეპრესიები გადაიტანა, საქართველოში დაბრუნების შემდეგ ისევ ჩაება გონებრივ მოძრაობაში. ეს ადამიანები ცხოვრებაში ახლა უფრო ღრმად იყვნენ ჩახედულნი. მათ აწონილ-დაწონილი ჰქონდათ წარსულის ავ-კარგი. მეტი სიფრთხილითაც ეპყრობოდნენ ყოველ ახალ აზრს. ახალ მიმდინარეობას. მათ უკვე სჯეროდათ, რომ ოცდათორმეტი წლის შემართება პოლიტიკური რომანტიზმი იყო და ცარიზმის კოლონიური რეჟიმის წინააღმდეგ ბრძოლა, ბრძოლა საქართველოს ეროვნული განთავისუფლებისათვის იმ მეთოდებით და პროგრამით აღარ შეიძლებოდა.

40-იანი წლების რუსეთი უძლიერესი იმპერია იყო ევროპაში. იგი, როგორც რეაქციული „საღვთო კავშირის“ მესვეური. უცერემონიოდ ერეოდა ევროპის საქმეებში და საექსპედიციო კორპუსები მზად ჰყავდა განმათავისუფლებელი მოძრაობის ჩასახშობად. ევროპის რომელ კუთხეშიც არ უნდა

¹ ალ. ჰავკავაძე, თხზულებანი, ი. გრიშაშვილის რედაქციით. გვ. 243.

² იქვე. გვ. 245.

აღმოცენებულიყო იგი. ირანთან და თურქეთთან ომებში ძლევამოსილი გამარჯვება, თურქეთთან სრუტეების თაობაზე 1833 წელს დადებული ხელშეკრულება, რომელიც რუსეთის სამხედრო ფლოტს ყველა ევროპულ ქვეყანაში საზღვაო გზებს უკაფავდა, პოლონეთის განმათავისუფლებელი მოძრაობის დათრგუნვა, 1849 წლის ინტერვენცია უნგრეთში, გერმანიის საშინაო საქმეებში ხელის ფათური რუსეთის იმპერიის საარაყო ძლიერებას უეჭველს ხდიდა. ამ დროისათვის ცარიზმმა ძირითადში კავკასიის შემოერთებაც დაამთავრა.

ინგლისის და თურქეთის ანტირუსული ღონისძიებანი განწირული იყო და კავკასიის ხალხებში მას არავითარი მხარდაჭერა არ გააჩნდა.

რუსეთის ძლიერება და ამ ძლიერებით აღძრული სიამაყე ქვეშევრდომებისა ნათლად გამოხატა გიორგი ერისთავმა თავის ლექსში „კავკაზი და უცნობი“. ერისთავს მიაჩნია, რომ კავკასიას უძლიერესი მფარველი ჰყავს რუსეთის სახით და რა ძლიერი მტერიც არ უნდა მოვიდეს მისი მშვიდი ძალის დასარღვევად, ვერას გააწყობს. „რუსეთის ხიშტის ძალა ფრანგებმა 1812 წელს გამოსცადეს, რუსეთს არაერთგზის დაუწვრივია სტამბოლი და თვით მისრეთი.“

ბერი კავკაზი. დამშვიდებული თავისი მფარველის ძლიერებით, უცნობს. რომელიც მას მტრის მუქარას აუწყებს, ასე უპასუხებს:

„ვერას მოცებს ანგლო-ფრანცუზი, მასთან ხვანთქარი,
მობრძანდნენ, ნახონ ჩვენი რუსეთის გმირი ლაშქარი,
ამ ჩემს მთებს ხელამ? როგორც ეგენი არის მაგარი.
ეგრეთვე თითო რუსეთისა არის სარდალი“.

ძნელია წარმოიდგინოთ, რომ ამ სიტყვების ავტორია 1832 წლის შეთქმულების მგზნებარე მონაწილე. მისი ერთ-ერთი

რადიკალური და შეუპოვარი მესვეურთაგანი გიორგი ერისთავი. ახლა მას ხომ საპირისპირო წარმოდგენა აქვს რუსეთის ძლიერებასა და როლზე, მშობლიური ერის ბედსა და მის მომავალზე, ვიდრე ოცდათორმეტში ჰქონდა? და განა მარტო გიორგი ერისთავი ფიქრობდა ასე? რუსეთის ძლიერების მეხოტბე და კავკასიაში მისი პოლიტიკის ერთგული ჯარისკაცები არ გახდნენ გრიგოლ ორბელიანი და დიმიტრი ყიფიანი. ალექსანდრე და ვახტანგ ორბელიანები? განა გრიგოლ ორბელიანის „სადღეგრძელო“ მისი სულიერი მეტამორფოზის შესანიშნავ ილუსტრაციას არ წარმოადგენს?

ჩვენ ამით იმის დამტკიცება როდი გვინდა, რომ „ოცდათორმეტიანელების“ ამ მესვეურმა წარმომადგენლებმა სამშობლოს ზურგი აქციეს, პატრიოტიზმის მაღალ გრძნობებს უღალატეს, ეროვნული მოძრაობის გზა დაგმეს და ცარიზმის ყურმოჭრილი მონები გახდნენ ქართველობის სულიერი ასიმილაციის საქმეში. ბევრი მკვლევარი მართლაც უყენებდა მათ ასეთ ბრალდებას, მაგრამ ეს არაა მართებული. გრიგოლ ორბელიანს, დიმიტრი ყიფიანსა და მათ თანამებრძოლებს ვერვინ დასწამებს სამშობლოს დავიწყებას და მისდამი ორგულობას. ისინი სიკვდილის ღრემდე თავისი ერის მგზნებარე პატრიოტებად დარჩნენ და მისი ბედი, მისი მერმისი მათი სულიერი ცხოვრების ძირითად საკითხს შეადგენდა. ამის მაგალითია თუნდაც დიმიტრი ყიფიანი, რომელმაც სამშობლოს აყადმანსენებლის წინააღმდეგ ბრძოლას სიცოცხლეც შესწირა.

მაგრამ მათი მოქმედება და ნააზრევი „ქართლის ბედის“ ახლებურ გაგებას ვერ უთავსდებოდა. სუბიექტურად თითოეული მათგანი სამშობლოს კეთილდღეობას ემსახურებოდა და ამით სულდგმულობდა. თუმცა, ობიექტურად ისინი უკვე ფეხს ვეღარ უწყობდნენ ეროვნულ-განმათავისუფლე-

ბელი მოძრაობის იმ ამოცანებს, რასაც ახალი ცხოვრება აყენებდა. მთავარი მიზეზი, რაც მათ ეროვნულ იდეოლოგიას ობიექტურად რეტროგრადულ და კონსერვატურ სამოსელში ხვევდა, კლასობრივი შეზღუდულობიდან მომდინარე სოციალური კონსერვატიზმი იყო. იგი როგორც ცნობილია, მძიმე დაღად აწვა 1832 წლის შეთქმულებასაც.

* * *

XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან ასპარეზზე ქართული ინტელიგენციის ახალი თაობა გამოვიდა. ეს თაობა რუსეთის მოწინავე, რევოლუციურ-დემოკრატიულ იდეოლოგიაზე იყო აღზრდილი და თავის სამოღვაწეო პროგრამად ქართველი ხალხის ბატონყმური ჩაგვრისაგან გათავისუფლებას, მის ეროვნულ კონსოლიდაციას და თვითმპყრობელობის კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ ბრძოლას ისახავდა.

ქართველი სამოციანელები—თერგდალეულები XIX საუკუნის 60—80-იან წლებში ქართული საზოგადოებრივი აზრის ავანგარდში იდგნენ. ისინი მოთავეობდნენ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას. რა თქმა უნდა, მათი აზრი და პოზიცია საქართველოს რუსეთთან შეერთებაზე და ქართველი ხალხის მომავალ ისტორიულ ბედზე განსაზღვრავდა მათი პრაქტიკული მოღვაწეობის მიმართულებას.

როგორი იყო ეს პოზიცია?

თერგდალეულთა სახელოვანი პლეადის მეთაურს ილია ჭავჭავაძეს ეკუთვნის ცნობილი ფრაზა „ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეყუდნეს“, რომელიც სამართლიანად ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მესვეურთა საბრძოლო ლოზუნგადაა აღიარებული.

თერგდალეულთა პუბლიცისტური წერილებისა და მხატვრული შემოქმედების ანალიზი გვაძლევს უფლებას დავას-

ვენათ, რომ ორიენტაციის საკითხში ისინი თავიანთი იდეური წინაპრების თვალსაზრისზე იდგნენ და მიაჩნდათ, რომ რუსეთთან თანაცხოვრება ქართველი ერის ისტორიული ბედის ერთადერთ სწორ არჩევანს წარმოადგენდა და მან გამართლებაც პოვა.

ილია ჭავჭავაძე საქართველოს რუსეთთან შეერთების აქტს რომ განიხილავდა, ასკვნიდა, რომ „ამ ღირსსახსოვარ დღიდან საქართველომ მშვიდობიანობა მოიპოვა. შიში მტრისა ერთმორწმუნე ერის მფარველობამ გაუფანტა. დამშვიდდა დიდი ხნის დაუმშვიდებელი ქვეყანა. დაწყნარდა აკლებისა და აოხრებისაგან. დაცხრა ოპია და ბრძოლისაგან. დადუმდა ჟღერა ხმლისა და მახვილისა, მტრისა ხელით მოღერებულსა ჩვენზე და ჩვენს ცოლ-შვილზე. გაჰქრა ცეცხლი, რომელიც სწვავდა და ჰბუგავდა ჩვენს მამა-პაპათა ბინას, ჩვენს საცხოვრებელს, გათავდა რბევა და აკლება, მიეცა წარსულს და მართო საშინელ და შემადრწუნებელ სახსოვრად-ლა დაგვჩა. დაუდგა ახალი ხანა, ხანა მოსვენებულის, უშიშარის ცხოვრებისა, სისხლდანთხეულ და ქრისტეს ჯვრისათვის ჯვარცმულ საქართველოს“¹.

ილია ჭავჭავაძის არც ადრინდელი პერიოდის, არც გვიანდელ ნაწერებში საქართველოს რუსეთთან სრულ გამოყოფაზე ერთი სიტყვაც არაა ნათქვამი. ილიას ლექსი „ჩემი თარიღი“ სადაც ზოგი მკვლევარი პოეტის სეპარატისტულ განწყობილებას ხედავს. დაწერილია 1858 წელს—გაცილებით უფრო ადრე, ვიდრე თერგდალეულთა პროგრამა ჩამოყალიბდებოდა და საბრძოლო ლოზუნგი გამოიკვრებოდა. მეორეც --- აქ ლაპარაკია მხოლოდ რუსეთის ცარისტული რეჟიმის სიძულვილზე. მის წინააღმდეგ საბრძოლო განწყობილებაზე, იმ ცარიზმისა. რომელსაც 50-იანი წლების მიწურულში რუსეთის

¹ ი. ჭავჭავაძე. თხ. ტ. IV, თბ., 1955, გვ. 216—217.

რევოლუციურ-დემოკრატიული აზრი უღმობლად ებრძოდა. ილია და თერგდალეულნი, ამ იდეოლოგიას უკვე ნაზიარევი იყვნენ. რაც შეეხება „ქართლის დედას“, იქ დახატულ დიად საბრძოლო სურათში, ილია ჭავჭავაძეს ნაგულისხმევი აქვს სანატრელი მყოფადი — რუსეთის დემოკრატიულ ძალებთან ერთად ცარისტულ რეჟიმზე შეტევა ეროვნული თავისუფლების მოსაპოვებლად. მაგრამ ეს ეროვნული თავისუფლება ილიას, ისე როგორც მის იდეურ წინაპრებს, ესმის არა რუსეთისაგან გათიშულად და მის წინააღმდეგ. არამედ ახალი რუსეთის დემოკრატიულ ძალებთან ერთად.

თერგდალეულები ღრმად იყვნენ დარწმუნებულნი, რომ საქართველოს სოციალური და ეკონომიკური განთავისუფლების გზა რუსეთზე გადიოდა. მხოლოდ რუსეთის პროგრესულ დემოკრატიულ ძალებთან მჭიდრო საბრძოლო ურთიერთობაში შეიძლებოდა ცარიზმის კოლონიური უღლის დამსხვრევა და დემოკრატიული თავისუფლების მოპოვება. ეს რწმენა რევოლუციურ-დემოკრატიული იდეოლოგიიდან მოდიოდა. ისტორიაში კარგადაა ცნობილი გერცენის დამოკიდებულება პოლონეთის 1863 წლის აჯანყებასთან. დიდ დემოკრატსა და რევოლუციონერს მიაჩნდა, რომ განცალკევებული გამოსვლა პოლონეთს დალუპვით ემუქრებოდა.

„თუ აჯანყება მარტო ვარშავასა და კიევში მოხდება, ის ძმათა შორის ბრძოლად — პოლონეთის ომად გადაიქცევა: აჯანყება, რომ სახალხო გამათავისუფლებლად გადაიქცეს, ის უნდა მოდიოდეს მთელი პერიფერიიდან. ე. ი. ვარშავასა და კიევთან ერთად ერთდროულად შიდარუსეთისაკენ უნდა დაიძრას კავკასია და თან გაიყოლიოს ასტრახანი, დონი და შავიზღვისპირეთი“¹ — წერდნენ გერცენი და ოგარიოვი.

¹ „Литературное наследство, т. 61. стр. 509.

საგლეხო რეფორმის მომზადების და განსაკუთრებით მისი გამოქვეყნების პერიოდში რუსეთში გაჩაღებულ დიდ მოძრაობას ილია იმედით შეჰყურებდა და სწამდა, რომ მისი სამშობლოს ეროვნული თავისუფლების გზა აქედან უნდა დაწყებულიყო. ცარიზმის დამხობა და ბატონყმობის მოსპობა, რასაც რუსეთის მებრძოლი ახალგაზრდობა საბრძოლო დღის წესრიგში აყენებდა, ამავე დროს, მოასწავებდა საქართველოში ცარიზმის კოლონიური რეჟიმის დამხობასაც. ახალ რუსეთთან — რევოლუციურ-დემოკრატიულ რუსეთთან საქართველოს ადვილად შეეძლო საერთო ენის გამონახვა. შინაგანი ავტონომიის მოპოვება, აღდგენა იმ ურთიერთობისა, რაც 1783 წლის ტრაქტატით იყო ნაგულისხმევი.

ცხადია, ეს არ შეიძლება ყოფილიყო სეპარატიზმი. 60-იან წლებში რევოლუციური გრიგალის მძვინვარების წლებში რუსეთიდან საქართველოს გამოთიშვა დიდი პოლიტიკური უგუნურება იქნებოდა. თერგდალეულებს ყველაფერი ეს კარგად ესმოდათ და ამიტომაც, საქართველოს განთავისუფლების იმედს ისინი რუსეთში ცარიზმის დამხობას უკავშირებდნენ.

ასეთი იყო არა მარტო ილია ჭავჭავაძის, არამედ მეორე დიდი სამოციანელის ნიკო ნიკოლაძის თვალსაზრისიც.

„ჩვენი მამულის ბედი — წერდა ნ. ნიკოლაძე 1865 წლის „კოლოკოლის“ ფურცლებზე — მტკიცედ დასკვნილია რუსეთის მდგომარეობაზე და რუსეთის საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ ცხოვრებას ნიადაგ გავლენა აქვს ჩვენი ქვეყნის ილბაღზე“¹.

საქართველოს რუსეთთან თანაცხოვრების აუცილებლობის შეგნება. რუსეთთან შეერთების ობიექტურად პროგრესული

¹ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), რუსეთის ცხოვრების მიმოხილვა, ჟურნ. „კრებული“, 1873 წ., გვ. 355.

შედგების აღიარება ნ. ნიკოლაძეს არ უშლიდა ხელს ემხილა და დაეგმო ის უხეში კოლონიური პოლიტიკა, რომელსაც ცარიზმი საქართველოში ახორციელებდა.

„კოლოკოლის“ ფურცლებზე გამოქვეყნებულ სტატიაში. რომელიც საქართველოში 1865 წლის ივნისის დღეებს შეეხებოდა, ნ. ნიკოლაძე ფარდას ხდიდა ცარიზმის უხეშ საოკუპაციო რეჟიმს.

1865 წელს, როცა პირწავარდნილმა რუსმა რეაქციონერმა კატკოვმა „მოსკოვსკიე ვედომოსტის“ ფურცლებზე გამოაქვეყნა პროვოკაციული წერილი საქართველოსა და სომხეთის შესახებ და ამ ხალხებს ბრალი დასდო სეპარატიზმში. ნ. ნიკოლაძემ მკაცრი პასუხი „კოლოკოლის“ ფურცლებზე გამოაქვეყნა¹. ამ წერილში ნ. ნიკოლაძე არ მორიდებია ემხილებინა ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის ქართველი ხალხის ინტერესებთან შეუთავსებლობა, არც ის დაუმალია, რომ ქართველი ხალხი სიმპათიებით იყო განმსჭვალული პოლონეთის დიდი ეროვნული მოძრაობისადმი. ნ. ნიკოლაძემ ხალხის ასეთი განწყობილების საფუძველი ისევ ცარიზმის კავკასიური პოლიტიკის სიმახინჯეში დაინახა: „რუსის მთავრობამ ვერ მოხიბლა ადგილობრივი მცხოვრებლები ვერც სამართლიანობით და ვერც თავისი სამხედრო დიდების მიმზიდველობით. ადგილობრივი მკვიდრნი არ ლაპარაკობენ, რომ მონღოლები და სპარსელები სჯობიან რუსებსო, მაგრამ ისინი არ მაღავენ, რომ რუსები ვერ სჯობიან ადგილობრივ მკვიდრთ და, რომ ამიტომ არ უნდა მიეცეთ კავკასიაში რუსებს უპირატესობა ადგილობრივ მკვიდრთა საზიანოდ“.²

¹ ნ. ნიკოლაძე, რჩ. ნაწერები, ტ. I, გვ. 196.

² იქვე, გვ. 195.

ნიკოლაძემ დაასაბუთა, რომ არც ქართველ. არც სომეხ ხალხს არ გამოუჩენია სეპარატისტული განწყობილება. ხალხს კარგად ესმის რუსეთთან თანაცხოვრების აუცილებლობა. ისინი ებრძვიან მხოლოდ ცარიტულ რეჟიმს, იმ რეჟიმს, რომელსაც ბურჟად უდგას „ერთი მუჟა კლევრეტერები და ბობოლა მოხელეები“¹.

ნ. ნიკოლაძე. რომელიც შესანიშნავად იცნობდა დასავლეთის სახელმწიფოთა მიერ კოლონიური ძარცვის ამაზრზენ ისტორიას, სრულიადაც არ იყო იმის მომხრე. რომ კავკასიას მეფის რუსეთის ჩაგვრისაგან თავი დაეღწია და ორიენტაცია დასავლეთზე აეღო. მას ღრმად სჯეროდა. რომ საქართველო. თუ ის. მაგალითად, „გაბედნიერდებოდა“ და ინგლისის ან საფრანგეთის მფარველობაში აღმოჩნდებოდა. გაიზიარებდა იმავე ბედს რაც ინდოჩინეთს, ან ალჟირს ერგო. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ევროპის სახელმწიფოები აიყვანდნენ საქართველოს თავის საკუთარ და ამასთანავე შინაური პროვინციის ხარისხამდე. მაშინაც კი საქართველო წაგებული დარჩებოდა... ათასი მაგალითი გვარწმუნებს იმაში, რომ ევროპის სახელმწიფოები იმ წამშივე შეუდგებიან საქართველოს განათლებას ალჟირის მსგავსად და ექსპლოატაციას ინდოჩინეთის მსგავსად.² — წერდა ნ. ნიკოლაძე.

ნ. ნიკოლაძე მთელი თავისი საქმიანობით ხელს უწყობდა ქართველ ხალხში ეროვნული თვითშეგნების სულისკვეთების გაღვივებას. მის შემართებას ცარიზმის წინააღმდეგ საბრძოლველად. მაგრამ მას ქართველი ხალხის სეპარატული გამოსვლა მავნედ და საზიანოდ მიაჩნდა იმ დროს, როცა რუსეთში რევოლუციურ-დემოკრატიულმა მოძრაობამ მარცხი განიცადა და რეაქცია შეტევაზე გადავიდა, როცა პოლონეთში

¹ ნ. ნიკოლაძე, რჩ. ნაწერები, ტ. 1, გვ. 361.

² იქვე, გვ. 174.

ეროვნული გამოსვლა სსსრ-ში იყო ჩაბშობილი. ეს იქნებოდა მისი აზრით გაუმართლებელი ავანტიურა, რაც საქართველოს მიიყვანდა ისეთივე „სასაკლამოდე, სადაც ამას წინათ ტყავი გააძვრეს პოლონეთს და სადაც მთლად სისხლი გამოსწოვეს ჩერქეზეთს.“¹

ნ. ნიკოლაძეს — ჩერნიშევსკისა და გერცენის ერთგულ თანამებრძოლს, ღრმად სწამდა, რომ ცარიზმის წინააღმდეგ სახალხო აჯანყება მიზანს მხოლოდ მაშინ მიაღწევდა, თუ პოლონეთიც, კავკასიაც და რუსეთის სხვა განაპირა კოლონიური მხარეებიც რუს ხალხთან ერთად დაიწყებდნენ ამ აჯანყებას.

ნ. ნიკოლაძეს, ისე როგორც ილია ჭავჭავაძეს, მიაჩნდა, რომ საქართველოს კეთილდღეობისათვის რუსეთთან კავშირი აუცილებელი იყო. „ჩვენ, რასაკვირველია, უდიდეს მნიშვნელობას ვანიჭებთ იმ კავშირურობას, რომელიც გვაკავშირებს რუსეთთან — მომავლის ქვეყანასთან და გვსურს, რომ ეს კავშირი იყოს არა მექანიკური, არამედ მორალურიც. ერთ-ერთი მტკიცე და სასარგებლო ორივე მხრისათვის.“²

ეს რწმენა მარტო ილია ჭავჭავაძეს და ნ. ნიკოლაძეს კი არა, არამედ ყველა თერგდალეულს ღრმად ჰქონდა გამჭდარი ძვალსა და რბილში. ი. გოგებაშვილი იმედით შეჰყურებდა რუსეთის მოწინავე ადამიანებს. რომლებიც „ზიზლით და გულამღვრეულები უცქერიან იმ სისტემას, რომლის ძალითაც ერთი ერი ფიქრობს მეორე ერის აღმოფხვრას მაშინ, როდესაც ეს მეორე ერი მეგობრულად შეჰყურებდა პირველსა. ამისთანა საუკეთესო შვილნი დიდი მხნეობით ებრძვიან ამჟამად პოლიტიკანებისა და კარიერისტების კაცთ-მოძულეებს. ექვს გარეშეა, რომ მომავალი ბედი რუსეთისა ამ საუკე-

¹ ნ. ნიკოლაძე, ჩჩ. ნაწერები, ტ. 1, გვ. 173.

² იქვე.

ბესო მის შვილთა ხელში იქნება. ეს გარემოება აძლიერებს ქართველთა გულში იმედს, რომ მოვახერხებთ და მშვიდობიანის გზით შევინარჩუნებთ ჩვენს მიწა-წყალსაც, ჩვენს ეროვნებასაც, ჩვენს თვითმართველობასაც და უკეთეს მერმისსაც შევესწრებით“.¹

აკაკი წერეთელი წერდა: „ჩვენ მართლა, რომ დიდათ ვაფასებთ ძმობას, ერთობას და მეგობრობას რუსეთის ერებთან, მართალია, რუსის ხალხში ბევრია ისეთები, რომლებსაც არ სურთ და ეჯავრებათ ჩვენი ასეთი ძმური კავშირი, მაგრამ არის სამაგიეროდ ახალგაზრდა რუსეთი, რომელთანაც ჩვენ გვსურს ხელიხელჩაკიდებული სიარული. არა მარტო ეროვნული, არამედ საკაცობრიო იდეალების განსახორციელებლად, იმ იდეალების, რომელსაც ეწოდება ძმობა, ერთობა, თანასწორობა“.²

მოტანილი ამონაწერები, ვფიქრობთ, ცხადყოფენ, რომ თერგდალეულები არც 60-იან წლებში, არც შემდეგ სეპარატისტები არ ყოფილან, ისინი თავიდანვე ხელაფდნენ ორ რუსეთს — ერთის მხრივ, მეფისა და მისი მოხელეების რუსეთს, რომელსაც დაუნდობლად ებრძოდნენ, მეორეს მხრივ — რევოლუციურ-დემოკრატიულ რუსეთს, ახალ რუსეთს, რომელთანაც თანაცხოვრება და მჭიდრო თანამშრომლობა აუცილებლად მიაჩნდათ.

ქართველი დარუსი ხალხების დემოკრატიული ძალების საბრძოლო თანამეგობრობის აუცილებლობას ცარიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში უფრო მეტად გაუსვეს ხაზი ქართველმა ნაროდნიკებმა, რომელთაც ეროვნული საკითხი იმ მომენტი-სათვის მტკიცეულ საკითხად არ მიაჩნდათ და ძირითად მიზ-

¹ იაკობ გოგებაშვილი, რჩეული პედაგოგიური და პუბლიცისტური ნაწერები, ტ. 1, გვ. 225—228.

² „კლდე“, 1913, № 6.

ნად გაერთიანებული ძალებით თვითმპყრობელური რეჟიმის დამხობა ესახებოდათ¹.

საქართველოს რუსეთთან შეერთების შეფასებაში სწორი მარქსისტულ-ლენინური პოზიცია დაიკავეს ქართველმა მარქსისტებმა, რომელთაც XIX საუკუნის 90-იანი წლებიდან ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული და ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური შეხედულებების წინააღმდეგ აქტიური თეორიული ბრძოლა გააჩაღეს.

ქართველმა მარქსისტებმა ეროვნული საკითხი მჭიდროდ დაუკავშირეს კლასობრივი ჩაგვრის წინააღმდეგ ბრძოლას. ეს ბრძოლა კი რუსეთის იმპერიის რევოლუციური ძალების შემჭიდროებას, პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის იდეების დაცვას და პროპაგანდას საჭიროებდა.

ქართველმა მარქსისტებმა შეურიგებელი ბრძოლა გამოუცხადეს ნაციონალიზმს, რომელიც ამ დროს ბურჟუაზიის საფარი იყო და გადაუდებელ ამოცანად დააყენეს რუსეთის მუშათა მოძრაობასთან საქართველოს მშრომელთა მოძრაობის შეერთება, რუსეთის ბურჟუაზიის გაერთიანებული კლასობრივი ფრონტისათვის მთელი რუსეთის პროლეტარიატის გაერთიანებული ფრონტის დაპირისპირება.

ამ კუთხიდან იძლეოდნენ ისინი საქართველოს რუსეთთან შეერთების მნიშვნელობის შეფასებასაც.

1901 წელს ცარიზმი დიდი ზეიმით აღნიშნავდა საქართველოს რუსეთთან შეერთების 100 წლისთავს. ოფიციალურ რუსულ ისტორიოგრაფიას ამ აქტის ინტერპრეტაციისათვის მთელი ყურადღება გადაჰქონდა რუსეთის თვითმპყრობელობის კეთილშობილურ მისიაზე.

¹ И. Д ж а б а д а р и, Процесс 50-их об. Г. И. Мегрелишвили, грузинская общественно-экономическая мысль второй половины XIX века, Труды СХИ ГССР, т. I, часть II, стр. 346.

ცარიზმის მფლობელობაში ქართველი ხალხის მოქცევას და ცხოვრებას იგი წარმოადგენდა დიდ ბედნიერებად და სიკეთედ.

ამ ტენდენციას ქართველი თავადაზნაურობაც აპყვავდა, რომელსაც მეფე და მისი მოხელეები მისი კლასობრივი ინტერესების დამცველ ძალად მიაჩნდა. თავადაზნაურობის მონური მორჩილების ეს ტენდენციები გამოსჭვივოდა იმ ადრესებში, რომლებიც ზეიმის დღეებში მთავრობის სახელზე იგზავნებოდა.

საქართველოს რუსეთთან შეერთების აქტს გამოეხმაურა პირველი მარქსისტული ქართული გაზეთი „ბრძოლა“. თავის პირველსავე ნომერში გამოქვეყნებულ სტატიაში „ასი წლის იუბილეს გამო“, რომელიც ლადო კეცხოველს ეკუთვნოდა. გაზ. „ბრძოლამ“ რუსეთთან საქართველოს შეერთებას სწორი, ნამდვილი მარქსისტულ-ლენინური შეფასება მისცა.

სტატია ყურადღებას მიაქცევდა რა საქართველოს წარსულს — მისი ომიანობის და სისხლისღვრის ისტორიას, შინაგან განხეთქილებათა ისტორიას. 1801 წლის აქტზე წერდა: „ამ დროიდან საქართველოს ცხოვრება ახალ კალაპოტში ჩადგა. გარეშე მტრებისაგან უზრუნველყოფილი, იგი შინაური ცხოვრების გარემოებას ჩაუფიქრდა და რუსეთის ცხოვრებით გამოფხიზლებული, მოქალაქეობრივი ძალ-ღონის მოკრებას შეუდგა. საქართველო ამ დღიდან დამოკიდებული გახდა ეკონომიურად და კიდევ უფრო პოლიტიკურად რუსეთისაგან და უკანასკნელის კანონი. ზნე-ჩვეულება, ენა, ვაჭრობა-მრეწველობა ნებით თუ უნებლიეთ ფეხს იკიდებდა ახლად შეერთებულ ქვეყანაში.“¹

ამრიგად, გაზეთი ხაზს უსვამდა საქართველოს რუსეთთან შეერთების ობიექტურად დადებით შედეგებს. მის პროგრე-

¹ გაზ. „ბრძოლა“, 1901, № 1.

სულ მნიშვნელობას. მაგრამ გაზეთი ამასთან ერთად ამხელდა რუსეთის ცარიზმის ეროვნული ჩაგვრის პოლიტიკას, მის დესპოტიზმს, რეაქტულობას. იგი დასცინოდა ქართველი თავადაზნაურობისა და ბურჟუაზიის მლიქვნელობას: „დღეს როცა ყოველი გულწრფელობა და პატიოსანი მთავრობის „ნაღზორის“ ქვეშ არის და მის სიბილწეს გამწარებული ებრძვის თვით რუსეთის საუკეთესო ნაწილი,— დღეს, სწორეთ ამ დროს ჩვენი თავადაზნაურობა გამოდის ხალხის სახელით და ამავე მთავრობას მადლს ეუბნება და ძმურად ხელს ართმევს.“

სტატიაში მარქსისტულად იყო გაშუქებული მუშათა მოძრაობის თანამედროვე მდგომარეობა, ქართველ პროლეტართა საბრძოლო ამოცანები.

საქართველოს რუსეთთან შეერთების მნიშვნელობის შეფასებაში ქართველ მარქსისტთა ზემოთ მითითებულ თვალსაზრისს ქართულ საზოგადოებრივ აზრში წამყვანი პოზიცია ეკავა. ამ თვალსაზრისს სავსებით იზიარებდა დემოკრატიული ნაკადი ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისა. მეტსაც ვიტყვით: სოციალ ფედერალისტებიც კი, რომლებიც ეროვნული ბურჟუაზიის ინტერესებს ასახავდნენ და ნაციონალიზმით იყვნენ დაავადებული, საქართველოს რუსეთთან შეერთებას დადებით შეფასებას აძლევდნენ. სეპარატიზმი არ, ყოფილა მათი მიმართულება. საქართველოს მომავალი მათ წარმოდგენილი ჰქონდათ ავტონომიის უფლებებით რუსეთის სახელმწიფოს შემადგენლობაში, რა თქმა უნდა, ბურჟუაზიული წყობილების პირობებში.

1906 წელს პირველი ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის პერიოდში, როცა ცარიზმი გააფთრებით ებრძოდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას განაპირა ნაციონალურ რაიონებში და მშრომელი მასების რევოლუ-

ციურ აქტივობას მარქსისტული პარტიების „ბოროტი ზეგავლენით“ ხსნიდა, ივანე ჯავახიშვილმა (მაშინ პეტერბურგის უნივერსიტეტის პრივატ-დოცენტმა) გამოაქვეყნა ნარკვევი «Политическое и социальное движение в Грузии в XIX веке», რომელიც ცარიზმის რეაქციული კოლონიური პოლიტიკის მკვეთრ მამხილებელ დოკუმენტს წარმოადგენდა. ამ ნარკვევში ივ. ჯავახიშვილი დადებითად აფასებდა საქართველოს რუსეთთან შეერთებას. საქართველოს მმართველი წრეები. — ჰოუთითებდა ივანე — სამართლიანად ვარაუდობდნენ, რომ ძლიერი მფარველის დახმარებით თავისი ქვეყნის მშვიდობიან ჯულტურულ განვითარებას მიაღწევდნენ. საქართველოს რუსეთთან შეერთების პროგრესულობის აღიარება მეცნიერს არ აბრკოლებდა მკაცრად დაეგმო ცარიზმის უხეში პოლიტიკა კავკასიაში და კავკასიის მშრომელთა რევოლუციური აქტივობა ამ პოლიტიკის პასუხად მიეჩნია. ივ. ჯავახიშვილმა შემდეგ საგანგებო ნარკვევი უძღვნა 1783 წლის ტრაქტატს. ტრაქტატის შესახებ მან გამოიჩინა იურისტთა შეხედულებების ანალიზიც მოგვცა და საბოლოოდ გაიზიარა შეხედულება, რომ ეს ნამდვილად „მფარველობითი ხელშეკრულება“¹ იყო და საქართველოს პროგრესულ მესვეურთა ჩანაფიქრს პასუხობდა. ივანეს პოზიცია ამ შეფასებაში სავსებით ემთხვევა თერგდალეულებისა და მისი მესვეურის, ილია ქავჭავაძის შეფასებას, რომელიც თვლიდა, რომ რუსეთის მფლობელობაში შესვლის შედეგად დამშვიდდა დიდი ხნის დაუმშვიდებელი დაღალული ქვეყანა, დაწყნარდა აკლებისა და აოხრებისაგან.

სეპარატიზმის მკვეთრი გამოვლინება ქართულ აზნაურულ და ბურჟუაზიულ იდეოლოგიაში 1914—1918 წ. იმპერიალისტური ომის ხანას ეკუთვნის.

¹ ივ. ჯავახიშვილი, თხზ., ტ. 5, გვ. 78—79.

..საქართველოს გაბატონებული კლასები ომის პირველ დღეებიდანვე ცარიზმისა და რუსეთის ბურჟუაზიისათვის სრული მხარდაჭერის პოზიციაზე დადგნენ. მაგრამ მათი პარტიების — სოციალ-ფედერალისტებისა და ნაციონალ-დემოკრატიების ზოგიერთი წარმომადგენელი, თავისი ნაციონალისტური მიზნების განხორციელებას ავსტრია-გერმანიის კოალიციის გამარჯვებას უკავშირებდა და აქტიურად უჭერდა მხარს გერმანელ იმპერიალისტებსა და მათ თურქ მოკავშირეებს.¹ ასეთი განწყობილების ადამიანები საქართველოსთან რუსეთის შეერთებას და ორი ხალხის საბრძოლო თანამეგობრობას უკვე უარყოფითად აფასებდნენ.

სეპარატისტულ განწყობილებათა გაძლიერება და ფართო პროპაგანდა თავადაზნაურულ-ბურჟუაზიულ წრეებში 1918 წლიდან — დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის შემდეგ დაიწყო. ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტურმა და წვრილბურჟუაზიულმა პარტიებმა ამიერკავკასია იძულებით მოგლიჯეს საბჭოთა რუსეთს და მშრომელი მასების ინტერესების წინააღმდეგ აქ თავიანთი ბატონობა დაამყარეს.

1918 წლის მაისში მენშევიკებმა და მისმა მოკავშირე პარტიებმა საქართველოს „დამოუკიდებლობა“ გამოაცხადეს. საბჭოთა რუსეთისაგან გათიშვა და დასავლეთის იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა ჯარებისათვის კარების გახსნა ამ პარტიებს იმისათვის სჭირდებოდათ, რომ თავიანთი დიქტატურა განემტკიცებინათ. ამ უგუნური კურსისათვის რომ გამართლება მიეცათ, მმართველმა პარტიებმა 1801 წლის აქტი გამოაცხადეს ეროვნულ უბედურებად, ხოლო 1918 წლის მაისი — ისტორიული სამართლიანობის აღდგენის დღედ. თვით მენშევიკებიც კი, რომ არაფერი ვთქვათ ნაციონალისტური

¹ საქართველოს კომუნისტური პარტიის ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1971, გვ. 332.

სულისკვეთებით გაუღნთილ ეროვნულ-დემოკრატიებზე და ფედერალისტებზე, ხელისუფლების სიტკბოებამ სეპარატიზმამდე ჩამოაქვეითა. ამ პერიოდიდან ქარბად წამოვიდა ლიტერატურა. რომელიც საქართველოს რუსეთთან შეერთებას ცალმხრივად განიხილავდა, ისტორიულ უკუღმართობად აცხადებდა მას და ამით თითქოს გამართლებას აძლევდა იმ უგუნურ პოლიტიკას, რომელიც ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტურმა პარტიებმა აირჩიეს. ცხადია, ამ ლიტერატურაში დუმილით იყო გვერდავლილი ინგლის-ამერიკული იმპერიალიზმისადმი მენშევიკური დიქტატურის მონური ქედმოხრის პოლიტიკა და კოლონიური დამონების ის რეალური საფრთხე, რომელიც ამ პოლიტიკით ქართველ ხალხს მოელოდა.

როგორც ცნობილია, საქართველოს მშრომელებმა კომუნისტური პარტიის მეთაურობით გამალეზულ გმირულ ბრძოლებში 1921 წლისათვის მიაღწიეს გადამწყვეტ გამარჯვებას. მენშევიკური დიქტატურის დამხობაში ჩვენს ხალხს ძმური დახმარება აღმოუჩინა საბჭოთა არმიამ. დამარცხების შემდეგ იმპერიალისტურ დასავლეთს თავშეფარებულმა მენშევიკებმა ამ ქვეყნის რეაქციული მმართველი წრეების წაქეზებით განგაში ატეხეს 1921 წელს ვითომდა საბჭოთა რუსეთის „მეორე ანექსიის“ შესახებ. ამ რეაქციული — ნაციონალისტური ღრიანცელის მთელი შინაარსი იმაში მდგომარეობდა, რომ დასავლეთის იმპერიალისტური მმართველი წრეები წაექეზებინათ დახმარებოდნენ მენშევიკებს საქართველოში თავიანთი ბატონობა აღედგინათ.

დასავლეთში ბევრი წიგნი დაიწერა და ახლაც იწერება ე. წ. „წითელი იმპერიალიზმის“ შესახებ, რუსული ანექსიის შესახებ, სადაც სხვათა შორის ძალიან მუქად, ცალმხრივად არის განხილული არა მარტო 1921 წლის მოვლენები, არამედ 1801 წლის აქტიც.

როგორც ვხედავთ, საქართველოს რუსეთთან შეერთების შეფასებაში დარღვეული იქნა ქართულ საზოგადოებრივ აზრში აღრე განმტკიცებული ტრადიცია.

საქართველოს რუსეთთან შეერთება ერთ-ერთი საინტერესო და ცხოველმყოფელი საკითხია ქართულ საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში.

ცნობილია, რომ ამ საუკუნის 30-იან წლებში საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში გაბატონებული პოზიცია ეკავა ისტორიკოს მ. პოკროვსკის სკოლას. მარქსისტი ისტორიკოსი ზოგჯერ დოგმატიზმის ტყვეობაში ექცეოდა და ისტორიულ მოვლენებს მეტაფიზიკურად იხილავდა. რაც შემაპირობებელი იყო მისი მცდარი დასკვნებისა. ასე მოსდიოდა მას, მაგალითად, საქართველოს რუსეთთან შეერთების საკითხის გაშუქებაშიც. მთელი სიმძიმე მას ამ აქტის შეფასებისას გადაჰქონდა ცარიზმის საგარეო პოლიტიკის რეაქციულ ხასიათზე და აქედან გამომდინარე, რუსეთის საქართველოში დამკვიდრებას უარყოფითად აფასებდა¹.

მიუხედავად იმისა, რომ ოცდაათიანი წლების ქართველ მარქსისტ ისტორიკოსებზე პოკროვსკის დიდი გავლენა ჰქონდა, საქართველოს რუსეთთან შეერთების შეფასებაში ქართველ ისტორიკოსთა პოზიცია უფრო მართებულად გამოიყურება. ამის ერთ-ერთი საუკეთესო მაგალითია ფილიპე მახარაძის მოხსენება მოსკოვში 1929 წ. იანვარში, მარქსისტ ისტორიკოსთა პირველ საკავშირო კონფერენციაზე. სადაც მ. პოკროვსკიც მონაწილეობდა და ფ. მახარაძის კონცეპცია არ გაიზიარა.

თავის ცნობილ შრომაში „საქართველო XIX საუკუნეში“² ფ. მახარაძეს კარგად აქვს დასაბუთებული საქართვე-

¹ М. Н. Покровский, Дипломатия и войны царской России в XIX столетии.

² Ф. Махарадзе, Грузия в девятнадцатом столетии, 1933.

ლოს რუსეთთან შეერთების ისტორიული აუცილებლობა და მისი ობიექტურად პროგრესული შედეგები. ასეთსავე თვალსაზრისს ავითარებდნენ 30-იანი წლების თვალსაჩინო მკვლევარები გ. ხაქაპურიძე და ს. ხუნდაძე.

როგორც ცნობილია, 1937 წელს გამოქვეყნდა სასკოლო სახელმძღვანელოებზე მთავრობის ჟიურის შენიშვნები. ამ დროიდან ხმარებაში შემოვიდა ე. წ. „ნაკლები ბოროტების“ ფორმულა. ჟიურის შენიშვნებში აღნიშნულია, რომ საქართველოს გადასვლა რუსეთის პროტექტორატში, წარმოადგენდა „ნაკლებ ბოროტებას“ იმასთან შედარებით, რაც საქართველოს თურქეთის ან ირანის ხელში მოელოდა. იგივე ფორმულაა მიყენებული უკრაინის რუსეთთან შეერთებისათვის¹.

ჟიურის ამ შენიშვნებმა უთუოდ დადებითი როლი შეასრულა საბჭოთა ისტორიოგრაფიის მიერ ზემოთ მითითებული პრობლემის დამუშავებაში. ამ ფორმულამ ისტორიკოსებს მიანიშნა ყურადღება გაემახვილებინათ, ერთის მხრით, რუსეთთან საქართველოს და უკრაინის შეერთების ობიექტურად დადებით შედეგებზე, მეორეს მხრით, იმ ისტორიულად განცდილ დიდ მარცხზე, რაც სუვერენიტეტის დაკარგვას მოჰყვა, ჩაგვრის იმ ახალ უღელზე, რომელშიც შეერთების შედეგად ამ ხალხებს ცარიზმმა დაადგა.

ამ ფორმულის შუქზე იყო განხილული საქართველოს რუსეთთან შეერთების პრობლემა ივ. ჯავახიშვილის, ს. ჯანაშიას და ნ. ბერძენიშვილის ავტორობით შექმნილი საქართველოს ისტორიის დამხმარე სახელმძღვანელოში. რომელიც 1940 წელს შეიქმნა და გავრცელდა ხელნაწერის უფლებით, ხოლო სტამბურად 1943 წელს გამოვიდა².

¹ Сб. «К изучению истории, 1937, стр. 38.

² ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, ნაწ. 1. უძველესი დროიდან XIX საუკუნის დამდეგამდე, ს. ჯანაშიას რედაქციით, თბ., 1948, გვ. 405—406.

მაგრამ ფორმულა საკითხის არსს მაინც ვერ გამოხატავდა. მის ყველა ნიუანსს ვერ წვდებოდა იმ მხრივ, რომ აქცენტს არ უკეთებდა მოვლენის მთავარ განმსაზღვრელ მხარეს. „ნაკლები ბოროტება“ იმას ნიშნავდა, რომ შეერთების პროცესი გააზრებული იყო როგორც უარყოფითი მოვლენა, მართალია, შედარებით ნაკლებად უარყოფითი, ვიდრე ამ ხალხებს სხვა ვითარებაში მოელოდათ, მაგრამ მაინც უარყოფითი, მაშინ როცა რუსეთთან თანაცხოვრებამ ამ ხალხებს საბოლოო შედეგად დიდი სიკეთე მოუტანა და ეს სიკეთე, დადებითი მხარე, პროგრესულობა მათს შემდგომ ისტორიულ ბედში მთავარი და განმსაზღვრელი აღმოჩნდა¹.

1954 წელს ჟურნ. „მნათობში“ დაიბეჭდა პროფ. ნ. ბერძენიშვილის ვრცელი სტატია „საქართველოს რუსეთთან შეერთების ისტორიული მნიშვნელობისათვის“, სადაც ავტორმა გაარკვია რუსეთ-საქართველოს პოლიტიკურ-კულტურული ურთიერთობის ხანგრძლივი ისტორიის ძირითადი მომენტები და მიმართულება, ვრცლად მოიხილა ამ მზარდი ურთიერთობის დასკვნითი აქტი — 1783 წლის ტრაქტატი და მოგვცა კიდევ მისი შეფასება.

ნ. ბერძენიშვილმა შეერთების აქტი განიხილა როგორც „საუკეთესო გამოსავალი“ იმ ვითარებაში საქართველოსათვის².

რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის, საქართველოს რუსეთთან შეერთების ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის, XIX საუკუნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ მოძრაობაზე რუსეთის რევოლუციურ-დემოკრატიული იდეოლოგიის ზეგავლენ-

¹ Нечкина, О наименьшем зле, Журн. «Вопросы истории»...

² ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი V, 1971, გვ. 179.

ნის, რუსი და ქართველი ხალხის საბრძოლო თანამეგობრობის საკითხებს ამ უკანასკნელ წლებში მრავალი საყურადღებო გამოკვლევა მიეძღვნა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ამ პრობლემების გაშუქებაში ქართველი ისტორიკოსების ი. ცინცაძის, ა. კიკვიძის, მ. ღუმბაძის, ი. ანთელავას, ი. კაჭარავას, შ. მესხიას, პ. რატიანის, ვ. მაჭარაძის, გ. პაიჭაძის, ნ. ნაკაშიძის, ალ. ფირცხელაიშვილის, მ. ალექსიშვილის და სხვ. დამსახურება.

ამ გამოკვლევათა შედეგად ქართულ საბჭოთა ისტორიო-გრაფიაში დღეისათვის მტკიცეა და დამკვიდრებული შეხედულება, რომ საქართველოს რუსეთთან შეერთება ქართველი ერის ისტორიულ ბედში მობრუნებას წარმოადგენდა და უდიდესი პროგრესული მოვლენა იყო. მიუხედავად მწვავე კოლონიური რეჟიმისა, რომელიც ცარიზმმა საქართველოში დაამყარა, შეერთებამ საქართველო მძიმე მდგომარეობიდან გამოიყვანა და პროგრესის გზაზე დააყენა. რაც შეეხება ცარიზმის მძიმე სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმს, მის წინააღმდეგ ქართველი ხალხი რუსი ხალხის მეთაურობით, რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში მყოფი სხვა ხალხების მხარდამხარ იბრძოდა და ამ ერთობლივ ბრძოლაში იშვა დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუცია, რომელმაც ჩვენი ქვეყნის ხალხები საბოლოოდ იხსნა სოციალური და ეროვნული ჩაგვრისაგან და ახალი ბედნიერი ცხოვრების ფართო სარბიელზე გამოიყვანა¹.

¹ ნ. ბერძენიშვილი, ვ. დონდუა, მ. ღუმბაძე, გ. მელიქიშვილი, შ. მესხია, პ. რატიანი, საქართველოს ისტორია, ტ. 1. თბ., 1958; ი. ცინცაძე, 1783 წ. მფარველობითი ტრაქტატი, III. А. Месхиян и Я. З. Цинцадзе. Из истории русско-грузинских взаимоотношений Тб., 1958; ა. კიკვიძე, საქართველოს ისტორია XIX — XX ს., ნაწ. I — II, თბ., 1955., ალ. ფირცხელაიშვილი, რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ.,

1973 წელს გამოქვეყნდა საქართველოს ისტორიის ნარკვევების IV ტომი (რედაქტორი პროფ. მ. ღუმბაძე), რომელიც მოიცავს პერიოდს XVI საუკუნის დასაწყისიდან XIX საუკუნის 30-იან წლებამდე. ესაა ამ პერიოდის შესახებ ქართული ისტორიოგრაფიის მიღწევათა განზოგადოება.— შეჯამება. მისი უეჭველი მიღწევა.

აღნიშნული ტომი მნიშვნელოვან ადგილს უთმობს საქართველოს რუსეთის ურთიერთობათა მიმოხილვას XVI—XVIII და XIX ს. პირველ მესამედში, იძლევა ფაქტებისა და მოვლენების ვრცელ აღწერასა და გაანალიზება-შეჯამებას. მეტექსმეტე თავში დეტალურადაა აღწერილი რუსეთთან საქართველოს შეერთების წინა ვითარება. ნაჩვენებია ცარიზმის, ირან-ოსმალეთის, ინგლისისა და საფრანგეთის მმართველი ხედაფელების ინტერესთა წინააღმდეგობები ახლო აღმოსავლეთის ასპარეზზე, 1801 წლის აქტი. დახასიათებულია აღმოსავლეთ საქართველოში ცარიზმის მიერ შემოღებული რეჟიმის ხასიათი, დამაჯერებლად არის გამოკვეთილი რუსეთთან შეერთების აქტისადმი ქართულ სხვადასხვა საზოგადოებრივ-პოლიტიკური დასების დამოკიდებულება. დასავლეთ საქართველოში გაჩაღებული ბრძოლები ცარიზმის მიერ იმერეთის სამეფოსა და ცალკეულ სამთავროთა შეერთების პროცესში. ნარკვევში არაერთგზისაა მითითებული, როგორც

1955 მ. ღუმბაძე, დასავლეთ საქართველო XIX ს. პირველ ნახევარში, თბ., 1957; მ. ალექსიშვილი, რუსეთ-საქართველოს ისტორიული ურთიერთობის საკითხისათვის. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, V, VI, დ. ჯ. В а т е ш в и л и, Русская общественная мысль и печать на Кавказе, Москва, 1973. პ რ ა ტ ი ა ნ ი, თერგდალეულთა რევოლუციური მოღვაწეობის ისტორიიდან. Н. М а х а р а д з ე, Восстание в Имеретии 1819—1820 гг., Тб., 1942 და სხვ.

უდავო კეშმარიტება, რომ რუსეთთან შეერთება საქართველოს ისტორიულ ბედ-იღბალში შემობრუნებას წარმოადგენდა და საქართველოს განთავისუფლების გზა მხოლოდ რუსეთზე გადიოდა. ყველა სხვა გზა უარესი და უპერსპექტივო იყო. IV ტომში, იქ, სადაც მოცემულია რუსეთთან შეერთების საბოლოო შეფასება, სასურველი იყო უფრო მეტი ყურადღება დათმობოდა საქართველოს რუსეთთან შეერთების დადებითი შედეგების ჩვენებას სათანადო კონკრეტული მასალების საფუძველზე.

საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივანი ამხ. ე. ა. შევარდნაძე თავის მოხსენებაში საკავშირო სამეცნიერო-პრაქტიკულ კონფერენციაზე 1976 წ. 20 ოქტომბერს თბილისში და შესავალ სიტყვაში საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის და საქართველოს მწერალთა კავშირის გაერთიანებულ სამეცნიერო სესიაზე (1976 წ. ნოემბერი), რომელიც საქართველოს რუსეთთან შეერთების 175 წლის-თავს მიეძღვნა, საგანგებოდ შეჩერდა „ნაკლები ბოროტების“ ფორმულაზე.

„ჩვენს პროგრესულ ისტორიოგრაფიაში, — მიუთითებს ამხ. ე. ა. შევარდნაძე, — რუსეთთან საქართველოს შეერთებას ყოველთვის განმარტავდნენ საერთოდ, როგორც პროგრესულ მოვლენას, მაგრამ ცნობილი ალტერნატივის გადაწყვეტის გაუშუქებისას განიხილავდნენ როგორც „ნაკლებ ბოროტებას“. იმ სწავლულებმა და მოღვაწეებმა, რომლებმაც მეცნიერებაში დანერგეს ტერმინი „ნაკლები ბოროტება“, როგორც ჩანს, ვერც თუ უკეთესი ტერმინი, შესაფერისი სიტყვები გამოიხატეს რუსეთთან საქართველოს შეერთების ისტორიული აზრის ყველა ასპექტის გამოსახატავად.

საქმე ის არის, რომ ჩვენ მეგობრობას, რუსი და ქართველი

ხალხების მეგობრობის ისტორიას არ უხდება სიტყვა „ბოროტება“, როგორადაც არ უნდა შევაფერადოთ იგი. ბოროტება ბოროტებაა, დიდი იქნება იგი თუ მცირე...

რუსეთთან საქართველოს შეერთების ისტორიის საკითხის გამუქებას უნდა ჩამოვაცილოთ ე. წ. „ნაკლები ბოროტების“ ჩენჩო და იგი თავისი ცეცხლით უნდა აკურთხოს ისტორიამ, რომელიც დიალექტიკის კანონებით, ხატოვნად რომ ვთქვათ, კეთილის აღმავალი დიალექტიკური სპირალით ვითარდება. ეს არის პრობლემისადმი ერთადერთი სწორი მიდგომა¹.

¹ ლენინური ეროვნული პოლიტიკის განხორციელება და ინტერნაციონალური აღზრდის აქტუალური საკითხები სკკპ XXV ყრილობის გადაწყვეტილებათა შუქზე. საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივნის აშ. ე. ა. შევარდნაძის მოხსენება საკავშირო სამეცნიერო-პრაქტიკულ კონფერენციაზე 1976 წლის 20 ოქტომბერს ქ. თბილისში, გაზ. „კომუნისტი“, 4 დეკემბერი 1976 წელი.

საქართველოს რუსეთთან შეერთების ობიექტურად პროგრესული შედეგები

საქართველოს რუსეთთან შეერთება კომპლექსური ხასიათის რთული ისტორიული მოვლენაა. იგი განეკუთვნება ისეთ მოვლენათა რიგს, რომლებიც თავის პოლიტიკურ სიმახვილეს და ცხოველმყოფელობას მუდამ ინარჩუნებს და რომელთა შეფასებისას დაუფარავად იჩენს თავს ავტორის ტენდენცია. მისი მრწამსი, კლასობრივ-პარტიული პოზიცია. საქმარისია მკვლევარმა. გარკვეული იდეური განწყობის ზეგავლენით წინ წამოსწიოს ამ მოვლენის ერთი რომელიმე მხარე სხვა მხარეთა მიჩქმალვის ან გაუფერულების ხარჯზე, რომ დასკვნები ცალმხრივი და უმართებულო გამოვიდეს.

რუსეთის თავადაზნაურული ისტორიოგრაფია, რომელიც მოწოდებული იყო თვითმპყრობელობის საშინაო და საგარეო პოლიტიკა გაემართლებინა, საქართველოს რუსეთთან შეერთებას განიხილავდა იმ მანიფესტის პოზიციიდან, რომელიც 1801 წელს გამოაქვეყნა ალექსანდრე I და რომელშიაც ხაზგასმული იყო ცარიზმის „დახმარება“ მისი სამხრეთელი ქრისტიანი მეზობლისადმი. მისი გულმოწყალება და მამობრივი მზრუნველობა. ეს ისტორიოგრაფია ოსტატურად ნილბავდა სამხედრო-ისტრატეგიულ და ეკონომიკურ ინტერესებს, რომლებიც ცარიზმს საქართველოს შეერთებასთან დაკავშირებით ჰქონდა. სდუმდა სოციალ-ფროვნული ჩაგვრის უღელზე. რომელიც ქართველ ხალხს კისერზე ჰქონდა დადგმული.

თავადაზნაურული ისტორიოგრაფია ცარიზმის მფლობელობაში ქართველი ხალხის ხვედრს უდიდეს ბედნიერებად და ღვთიურ მოწყალებად მიიჩნევდა. 1801 წლის შემდეგ საქართველოში განხორციელებულ ყველა ღონისძიებას იმპერატორის კეთილგანწყობილებას მიაწერდა, ხოლო ქართველი ხალხის საუკეთესო შვილთა შეუპოვარ ბრძოლას ეროვნული თავისუფლებისათვის ამ ადამიანების უგუნურებასა და უმადურებას უწოდებდა და მათ მიმართ ცარიზმის ჯალათურ ღონისძიებებს ამართლებდა.

ქართული თავადაზნაურულ-ბურჟუაზიული ნაციონალისტური ისტორიოგრაფია საქართველოს რუსეთთან შეერთების შეფასებისას მეორე უკიდურესობაში ვარდებოდა. იგი მთელ ყურადღებას ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის უმკაცრესსა და რეაქციულ ხასიათზე, ეროვნული სუვერენიტეტის დაკარგვის მძიმე შედეგებზე და ხალხისათვის თავმოხვეული უცხო რეჟიმის აუტანლობაზე ამახვილებდა და განგებ სდუმდა იმის შესახებ, რომ რუსეთთან შეერთებამ საქართველო ფიზიკურად გადაარჩინა, მისი ბედ-ილბალი პროგრესისაკენ შემოაბრუნა, ეკონომიკური და კულტურული წინსვლის გზაზე დააყენა და მისი საბოლოო განთავისუფლების პირობები შეამზადა.

ორივე ეს შეხედულება, როგორც ვხედავთ, ცალმხრივი, ღრმად ტენდენციური და მეცნიერულად მცდარია. თუ პირველი ქართველი ხალხის სიკეთესა და ბედნიერებას რუსეთის თავადაზნაურულ-მემამულური წყობილების ურყეობაში ხედავს და ხალხის ბრძოლას ამ წყობილების წინააღმდეგ უგუნურებად აცხადებს, მეორე — თიშავს რუსი და ქართველი მშრომელი მასების ერთიან რევოლუციურ ფრონტს. ამართლებს კონტრრევოლუციურ-ნაციონალისტური პარტიების სეპარატიზმს, რომელიც არსებითად ქართველ ხალხს და-

სავლეთის იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა უღელს უმზადებდა.

საბჭოურმა ისტორიოგრაფიამ, როგორც აღვნიშნეთ, გამოაშკარავა ზემოთ ნახსენებ შეხედულებათა მცდარობა. მარქსისტულ-ლენინური მეთოდოლოგიის საფუძველზე საბჭოურმა ისტორიოგრაფიამ შეძლო აეხსნა ამ მოვლენის არსი. ეჩვენებინა მისი ორივე მხარე, ამასთან წინ წამოეწია ის ტენდენციები, რომელთაც გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭებოდათ ქართველი ხალხის შემდგომ ისტორიულ ცხოვრებაში. მაგრამ ზოგჯერ საბჭოთა მკვლევარების ნაშრომებშიაც თავს იჩენს ხოლმე ამ ძველი, ანტიმეცნიერულ შეხედულებათა რეციდივები. ზოგიერთი მკვლევარი გამოდის რა იმ მართებული დებულებიდან, რომ საქართველოს რუსეთთან შეერთებას უდიდესი პროგრესული მნიშვნელობა ჰქონდა და ქართველმა ხალხმა საბოლოო ჯამში თავის სრულ განთავისუფლებას სოციალური და ეროვნული ჩაგვრისაგან რუსი ხალხის დახმარებით მიაღწია, საქართველოს რუსეთთან შეერთების განხილვისას ყურადღებას მხოლოდ დადებითზე ამახვილებს, ფაქტების ერთგვარ შეფერადებას იძლევა. კავკასიაში აგრესიულ მისწრაფებებს მხოლოდ ინგლისის და საფრანგეთის მმართველ წრეებს მიაწერეს, ხოლო ცარიზმი მშრომელი მასების ინტერესების დამცველის როლში გამოჰყავს და გაუბრალოებულად ხსნის ქართველი პროგრესული წრეების სწრაფვას რუსეთთან შეერთებისაკენ, ხალხის საკეთილდღეოდ წარმოგვიდგენს ცარიზმის კოლონიურ პოლიტიკას, ამკრთალებს იმ ანტირეჟიმულ შეუპოვარ ბრძოლას, რომელსაც ქართველი ხალხი ორმაგი ჩაგვრის წინააღმდეგ ეწეოდა.

საკითხების ამგვარად დალაგებას თავისთავად მოსდევს მცდარი დასკვნები: ამ შემთხვევაში აზრი ეკარგება ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას XIX

საუკუნეში, ზედმეტად გამოიყურება 30-იანი, 60-იანი წლების იდეური ბრძოლა, კიდევ მეტი: გაფერმკრთალებულია დიადი განმათავისუფლებელი მისია ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციისა, რომელმაც რუსეთში დაამხო მემამულურ-კაპიტალისტური წყობილება და რუსეთის იმპერიაში შემაჯალ ხალხებს, მათ შორის, ქართველ ხალხს, სრული სოციალური და ეროვნული თავისუფლება მოუტანა.

საქართველოს რუსეთთან შეერთების ამგვარი გააზრებისას ერთმანეთში არეულია და ზოგჯერ გაიგივებულია კიდევ ორი სხვადასხვა საკითხი — ცარიზმის დამპყრობლური გეგმები, მისი რეაქციული კოლონიური პოლიტიკა და რუსი და ქართველი ხალხის თანაცხოვრების ობიექტურ-პროგრესული შედეგები. ამ ორ საკითხს კი ერთმანეთთან საერთო არაფერი აქვთ. ყოველივე ის დადებითი, რაც კავკასიის ან შუა აზიის ხალხებს რუსეთთან შეერთებამ მოუტანა. ყველა ის პროგრესი ეკონომიკასა და კულტურაში, რაც შეერთების შემდეგ ხდებოდა რუსეთის ზეგავლენით. ხორციელდებოდა ცარიზმის ნების გარეშე და მისი ნაციონალურ-კოლონიური პოლიტიკის საპირისპიროდ¹.

მაგალითად, ცარიზმი არასოდეს არ ყოფილა დაინტერესებული კავკასიაში კაპიტალიზმის განვითარებით, პროლეტარიატის ფორმირებით და მთელი მხარე მას მეტროპოლიის ეკონომიკურ დანამატად მიაჩნდა, მაგრამ ცარიზმის ნების გარეშე და მისი ინტერესების საპირისპიროდ აქ განვითარდა კაპიტალისტური ურთიერთობები და გაჩნდა პროლეტარია-

¹ Проф. А. В. Пясковский, Приобщение Среднеазиатских народов к революционной борьбе русского народа — важнейшее прогрессивное последствие присоединения Средней Азии к России. См. в сборнике Объединенная научная сессия, посвященная прогрессивному значению присоединения Средней Азии к России. Ташкент, 1959, стр. 57.

ტის კლასი და პარტია. ასევე ცარიზმი წინააღმდეგი იყო ქართველი ხალხის ეროვნული კონსოლიდაციისა, მაგრამ XIX საუკუნეში, რუსეთთან თანაცხოვრების შედეგად შეიქმნა პირობები იმისათვის, რომ დამთავრებულიყო ქართველი ხალხის ბურჟუაზიულ ერად ჩამოყალიბების ხანგრძლივი ისტორიული პროცესი; ცარიზმი ყოველმხრივ უშლიდა ხელს ქართველი და რუსი რევოლუციური მასების საბრძოლო თანამეგობრობას და ერთმანეთის წინააღმდეგ აქეზებდა სხვადასხვა ეროვნებებს კავკასიაში. მაგრამ სწორედ მისი ნების წინააღმდეგ და მისი ინტერესების საპირისპიროდ ამიერკავკასიის ხალხების ინტერნაციონალური თანამეგობრობა იზრდებოდა და მტკიცდებოდა და ამიერკავკასიის ყველა მშრომელი რუსეთის პროლეტარიატის ხელმძღვანელობით ავანგარდულ პოზიციაზე იდგა ცარიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

ცნობილმა რუსმა საბჭოთა ისტორიკოსმა ა. ვ. პიასკოვსკიმ, რომელმაც საგანგებოდ შეისწავლა რუსეთთან შუა აზიის შეერთების კეთილისმყოფელი შედეგები, სამართლიანად გაილაშქრა იმ მკვლევარების წინააღმდეგ, რომლებიც განგებ ალაზნებდნენ ფაქტებს, რათა ამით შუა აზიის რუსეთთან თანაცხოვრების პროგრესულობისათვის ხაზი გაესვათ. ა. ვ. პიასკოვსკიმ ნათლად უჩვენა, რომ საერთო არაფერია ცარიზმის პოლიტიკასა და იმ პროგრესულ შედეგებს შორის, რაც შეერთებას ახლდა «... Нам незачем приукрашивать царское самодержавие и смягчать его реакционную политику в Средней Азии, как и на других национальных окраинах. В том, что будет показана историческая правда о русском царизме, нет никакого преуменьшения действительно прогрессивной роли присоединения Средней Азии к России»¹.

¹ Д. В. Пясковский, *მით. ნაშრომი*, გვ. 58.

საქართველოს რუსეთთან შეერთების პროგრესულობის დახასიათებისას ზოგჯერ გვხვდება მცდარი დებულებანი, რომლებიც არც ფაქტიური მასალით დასტურდება და არც ისტორიული თვალსაზრისითაა მართებული. მაგალითად, ზოგიერთი ავტორი იმ მიზნით, რომ მკვეთრად გაუსვას ხაზი საქართველოს რუსეთთან შეერთების გარდუვალობასა და პროგრესულობას, ფაქტებს ტენდენციურად ალაგებს და ვითარებას ასე წარმოადგენს: რუსეთთან შეერთების წინ საქართველო იმდენად იყო ჩიხში მოქცეული, რომ მთლიანად შეწყვეტილი იყო მისი მწარმოებლური ძალების განვითარება, გამოსავალი არ არსებობდა და საჭირო იყო რაღაც გარეგანი ძალა, რომელიც საქართველოს ამ ჩიხიდან გამოიყვანდა, სხვაგვარად იგი განწირული იყო.

ვინც ყურადღებით შეისწავლის XVIII საუკუნეში საქართველოს ეკონომიკურ და კულტურულ ვითარებას, ცხადია, მას არ ექნება უფლება დაასკვნას, რომ ქვეყანა გამოუვალ მდგომარეობაში იყო მოქცეული და მისი მწარმოებლური ძალები განვითარებას აღარ განიცდიდნენ. სწორედ XVIII საუკუნეში, დიდი პოლიტიკური ძნელბედობის მიუხედავად, ქვეყნის მწარმოებლურმა ძალებმა დააღწიეს თავი სტაგნაციურ მდგომარეობას და კურსი პროგრესისაკენ აიღეს. საქართველოს ეკონომიკურ ცხოვრებაში გაჩნდნენ და ფეხს იკიდებდნენ ახალი, ბურჟუაზიული წყობის ელემენტები. ქართლ-კახეთის ნიჭიერი მმართველი ერეკლე მრავალ ენერგიულ და პერსპექტიულ ღონისძიებას ატარებდა ეკონომიკური და კულტურული ჩამორჩენილობიდან ქვეყნის გამოყვანისათვის. საქართველო შემზადებული იყო, რომ ფეხი აეწყო იმ დიდი ძვრებისათვის, რაც კაცობრიობას XIX საუკუნეში, ფეოდალურ-ბატონყმური ურთიერთობის ნგრევის საუკუნეში, მოუტანა. ამავე გზით მიყავდა დასავლეთ საქართველო სოლო-

სონ I და დაისახა კიდევ რეალური საშუალებანი პოლიტიკურად გათიშული საქართველოს გაერთიანებისათვის¹. მართალია, ალა-მაჰმად-ხანის შემოსევამ და ერეკლეს მემკვიდრეთა უნიჭო პოლიტიკამ ქვეყნის პროგრესი ერთგვარად შეაფერხა, მაგრამ ეს იყო დროებითი მოვლენა და ამ ბარიერის გადალახვაც შესაძლებელი ჩანდა, რისთვისაც მხოლოდ დრო იყო საჭირო.

ამრიგად. ქვეყნის მწარმოებლურ ძალთა სრულ დაქუცმაცებაზე, მის გამოუვალ ჩიხზე მითითება ფაქტიურ ვითარებას ეწინააღმდეგება. მაგრამ ეს დებულება არა მარტო ფაქტიურად. არამედ თეორიულადაც უმართებულოა მარქსისტულ-ლენინური თვალსაზრისით. მარქსიზმ-ლენინიზმი თვლის, რომ ქვეყანას, ხალხს საზოგადოებრივ-ეკონომიკური განვითარების ობიექტური კანონების შედეგად აქვს იმის სრული შესაძლებლობა, რომ თავისი საკუთარი, შინაგანი ძალებით. გარედან ჩარევის გარეშე. დააღწიოს თავი დაცემას ან სტაგნაციურ მდგომარეობას. ამაზე საგანგებოდ მიუთითებენ მეცნიერული სოციალიზმის ფუძემდებელნი. „ეკონომიკური განვითარება შეუპოვრად და გარდაუვალად იკვალავს თავის წინმავალ გზას“²—აღნიშნავს ფრ. ენგელსი „ანტი-დიურინგში“. ამგვარად. ადრე თუ გვიან, საქართველოს საკუთარი ძალებით შეეძლო მძიმე ვითარებისათვის თავი დაედგია და წინსვლის გზაზე დამდგარიყო.

სხვა საქმეა. რომ პროგრესისაკენ ლტოლვის მისწრაფება და თვით პროცესი დააჩქარა რუსეთთან შეერთებამ, დააჩქარა პირველყოვლისა იმ მხრივ, რომ მშვიდობა მოუპოვა ქვეყანას. ხალხს დანგრეული მეურნეობის ორგანიზაციის საშუა-

¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 731—740.

² К. Маркс, Ф. Энгельс, Соч., т. XIV, стр. 185.

ლება მისცა და გზა გაუხსნა ეკონომიკურად უფრო დაწინაურებულ ქვეყანასთან—რუსეთთან, ხოლო რუსეთის გზით მთელ ევროპასთან ეკონომიკურ კავშირს. ამრიგად, საქართველოს რუსეთთან შეერთების ობიექტურად პროგრესულ შედეგებს როცა ვიხილავთ, ამ პასტიმულირებელ, დამაჩქარებელ ფაქტორებზე უნდა გაამახვილოს მკვლევარმა ყურადღება¹.

ზოგიერთ მკვლევარს, რომელიც საქართველოს რუსეთთან შეერთების პროგრესულ შედეგებზე ამახვილებს ყურადღებას, ადგილი ვერ მოუწახვავს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისათვის, რომელსაც რუსეთთან შეერთების დღიდან ვიდრე სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებამდე ქართველი ხალხი შეუპოვრად ეწეოდა. ეს მკვლევარები ასე მსჯელობენ: თუ რუსეთთან შეერთება ქართველი ხალხისათვის პროგრესულია, არ შეიძლება ასევე პროგრესული იყოს ბრძოლა იმ რეჟიმის წინააღმდეგ, რომელიც შეერთების შემდეგ დამყარდა საქართველოში. აქედან გამომდინარე, უარყოფითი შეფასება ეძლევა გლეხთა აჯანყებებს. რომელიც საქართველოში 1804—1820 წლებში მიმდინარეობდა. ასევე უარყოფითადაა შეფასებული 1832 წლის თავადური შეთქმულება. გაფერმკრთალებულია ქართველ სამოციანელთა მოძრაობის ეროვნული ხასიათი და სხვ.

ამ შემთხვევაში, ჩვენ ვიმოწმებთ იმავე საბჭოთა ისტორიკოსს ა. ვ. პიასკოვსკის, რომელსაც მიაჩნია, რომ „ყველა ამგვარი შეფასებიდან აშკარა დაბნეულობა და გაუგებრობა გამოსქვივის, რომ რუსეთის დაჩაგრული ხალხების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა მიმართული იყო არა რუსეთის წინააღმდეგ, არამედ მეფის თვითმპყრობელობის ჩაგვრის წინააღმდეგ, და ეს ბრძოლა რუსი ხალხის განმათავისუფლებელ ბრძოლას უკავშირდებოდა².

¹ А. В. П я с к о в с к и й, მით. ნაშრომი.

² იქვე, გვ. 70.

„ყოველგვარი ეროვნული ჩაგვრა იწვევს ხალხის ფართო მასებში წინააღმდეგობას, ხოლო ეროვნულად ჩაგრული მოსახლეობის ყოველგვარი წინააღმდეგობის გაწევის ტენდენცია — ეროვნული აჯანყება“¹ — მიუთითებს ვ. ი. ლენინი.

- წინა თავში ჩვენ საშუალება გვქონდა გვეჩვენებინა, რომ ქართული საზოგადოებრივი აზრი არასოდეს არ ყოფილა სეპარატისტულად განწყობილი, რომ ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა მისი განვითარების ყველა ეტაპზე მიმართული იყო ცარიზმის კოლონიური ჩაგვრის წინააღმდეგ და წარმოადგენდა განშტოებას იმ განმათავისუფლებელი მოძრაობისა, რომელსაც ადრეულ ეტაპზე დეკაბრისტები, შემდეგ რევოლუციონერი-დემოკრატები. ანუ რაზნოჩინცები, ხოლო XIX საუკუნის 90-იანი წლებიდან რუსეთის და მის იმპერიაში შემავალი ხალხების მარქსისტულ-ლენინური ორგანიზაციები ეწეოდნენ.

ამრიგად, საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ ცარიზმის კოლონიური ჩაგვრის წინააღმდეგ მიმართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა იყო სავსებით კანონზომიერი, პროგრესული მოძრაობა და იგი არათუ უპირისპირდება საქართველოს რუსეთთან შეერთების პროგრესულობას, არამედ ავსებს მას.

ამ თავში ჩვენი მიზანია ავსახოთ ის ობიექტურად პროგრესული პროცესები და შედეგები, რომლებიც აღმოსავლურ-მუსლიმანური სამყაროდან საქართველოს გამოსვლას და რუსეთთან თანაცხოვრებას ახლდა.

ეს შედეგები მრავალმხრივი იყო, იგი თავს იჩენდა ცხოვრების ყველა დარგში. ყველა მიმართულებით. ჩვენ, რა თქმა უნდა, ყველა შედეგის დახასიათებას ვერ შევძლებთ, მაგრამ შევეცდებით ვაჩვენოთ მთავარი — ქართველი ხალხის ეკონო-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 23, გვ. 68 (მე-4 გამ.).

მიკა და კულტურა XIX საუკუნეში. ამ ორი ძირითადი დარგის დახასიათებით, ვფიქრობთ თავისთავად გამოჩნდება ყველა ის სიახლე და აღმავლობა, რაც ქართველი ხალხის ცხოვრებაში მისი ისტორიული ბედ-იღბალის ძირფესვიანმა შემობრუნებამ მოიტანა.

ეკონომიკური ცხოვრების აღმავლობა

XIX საუკუნის დამდეგისათვის საქართველო ეკონომიკურად თითქმის გაჩანაგებულ ქვეყანას წარმოადგენდა.

XII საუკუნესთან შედარებით მისი მოსახლეობა ხუთჯერ იყო შემცირებული. აგრესიული, ეკონომიკურად ჩამორჩენილი ქვეყნების გარემოცვის ვითარებაში თანდათან იშრიტებოდა ქვეყნის სასიცოცხლო ძალები. „მტერთა მიერ ქვეყნის ხშირი რბევა, მშვიდობიანი შრომისათვის საჭირო პირობების მოშლა, მოსახლეობის აწყვეტა, უზომო ხარკით ქვეყნის დაცლა დოვლათისაგან, ვაჭრობა-ხელოსნობის შემცირება, ქალაქების დაცემა, საბატონო ბეგარის დამძიმება იწვევდა მწარმოებელი კლასის მძაფრ შემცირებას, მფლობელი და მწარმოებელი კლასების რიცხვობრივი შეფარდების მძაფრ დარღვევას, რაც კიდევ უფრო ამწვავებდა ისედაც მწვავე კლასობრივ ბრძოლას“¹.

XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ქართლ-კახეთსა და იმერეთის ნიჭიერმა მმართველებმა ერეკლე II და სოლომონ II მთელი თავიანთი ენერგია მუსლიმანი დამპყრობლების წინააღმდეგ ბრძოლასთან ერთად ქვეყნის შინაგანი კრიზისის დაძლევისათვის ბრძოლას შეაღიეს, მაგრამ ამ ბრძოლას ეფექტური შედეგები არ მოჰყოლია. თავადურმა რეაქციამ იმ-

¹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი V. გვ. 163.

ძლავრა. ვერ მოხერხდა საქართველოს გაერთიანება, ცალკეულ სამთავროთა განქვრივებისა და შინაომების ლიკვიდაცია. ვერ მოხერხდა სამეურნეო ცხოვრების ინტენსიფიკაცია. ერეკლეს სიკვდილის შემდეგ კი, როგორც ზემოთ მივუთითებდით, მდგომარეობა კიდევ უფრო გაუარესდა. სამეურნეო-ეკონომიკური ცხოვრების დარღვევაში 60-80-იანი წლების პროგრესული წამოწყებები მოიშალა. ქვეყანა კრიზისის წინაშე იდგა. ფეოდალური რეაქცია გამარჯვებას ზეიმობდა.

ასეთი იყო. მოკლედ რომ ვთქვათ, საქართველოს ეკონომიკური ვითარება რუსეთთან მისი შეერთების პერიოდში.

როგორც ცნობილია, ფეოდალურ-ბატონყმური რუსეთის წიაღში XIX საუკუნის დასაწყისისათვის საკმაოდ მომძლავრებული იყო კაპიტალისტური წყობა, რომელიც იმპერიის მმართველ ზედაფენას აიძულებდა ეძებნა გასაღების ბაზრები და ნედლეულის წყაროები, სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის გატანისა და ევროპული ფაბრიკატის შემოტანის მოკლე და უშიშარი გზები. კაპიტალის პირველდაგროვების პროცესისათვის დამახასიათებელი ტენდენციები კავკასიას. ისე როგორც რუსეთის ახლად შეძენილ სხვა „შინაგან კოლონიებს“ ფეოდალური ვაჭრული ზედაფენების ექსპლოატაციის ასპარეზად ხდიდა.

კავკასიის ბუნებრივი სიმდიდრეების ეკონომიკური სარგებლობის შესახებ რუსეთის მეცნიერებას XVIII საუკუნის დასასრულისათვის უკვე საკმაოდ მდიდარი მონაცემები გააჩნდა. ი. ლერხის, ს. გმელენის, ი. გიულდენშტეტის, პ. პალასის ექსპედიციების მასალები ცარიზმისათვის წარმტაც პერსპექტივას ხატავდა „ნაყოფიერი და უხვი“ ქვეყნის ასათვისებლად. პოტიომკინი ეკატერინე II გაგზავნილ წერილში საქართველოს მფარველობაში აყვანის სარგებლობას მოტივირებას უკეთებდა და ერთ-ერთ არგუმენტად მის წიაღი-

სეულ სიმდიდრეს ასახელებდა. სახელმწიფო საბჭოში საქართველოს რუსეთთან შეერთების საკითხის დადებითად გადაწყვეტა დიდად განაპირობა საქართველოს ეკონომიკური და, ზეერვისათვის მივლინებული გრაფის მუსინ-პუშკინის მოხსენებამ, რომელიც საქართველოს ხატავდა როგორც დიდი ეკონომიკური შესაძლებლობის, წიაღისეულით მდიდარ, აზიასთან რუსული ვაჭრობის გაინტენსიურებისათვის საჭირო ქვეყანას¹.

რუსეთის საფეიქრო მრეწველობისათვის. რომელიც XIX საუკუნის დასაწყისში მრეწველობის ყველაზე დაწინაურებულ დარგს წარმოადგენდა. საჭირო ნედლეულის ძიება აქტიურად წარმოებდა. უცხოეთიდან შემოტანილი ნედლეულის შესაცვლელად რუსი მრეწველები კოლონიურ სამფლობელოებში უფრო იაფ წყაროებს უმიზნებდნენ და ამ მხრივ. ამიერკავკასია — მატყლის, ბამბის და აბრეშუმის ქვეყანა. მათ ფართო პერსპექტივებს უსახავდა. ცნობილია, რომ საქართველოს პირველი მმართველი, ავანტიურისტი კოვალენსკი აქტიურად ეწეოდა მატყლით სპეკულაციას და თბილისში მაუდის ფაბრიკის აშენებასაც კი აპირებდა². მთავარმართებელმა ციციანოვმა საქართველოში ჩამოსვლისთანავე დაიწყო ზრუნვა თბილისში ბამბის ძაფსახვევი ფაბრიკის ასაგებად. რომელსაც პეტერბურგის ალექსანდროვის ფაბრიკა ბამბის ძაფით უნდა მოემარაგებინა. პეტერბურგში ძაფის გაგზავნას ციციანოვი ვარაუდობდა შავი ზღვით ტაგანროგამდე და იძლეოდა იმის გაანგარიშებას, თუ რამდენად იაფი და მომგებიანი იქნებოდა ეს ნედლეული რუსული მრეწველობისათვის. ბაქოს სახანოს დაპყრობისთანავე რუსეთის მთავრობის წრე-

¹ П. Бутков, Материалы для новой истории Кавказа, ч. II, стр. 464.

² Акты, т. II, стр. 247.

ებში იხილებოდა პროექტი ბაქოში ბამბეულისა და აბრეშუმ-საქსოვი ფაბრიკების დაარსების შესახებ¹. გენერალმა კნორინგმა 1802 წელს პოლკოვნიკ დრენიაკინს მისცა საიდუმლო დავალება დაწერილებით შეესწავლა და აღეწერა ქართლ-კახეთის ეკონომიკური რესურსები, ღუქნებისა და ფაბრიკების რიცხვი, ქალაქებში გამართული ბაზრობანი, საბაზრო პროდუქციის წყაროები, გზები, მეთევზეობისა და ხე-ტყის დაცურებისათვის გამოსადეგი მდინარეები, წიაღისეული სიმდიდრენი, მოსახლეობის რაოდენობა, მამულების ვარგისიანობა, ერთი სიტყვით, ყველაფერი, რაც ეკონომიკურ ცხოვრებას შეეხებოდა. ეს. როგორც პროფ. პ. გუგუშვილი შენიშნავს, უნდა ყოფილიყო „ვრცელი გეგმა ამ ქვეყნის შესწავლის, ე. ი. ეკონომიკური დაპყრობისა—კოლონიური ძარცვისა და ექსპლოატაციისათვის“.² ასეთივე აღწერას იმერეთის სამეფოში აწარმოებდა საგანგებოდ მივლინებული რუსი მოხელე სოკოლოვი³. სამეგრელოს სამთავროს შეერთებას პოლიტიკურ ინტერესებთან ერთად საფუძვლად ედო ეკონომიკური სარგებლობის თვალსაზრისი. ციციანოვი სამეგრელოს შემოერთებას ამზადებდა და იმპერატორს უსაბუთებდა ამ კუთხეში დამკვიდრების დიდ ეკონომიკურ სარგებლობას. ლიტენოვმა 1804 წელს შეადგინა კიდევ სამეგრელო-იმერეთის კოლონიური ათვისების გეგმა, რომელშიაც მთავარი ადგილი ეჭირა მინდვრების დამუშავებას, ტყეების ექსპლოატაციას გემთმშენებლობისათვის, პოტასიუმისა და შალეულის ქარხნებისათვის ნედლეულის გატანას, მარილით ვაჭრობას

¹ М. К. Рожкова, Экономическая политика царского правительства на Среднем Востоке и русская буржуазия, 1949, стр. 133-139.

² პ. გუგუშვილი, საქართველოს და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX—XX სს., ტ. 1, 1949, გვ. 92.

³ იქვე, გვ. 95.

და სხვ. „დრო აღმოაჩენს მეურნეობის ახალ დარგებს, რომ-
ლებიც ჯერ უცნობია“—დასძენდა სოკოლოვი¹. 1804 წელს-
ვე ციციანოვი ასტრახანის პოლკის მეთაურს გენერალ ზავა-
ლიშინს ატყობინებდა სამეგრელოსა და იმერეთის მდინარე-
ებში თევზის სიუხვეს და სთხოვდა გამოეგზავნა სპეციალის-
ტი, რომელიც იჯარით ხელსაყრელ პირობებში მოაგვარებდა
თევზჭერის საქმიანობას². ლიტვინოვი ციციანოვს რჩევას აძ-
ლევდა მოეგვარებინა სამეგრელოში ზღვის სანაპიროზე შე-
შის დამზადება და ყირიმში გატანა, აბრეშუმის პარკისა და
ნართის შესყიდვა რუსეთის ბაზრისათვის³.

ამიერკავკასიაში ვაჭრობის ინტენსიური გაჩაღების ერთ-
ერთ პირველ დაბრკოლებას წარმოადგენდა აქ გაბატონებუ-
ლი შინაფეოდალურ საბაჟოთა (ე. წ. რახტარების) სისტემა.
საგზაო გადასახადის გარდა ბაჟი ედო ყველა საქონელს, რაც
კი ბაზარზე გავიდოდა. ბაჟები იჯარით იყო გაცემული. მარტო
თბილისში რუსეთის მმართველობის დამკვიდრების დროს ბა-
ჟის 15 იჯარა იყო გაცემული. ბაჟების ეს სისტემა დიდად
აფერხებდა ვაჭრობას. აძვირებდა საქონელს, კომერსანტებს
შორიდან საქონლის შემოტანის ხალისს უკარგავდა. შემოტა-
ნილ საქონელზე მაღალი ბაჟებით მეტად უკმაყოფილონი იყ-
ვნენ მოსკოველი ვაჭრები. რომლებმაც ამის თაობაზე 1802
წლის დეკემბერში იჩივლეს კიდეც ციციანოვთან. ციციანოვ-
მა პირველმა მიაქცია ყურადღება ვაჭრობის შემფერხებელი
ამ სისტემის ლიკვიდაციის აუცილებლობას და ენერგიულად
იშუამდგომლა პეტერბურგის წინაშე საბაჟოთა არსებული სის-
ტემის გაუქმების შესახებ.⁴ ციციანოვის პროექტი მოწონე-

¹ პ. გუგუშვილი, საქართველოს და ამიერკავკასიის ეკონომი-
ური განვითარება XIX—XX სს. ტ. 1, 1949, გვ. 421-422.

² Акты, т. II, стр. 419.

³ იქვე, გვ. 241.

⁴ Акты, т. II, стр. 244-246.

ბულ იქნა და 1804 წლის 4 მარტის განკარგულებით რუსეთის აღრინდელი ამიერკავკასიული მფლობელობის მთელ ტერიტორიაზე მხოლოდ 4 საბაჟო იქნა დატოვებული (სურამის, წალკის, კარაკლისის, შამშადილის)¹.

ციციანოვმა ფაქტიურად ვერ განახორციელა მრავალრიცხოვან საბაჟოთა ლიკვიდაცია. მალე კავკასიას ახალი მთავარმართებელი გუდოვიჩი მოევლინა, რომელმაც საბაჟოების საკითხს სხვაგვარად შეხედა და იგი ხაზინის შემოსავლის ერთ-ერთ მთავარ წყაროდ მიიჩნია. კომერციის მინისტრ რუმიანცევისადმი მოხსენებაში გუდოვიჩმა დაასაბუთა, რომ შეუძლებელია ადგილობრივ საბაჟოთა გაუქმება. რადგან იგი ხაზინის მთავარ ფულად წყაროს წარმოადგენსო. ბაჟის ქართული წესით აკრეფის თაობაზე გუდოვიჩს პეტერბურგში დაეთანხმნენ და 1804 წლის განკარგულება მოხსნილ იქნა. მაგრამ თბილისელი და მოსკოველი ვაჭრები კვლავ დაჟინებით აღდგნენ საბაჟოთა ქართული წესების წინააღმდეგ. „საქართველო სხვა არაფერია, თუ არა მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობის ახალი ოლქი“ და საკვირველია, რომ ქართული საბაჟო ფულს იღებს „რუსულ ქალაქ თბილისიდან რუსეთში გატანილ საქონელზე“. — ნათქვამია ერთ-ერთ ასეთ საჩივარში². ვაჭრების შეუპოვარმა ჩივილმა პეტერბურგის კომერციის სამინისტრო აიძულა ისევ გადაეხედა ამ საკითხისათვის და ნაწილობრივ აღედგინა 1804 წლის განკარგულება. ყოველ შემთხვევაში. შინაგანი ბაჟები რუსეთიდან საქართველოში შემოტანილ საქონელზე მოხსნილ იქნა.

¹ М. К. Рожкова, Из истории экономической политики царизма в Закавказье. жур. «Историч. запiski», Москва, 1946. стр. 172.

² იქვე.

ეკონომიკურ დარგში ფართო მიზანდასახულობათა მიუხედავად. XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში ცარიზმი მაინც ვერ ახერხებდა გადაედგა მნიშვნელოვანი პრაქტიკული ნაბიჯები საქართველოს ეკონომიკური ათვისების საქმეში. ამიერკავკასია ამ დროს განუწყვეტელი ომების ასპარეზს წარმოადგენდა და ცარიზმის ძირითად ამოცანას ამიერკავკასიაში მტკიცე გაბატონება, ირანელ და თურქ დამპყრობთა ფეხის ამოკვეთა წარმოადგენდა. ომში მობილიზებული იყვნენ ადგილობრივი ძალები, ყველაფერი ომის ინტერესებს ექვემდებარებოდა. ეს ომები და აჯანყებანი მშვიდ ცხოვრებას და სამეურნეო-ეკონომიკურ აღმავლობას გამორიცხავდა.

ამიერკავკასიის ბაზრის დაუფლების შეუძლებლობით უნდა აიხსნას ის დათმობები, რაც ცარიზმმა უცხოური ვაჭრობის მიმართ 1821 წლის ე. წ. შეღავათიანი ტრანზიტის დაშვებით განახორციელა.

ერმოლოვის შუამდგომლობით ცარიზმის მიერ დაშვებულმა შეღავათიანმა ტრანზიტმა ამიერკავკასიის ვაჭრობას გზა გაუხსნა ევროპის ბაზარზე. პარტო-ფრანკოს უფლებით რედუტ-კალეში გახსნილი ნავსადგური მნიშვნელოვანი სავაჭრო ბაზა გახდა, საიდანაც უცხოური საქონელი მოედინებოდა ამიერკავკასიაში და ირანისაკენ. ამოძრავდნენ თბილისელი ვაჭრებიც, რომლებიც, მართალია, ჯერჯერობით არც დიდ კაპიტალს ფლობდნენ და არც მსხვილი სავაჭრო ოპერაციების გამოცდილება გააჩნდათ, მაგრამ მაინც ხალისით ჩაებნენ აღებ-მიცემობაში. „ტრიესტში, მარსელში და სხვა ევროპულ ქალაქებში მათ მიერ ნაყიდი საქონლის ნაწილი თვით ამიერკავკასიაშივე სწრაფად სალდებოდა, ნაწილი კი სპარსეთში იგზავნებოდა. თბილისელმა ვაჭრებმა სპარსეთს გააცნეს ევროპული მანუფაქტურის პროდუქცია, რომლითაც ახლა სავსეა აქაური ბაზარი და სახალხო მოთხოვნილებას აკმაყოფი-

ლებს¹, — წერდა დიუკრუასი. თავისუფალი ვაჭრობის პერიოდში თბილისთან ერთად საქართველოს სხვა საქალაქო ცენტრებიც ცხოველი ალებ-მიცემობის ობიექტად იქცა, მაგრამ ამ შეღავათს საქართველოს ეკონომიკის ბედისათვის გადამწყვეტი როლი არ შეუსრულებია. სამეურნეო ცხოვრების საერთო ჩამორჩენილობა და მისი ნატურალურ-კარჩაკეტილი ხასიათი, ინტენსიური სასაქონლო მეურნეობის განუვითარებლობა აქტიური ვაჭრობის გაჩაღებას ჯერ კიდევ შეუძლებელს ზდიდა. განუწყვეტელი ომებისაგან ეკონომიკურად განადგურებული მოსახლეობის სყიდვითი უნარიანობა დაბალი იყო. უცხოეთთან ვაჭრობას უპირატესად კომპრადორული ხასიათი ჰქონდა და მას არსებითი გავლენა არ მოუხდენია მხარის ეკონომიკურ ცხოვრებაზე, რომელიც ჯერ კიდევ შინაგანად უძრავ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. უცხოეთთან ვაჭრობის გაცხოველების მიუხედავად, მხარის ეკონომიკურ უძრავობას კარგად ახასიათებს ა. გრიბოედოვი, რომელიც, როგორც ცნობილია, შეღავათიანი ტრანზიტის წლებში თბილისში ცხოვრობდა და ამ ვითარების მომსწრე იყო. „ვაჭრობა რამდენიმე დამოცოცხლდა 1821 წლის ბრძანებულებით. ზოგიერთი თბილისელი ვაჭარი ამ დროიდან მიემგზავრება ხოლმე საქონლისათვის ლაიპციგში, წარმატებით ასაღებს მათ აქაც და სპარსეთშიც და მნიშვნელოვან კაპიტალებს იხვეჭს. მაგრამ სახაზინო ვალდებულებებით ყველაზე მეტად დამძიმებულ შემამულეთა და მიწათმოქმედთა კეთილმდგომარეობაზე ამან სულაც არ იმოქმედა. სრულიად არ წაახალისა შინაგანი პრეწველობა. არ წარმოშვა არც ერთი ფაბრიკა, არ აყვავდა არც მიწათმოქმედება, არც მეზაღეობა... რამდენიმე წლის განმავლობაში უცხოეთის ორ-სამ ზომალდზე მეტი არ

¹ И. Дюкрусси, О внешней торговле Закавказского края. сб. «Кавказский календарь», 1853, стр. 411.

მოსდგომია სამეგრელოს ნაპირებს და არც თავისი საქონლის გასაღების ცდისათვის არ მოითხოვდნენ ადგილობრივ მკვიდრთა ნაწარმოებებს, რადგან ისინი ევროპელთათვის მოსახმარებლად გამოუსადეგარნი არიან მათი მცირე მნიშვნელობისა და არასრულფასოვნების გამო და მაშინაც, როცა თბილისის ბაზარი აკრელებულია შემოზიდული საქონლით. მეთვალყურის თვალი ამაოდ დაუწყებს ძებნას შინაურ ნაკეთობას ან პროდუქტებს, რომელზედაც მათი გაცვლა შეიძლებოდა.¹ მართალია, თავისუფალი ვაჭრობის პერიოდს მოჰყვა ამიერკავკასიაში ფრანგ მეწარმეთა (გამბა, კასტელა, ტრიბოლინო, მორენასი და სხვ.) სიხარბე ადგილობრივი ნედლეულის ბაზაზე საფაბრიკო საქმიანობის გაჩაღებისა, მაგრამ სწორედ იმის გამო, რომ შინაგანი ეკონომიკური ცხოვრების დონე დაბალი და კაპიტალისტური ურთიერთობისათვის ჯერ კიდევ მოუმზადებელი იყო. ამ წამოწყებებმა ვერ გაიხარეს, არც ეს უცხოელი მეწარმენი იყვნენ კაპიტალისტური ეპოქის წარმომადგენლები.² ფრანგი ავანტურისტები, ცარიზმის მხარდაჭერითა და შეღავათებით გათამამებულნი, ყოველგვარი კაპიტალის გარეშე მოევლინენ ამიერკავკასიას და ადგილობრივი მოსახლეობის კოლონიური ძარცვის ხარჯზე აპირებდნენ გამდლრებას.

უცხოეთთან ამიერკავკასიის თავისუფალი ვაჭრობა რუსეთის ვაჭართა ინტერესებს არ უპასუხებდა. ეს საგრძნობი გახდა ნიჟნინოვგოროდის ბაზარზე, სადაც ამიერკავკასიელი ვაჭრები უფრო და უფრო ნაკლები რაოდენობით იძენდნენ

¹ გრიბოედოვისა და ზავილეისკის მოხსენებითი ბარათი პასკევიჩისადმი. იხ. რუსი მწერლები საქართველოს შესახებ, შედგენილი ვ. შადურის მიერ. 1949, გვ. 76.

² М. К. Рожкова, Из истории экономической политики царизма в Закавказье, стр. 175.

რუსულ პროდუქციას. რუსმა ფაბრიკანტებმა განგაში ატეხეს და საგარეო ვაჭრობის დეპარტამენტში იჩივეს. რუსი ფაბრიკანტების ენერგიულ დამცველად გამოვიდა რუსეთის ფინანსთა მინისტრი კანკრინი, რომელმაც დაასაბუთა უცხოეთთან თავისუფალი ვაჭრობის იმპერიის ინტერესებთან შეუსაბამობა და ასეთი ვაჭრობის მკვეთრი შეზღუდვა მოითხოვა. 1825 წელს მინისტრთა კომიტეტში კანკრინის მიერ წარდგენილი მოხსენება ამიერკავკასიაში თავისუფალი ტრანზიტის გაუქმების მოთხოვნას შეიცავდა. ერმოლოვის კატეგორიული წინააღმდეგობის მიუხედავად, კანკრინის განმეორებით (1827 წ.) მოთხოვნასა და კავკასიის ახალი მთავარმართებლის პასკევიჩის მხარდაჭერით თავისუფალი ტრანზიტის 1831 წელს ამკრძალავი ტარიფით შეიცვალა და უცხოური საქონლისათვის გზა არსებითად დაიკეტა.

ასეთი შემობრუნება ამიერკავკასიის ეკონომიკურ პოლიტიკაში ვითარების შეცვლით იყო შეპირობებული. წარმატებით დასრულდა ომები ირანთან და თურქეთთან და ამით გადაწყდა პოლიტიკური ამოცანა. თურქმანჩაის ხელშეკრულებამ რუსეთის ვაჭრობას ამიერკავკასიაში და კასპიის ზღვაზე გზები გაუხსნა. რუსეთ-თურქეთის ომის პერიოდში ლაიპციგის ბაზარზე გზის დაკეტვამ ამიერკავკასიელი ვაჭრები უფრო მჭიდროდ ნიჟნინოვგოროდთან დააკავშირა. ადრიანოპოლის ტრაქტატით და განსაკუთრებით უნკიარ-ისკელესის შეთანხმებით რუსეთმა მოიპოვა ევროპასთან შავი ზღვით ვაჭრობის უპირატესობა. კაპიტალისტური ურთიერთობის სწრაფი განვითარების შედეგად გაიზარდა რუსეთის ბურჟუაზიის ლტოლვა განაპირა კოლონიურ მხარეებში, მათ შორის ამიერკავკასიაში. ყველა ამ ხელსაყრელმა პირობამ ცარიზმს უკარნახა ამიერკავკასიის ეკონომიკური დაზვერვისაგან, რასაც ის ძირითადად 1801—1830 წლებში აწარმოებდა. გადასული-

ყო ამიერკავკასიის უშუალო ეკონომიკური ათვისების პოლიტიკაზე.

1833 წელს თბილისში დაარსებულ იქნა „სოფლის მეურნეობის მანუფაქტურული მრეწველობისა და ვაჭრობის წამბალისებელი საზოგადოება“, 1836 წელს — „მებარეშუმეობის და სავაჭრო მრეწველობის გამავრცელებელი ამიერკავკასიის საზოგადოება“, 1831 წელს ზავილეისკის ინიციატივით შეიქმნა „ამიერკავკასიის სავაჭრო დეპო“, მომზადდა რიგი პროექტებისა ყაზან-კავკასიის, ამიერკავკასია-ირანის სავაჭრო კომპანიების მოსაწყობად. თბილისში 1831 წლიდან ამუშავდა კასტელას აბრეშუმის ძაფსახვევი ფაბრიკა, 1839 წელს თბილისშივე გაიხსნა შაქრის ქარხანა და სხვ.

30-იანი წლების სავაჭრო-საწარმოო წამოწყებებმა წარმატება ვერ მოიპოვეს და 40-იანი წლების პირველი ნახევრისათვის მათი უმრავლესობა დაიხურა. მთავრობამ სპეციალურად მოავლინა მოხელეები, რომ ამ წარუმატებლობის მიზეზები გაერკვიათ. ფინანსთა სამინისტროს მოხელე გეგენმაისტერი მოხსენებით ბარათში ძირითად მიზეზად შელავათიანი ტრანზიტის გაუქმებას ასახელებდა. 1831 წლის ტარიფმა შეზღუდა ამიერკავკასიის ვაჭრობა, სამაგიეროდ გააძლიერა კონტრაბანდაო. აღნიშნავდა გეგენმაისტერი და დასძენდა: 1831 წლის ტარიფის მიზანი იყო ამ მხარის გადაქცევა რუსეთის კოლონიად, რომელსაც უნდა მოემარაგებინა მისი სამრეწველო წარმოებანი ნედლეულით... ამ მიზნის მიღწევა შეუძლებელი იყო სხვანაირად, თუ არა ხელოვნური საშუალებებით. ამიტომაც ნაცვლად იმისა, რომ მხარისათვის ბუნებრივი განვითარების საშუალება მიეცათ, იგი პოლიტიკური და სამრეწველო ცდის ფორმად გადააქციეს... ახლანდელმა ამკრძალავმა სისტემამ მართლაც დაარღვია თბილისის ურთიერთობა დასავლეთ ევროპასთან, მაგრამ არა რუსე-

თის, არამედ თურქეთისა და სპარსეთის სასარგებლოდ, რადგან იქიდან მოედინება ყოველგვარი საქონელი როგორც აზიური, ისე ევროპული. იქითკენაა ამჟამად მიმართული ყველა მცხოვრების თვალ-ყური და ეს იმ დროს, როცა შამილს აღმართული აქვს წინასწარმეტყველის დროშა დაღესტანში, როცა მუსლიმანები ღელავენ ამიერკავკასიის სამხრეთ ოლქებშიც, მთავრობა კი ყოველმხრივ აახლოებს მათ მეზობელ ერთმორწმუნეებთან. კავკასიის იქითა მხარისათვის არაა საშიში ევროპული თავისუფალი აზროვნება. აქ საშიშია აზიური უმეცრება¹.

რუსი მოხელე, რომელიც იმპერიაში გაბატონებული ფეოდალურ-ბატონყმური იდეოლოგიის ტიპიური გამომხატველია. ამიერკავკასიის ბურჟუაზიულ განვითარებას ნაადრევ, ხელოვნურ პროცესად მიიჩნევდა. რუსეთის კაპიტალისტურ ეკონომიკას იმ დროისათვის მართლაც არ გააჩნდა საჭირო ძალები, რომ ამიერკავკასია მთლიანად ჩაეთრია თავის ოპერაციებში და მისი გეგმაზომიერი ექსპლოატაცია ეწარმოებინა. ბატონყმური სისტემა ამუხრუჭებდა და ახშობდა ბურჟუაზიის სავაჭრო-სამრეწველო წამოწყებებს არა მარტო განაპირა რაიონებში. არამედ ცენტრშიაც.

გეგენმაისტერის პროექტს ევროპული საქონლისათვის ყვლავ გზის გახსნის შესახებ მხარდაჭერა ხვდა წილად. ვორონცოვმა, რომელიც სწორედ ამ ხანებში მოევიდნა კავკასიას, ამიერკავკასიაში თავისუფალი ვაჭრობა პოლიტიკური მშვიდობისა და სტრატეგიული უშიშროების მძლავრ საშუალებად გამოაცხადა. 1846 წლის 14 დეკემბრის დებულებით ამიერკავკასიაში დასავლეთევროპული საქონლისათვის ტრანზიტი გაიხსნა. ამრიგად. 40-იან წლებში ამიერკავკასიის ეკო-

¹ М. К. Рожкова, Из истории экономической политики Российского царизма в Закавказье, стр. 195.

ნომიკური ათვისების პოლიტიკაში ბურჟუაზიული ტენდენციები შესუსტდა, კავკასიის მთიანეთის მოძრაობის აღმავლობა ცარიზმს უკარნახებდა ყურადღების კენთრი პოლიტიკური დაპყრობის დასრულებაზე გადაეტანა, მეტროპოლიის ბურჟუაზიის პირველი გატაცება, გამოწვეული ამიერკავკასიის ეკონომიკური ათვისებით, დროებით შენელდა.

რუსეთის მეტროპოლიის ბურჟუაზიის დროებითი წარუმატებლობა სრულიადაც არ ნიშნავდა, რომ საქართველო და ამიერკავკასია ამ დროისათვის ბურჟუაზიული პროცესების დასანერგად მოუმზადებელ, ნატურალურ ჩარჩოებში ჩაკეტილ და ეკონომიკურად უძრავ მხარეს წარმოადგენდა, რომლის ეკონომიკური განვითარებაც ნელი, მაგრამ მტკიცე გზით მიემართებოდა. რუსეთის ერთიანი ბაზრის სისტემაში ამიერკავკასიის ჩართვა მაინც თავის საქმეს აკეთებდა. დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოში მშვიდობის დამყარება, ლეკთა თარეშის აღკვეთა. ტყვეთა სყიდვის ლიკვიდაცია, სათავადოთა გაუქმება, ქვეყნის პოლიტიკური გაერთიანება სამეურნეო ცხოვრების წინსვლას აპირობებდა; იქმნებოდა ხელსაყრელი პირობები სავაჭრო-სამრეწველო ცხოვრების წინსვლისათვის.

40—50-იანი წლების საქართველოში ინტენსიურად მიმდინარეობდა ნატურალური კარჩაკეტილობის რღვევა, სასაქონლო მეურნეობის განვითარება, ვაჭრობის წინსვლა-აღორძინება. 40-იან წლებში თვალსაჩინოდ გაიზარდა პურის და სიმინდის ექსპორტი. საქართველოდან გატანილ იქნა 170916 მანეთის პური, 1846 წ. — 112000 მანეთის სიმინდი. 50-იანი წლების საქართველოში მოყვანილი მარცვლეულის ერთი მეოთხედი ბაზარზე გადიოდა. მშვიდობიან პირობებში დაწინაურდა საქართველოს სოფლის მეურნეობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი დარგი — მევენახეობა-მელვინეობა.

40-იან წლებამდე ქართული ღვინო ძირითადად ადგი-

ლობრივ ბაზარს ემსახურებოდა, მაგრამ სწრაფად იზრდებოდა მისი მოთხოვნილება რუსეთის ბაზარზე. ქართლ-კახეთისა და დასავლეთ საქართველოს რიგმა რაიონებმა ინტენსიურად მოკიდეს ხელი ღვინით ვაჭრობას. 1858 წ. მარტო სილნალის მაზრაში 13 500 000 ვედრო ღვინო და 1 000 000 ვედრო არაყი გაიყიდა.

განსაკუთრებული აღმავლობა განიცადა მეაბრეშუმეობამ. 60-იანი წლების დასაწყისში კახეთში 1200 ფუთ, ხოლო დასავლეთ საქართველოში 1600 ფუთ აბრეშუმს იღებდნენ ყოველწლიურად, ეს მაშინ, როცა ფუთი აბრეშუმში 100 მანეთამდე ფასობდა.

სასაქონლო დანიშნულება ჰქონდა აგრეთვე მეთამბაქოეობას და მებახჩეობას, რომლებმაც XIX საუკუნის 30—40-იან წლებში საქართველოში დიდი განვითარება პოვა. აღმავლობის გზაზე დადგა მებაღეობა, მესაქონლეობა და სხვ. უცხოური და ადგილობრივი საქონლით ვაჭრობა იმართებოდა არა მარტო მსხვილ ქალაქებში (თბილისში, ქუთაისში, გორში, თელავში და სხვ.), არამედ სასოფლო ბაზრებზეც იზრდებოდა რიცხვი ადგილობრივი მსხვილი ვაჭრობისა, რომლებსაც მნიშვნელოვანი კაპიტალი ჰქონდათ დაგროვილი. ვაჭრობასთან ერთად სწრაფად ვითარდება ხელოსნური წარმოება. იზრდებოდა ამქრული ორგანიზაციები, მრავლდებოდნენ ამქარგარეშე ხელოსნებიც. თავს იჩენდა ფეოდალურ-ამქრული ორგანიზაციების კრიზისი, წვრილი წარმოებიდან მსხვილ წარმოებაზე გადასვლის თავისუფალი კონკურენციის ტენდენციები. ჩნდებოდა კაპიტალისტური მანუფაქტურები: აბრეშუმის, შაქრის, მინის, ტყავის, საპნის; აგურის წარმოება ვითარდებოდა არა მარტო თბილისში, არამედ საბაზრო ცენტრებშიც. 1852 წელს თბილისის გუბერნიაში არსებობდა 154 საწარმო, რომელთა წლიური პროდუქცია 211 820 მანეთს შე-

ადგენდა. 1858 წლისათვის კი საწარმოთა რიცხვი 239-მდე გადიოდა, ხოლო წლიური პროდუქცია 512 320 მანეთამდე ავიდა¹. საგლეხო რეფორმის წინა წელს კი თბილისის გუბერნიაში 417 საწარმოა, რომლებმაც 688708 მანეთის პროდუქცია გამოუშვეს. მრეწველობა შედარებით სუსტად იყო განვითარებული დასავლეთ საქართველოში, მაგრამ შეიმჩნეოდა ზრდის ტენდენციები. მაგალითად, 1852 წელს ქუთაისის გუბერნიაში მოქმედებდა 12 საწარმო 6735 მან. წლიური პროდუქციით; 1861 წელს კი საწარმოთა რიცხვი 42-მდე გაზრდილა, ხოლო წლიური პროდუქციის რაოდენობა 23 398 მანეთამდე².

კაპიტალისტური მეურნეობის განვითარებას თან ახლავს ქალაქების დაწინაურება, სავაჭრო-სამრეწველო მოსახლეობის ზრდა. იზრდება რაოდენობა დაქირავებული მუშებისა; დაქირავებული შრომა ქვეყნის ეკონომიკაში მტკიცე და მზარდ პოზიციას იკავებს.

ქვეყნის სავაჭრო-სამრეწველო განვითარების მხარდამხარ ფეოდალურ-ბატონყმური სისტემის კრიზისი, მის წიაღში წარმოშობილი ჯერ კიდევ სუსტი, მაგრამ სიცოცხლისუნარიანი ბურჟუაზიული ურთიერთობის განვითარება აქაც, ისე როგორც რუსეთში, შესამჩნევია ცხოვრების ყველა უბანზე. საქართველოში, ტერიტორიულად პატარა და ხანგრძლივი ომებით გაპარტახებულ ქვეყანაში ეს პროცესი, ცხადია, რუსეთთან შედარებით ვიწრო მასშტაბებითა და მინიატურულ ფორმებში გვევლინება მხოლოდ, მაგრამ აქ მნიშვნელობა ენიჭება არა რაოდენობას, არამედ პროცესის თვისებრივ მხარეს. თვისებრივად კი რუსეთის ერთიანი ბაზრის ორბიტში

¹ დ. გოგოლაძე, კაპიტალისტური საწარმოები სოფლის მეურნეობასა და მრეწველობაში რევოლუციამდელ საქართველოში, 1959, გვ. 26.

² იქვე. გვ. 222.

მოქცეული საქართველო ძველი და ახალი ურთიერთობის სამკვდრო-სასიცოცხლო შეჯახების სიმწვავეს განიცდის. ჩვენ-შიაც კვდება ძველი და იზადება ახალი, რომელიც ნელა და მტკივნეულად მიიწევს წინ დრომოქმეული ურთიერთობით ჩახერგილ გზაზე. ამასთან არ უნდა დავივიწყოთ ისიც, რომ საქართველო რუსეთის კარიზმის განაპირა ეკონომიკური მხარეა და სწორედ ეს მდგომარეობა განაპირობებს ეკონომიკური განვითარების მძიმე და ამასთან ცალმხრივ, სპეციფიკურ ხასიათს.

საქართველოს ეკონომიკური ცხოვრების აღმავლობისათვის პირველი რიგის აუცილებელ ღონისძიებას ფეოდალურ-ბატონყმური ურთიერთობის ლიკვიდაცია წარმოადგენდა.

60-იანი წლების ბურჟუაზიული რეფორმები კარიზმმა ამიერკავკასიაში, ისევე როგორც რუსეთში, მისი დასაყრდენი წოდების — თავადაზნაურობის ინტერესების დაცვით ჩაატარა და კიდევ უფრო უმოწყალოდ გაძარცვა გლეხები, ვიდრე რუსეთში.

ამიერკავკასიაში, როგორც კოლონიურ ქვეყანაში, ბურჟუაზიული ურთიერთობისათვის გზის გაკაფვა და წოდებრივი პრინციპების დაშლა კარიზმს არ აწყობდა, მაგრამ იმავე ძალამ, რომელმაც აიძულა იგი მოეხდინა ბატონყმობის გაუქმება რუსეთში, კარიზმი განაპირა კოლონიურ რაიონებშიც ასეთი დათმობის აუცილებლობამდე მიიყვანა. სამაგიეროდ, საგლეხო რეფორმა და საერთოდ მომდევნო ბურჟუაზიული რეფორმები ამიერკავკასიაში განხორციელდა შეკვეცილად, კოლონიური მფლობელობის ინტერესთა მაქსიმალური გათვალისწინებით და იმ ფენების გულის მოსაგებად, რომლებიც სოციალური თვალსაზრისით კარიზმის საიმედო ბურჯად იყვნენ მიჩნეული.

გლეხთა განთავისუფლების კანონი ამიერკავკასიაში პირ-

ველად თბილისის გუბერნიაში გამოცხადდა. ეს იყო 1864 წლის ნოემბერში. ერთი წლის შემდეგ რეფორმა გავრცელდა ქუთაისის გუბერნიაზეც (სამეგრელოში — 1867 წელს, აფხაზეთში — 1870 წელს და სვანეთში — 1871 წელს). 60-იანი წლების მეორე ნახევარში რეფორმა ამიერკავკასიის ყველა გუბერნიაზე გავრცელდა.

ამიერკავკასიაში ცარიზმმა უფრო მტკიცედ და ენერგიულად შემოინახა ფეოდალურ-ბატონყმური ურთიერთობის გადმონაშთები. გლეხობას შეუმცირდა მიწის ნაკვეთები, არ მიეცა ტყე და საძოვარი, გადასახადები კი გაუდიდა. მემამულეებმა ფაქტიურად არათუ შეინარჩუნეს რეფორმამდელი მფლობელობა, არამედ გაათართოვეს კიდევ „ჩამონაჭრების“ ხარჯზე. ამასთან მიიღეს დიდძალი ფულადი შემოსავალი ყმების „გათავისუფლების“ გამო. ცნობილი ქართველი მოღვაწის ნ. ნიკოლაძის განსაზღვრით „რეფორმა იყო მძარცველობისა და ყაჩაღობის, სიყალბისა და დანაშაულობის დაკანონება.“¹

ბატონყმობის გაუქმებამ და მომდევნო ბურჟუაზიულმა რეფორმებმა მე-19 საუკუნის 60-იანი წლებიდან რუსეთში გზა გაუხსნეს კაპიტალიზმის განვითარებას. რეფორმებმა რუსეთი გამოიყვანა მძაფრი სამეურნეო კრიზისიდან, დააჩქარა მისი ნატურალური კარჩაკეტილობის საბოლოო დამსხვრევა. გაათართოვა მისი საშინაო და საგარეო ბაზარი. ბატონყმობის მოსპობამ რუსეთის მრეწველობას უხვად მისცა მისთვის საჭირო და მუდამ საძებარი მუშახელი და დააჩქარა ახალი საზოგადოებრივი კლასების — ბურჟუაზიისა და პროლეტარიატის ფორმირება. კაპიტალისტურ ურთიერთობათა დამკვიდრებამ რუსეთის სოფლებში და სასაქონლო მეურნეობის ინტენსიურმა ზრდამ საბოლოოდ. გლეხთა კლასის დიფერენცია-

¹ ნ. ნიკოლაძე, რჩეული ნაწერები, ტ. 1, 1931, გვ. 177.

ცია გამოიწვია. ბურჟუაზია გაბატონდა ქალაქად და სოფლად, მან ხელთ იგდო ქვეყნის ეკონომიკის საკომანდო პუნქტები. ცარიზმი ამ ახალი, ეკონომიკურად გაბატონებული კლასის ინტერესების ანგარიშგამწევი გახდა, მაგრამ რუსეთის თავდაზნაურულ კლასს რეფორმის შემდგომაც არ დაუქარგავს თავისი ყოვლისშემძლეობა. რუსეთის თავდაზნაურული კლასის ინტერესების დამცველმა ცარიზმმა თვით განახორციელა ეს რეფორმები, რათა შეენარჩუნებინა პოლიტიკური ბატონობის ეკონომიკური საფუძველი — მსხვილი მემამულური მიწათმფლობელობა. ცარიზმის მიერ შემონახული ფეოდალურ-ბატონყმური ნაშთები კაპიტალიზმის განვითარებას ყოველთვის ძნელად დასაძლევ დაბრკოლებებს უქმნიდნენ. ამიტომ, რუსეთში რეფორმის შემდეგაც მტკივნეულად მიმდინარეობდა ახალი ურთიერთობის სრული გამარჯვება მრეწველობასა და სოფლის მეურნეობაში. კაპიტალიზმს კვლავ უჭირდა ეკონომიკის სიღრმეში შეღწევა, უჭირდა ძველ ურთიერთობათა ნაშთების სრული და სწრაფი ლიკვიდაცია და ამიტომ იგი, ისე როგორც მყარ ნიადაგზე მიშვებული წყალი, მიისწრაფოდა არა სიღრმეში, არამედ სიბრტყეზე. რადგან აქ ნაკლებად შემაჩერებელი დაბრკოლებები ხვდებოდა. ამას ხელს უწყობდა ცარიზმის მიერ მე-19 საუკუნეში დაპყრობილ ტერიტორიათა სიფართოვეც.

ახალ, კაპიტალისტურ ეპოქაში იმპერიის განაპირა — კოლონიური მხარეების ეკონომიკური ათვისების პროცესი ინტენსიურად წარიმართა და ბურჟუაზიის ინტერესებს დაუმორჩილდა. კოლონიური მხარეების ეკონომიკური ექსპლოატაციის გაძლიერებისათვის ამოქმედდა რუსული და უცხოური კაპიტალი.

ამიერკავკასიაში ბატონყმური ურთიერთობის ლიკვიდაცია ცარიზმმა იმგვარად განახორციელა, რომ დაიცვა თავდაზ-

ნაურული კლასისა და მეტროპოლიის ბურჟუაზიის ინტერესები. ადგილობრივი თავადაზნაურული წოდება, რომელსაც ცარიზმი თავის კოლონიურ ქვეყანაში მძლავრ დასაყრდენ ქალად მიიჩნევდა. უხვად დააჭილდოვა გლეხების ხარჯზე, რომელთაც დროებით სარგებლობაში გაცილებით ნაკლები რაოდენობის მიწა გამოეყოთ. ვიდრე რეფორმამდე ფლობდნენ. ამასთან. შინაყმები და ხიზნები მთავრობამ საესეებით უმიწაწყლოდ დატოვა, ხოლო „ნადელის“ სარგებლობისათვის გლეხებს აუტანელი გადასახადები დააკისრა. თბილისის გუბერნიის კერძომფლობელობითი 1285747,77 დესეტინა მიწიდან 992216,11 დესეტინა, ანუ 77,17% თავადაზნაურულ საკუთრებად დარჩა¹. ქუთაისის გუბერნიის კერძომფლობელობითი 638474,19 დესეტინიდან 495,125,36 დესეტინა, ანუ 77.55% თავადაზნაურობის საკუთრებად დარჩა.

კავკასიის მეფისნაცვალი ვორონცოვ-დაშკოვი ნიკოლოზ II წარდგენილ მოხსენებაში აღნიშნავდა: „ბატონყმობის გაუქმება ამიერკავკასიაში, განსაკუთრებით კი საქართველოში, მემამულეთათვის მეტისმეტად ხელსაყრელ და გლეხობისათვის არახელსაყრელ პირობებში მოხდა. მთავრობამ საკუთრივ რუსეთში მიღებული პრინციპებისაგან განსხვავებით. გლეხთა პიროვნული დამოკიდებულების შეწყვეტის გამო თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიათა თავად-აზნაურებს გადაუხადა ყოფილ მემამულეთა გლეხების თითოეულ სულზე 25 მანეთიდან 50 მანეთამდე. რამაც შეადგინა 7 მილიონის თანხა და ამით უფრო გაზარდა ბატონყმობის დროს არსებული გლეხთა საადგილმამულო ვალდებულებების ნორმები“².

¹ Сборник статистических сведений о частном землевладении в Тифлисской и Кутаисской губерниях, под ред. Ф. Гогичашвили. 1910, стр. XI.

² Всеподданейшая записка по управлению Кавказским краем ген. - адъютанта графа Воронцова-Дашкова, 1907, стр. 68.

დაიცვა რა თავისი პირველი მოკავშირის, თავადაზნაურობის ინტერესები, ცარიზმმა მეტროპოლიის ბურჟუაზიასაც გაუხსნა ხელ-ფეხი ამიერკავკასიის ეკონომიკური ექსპლოატაციისათვის. გაძარცვული გლეხობის სახით შეუქმნა მას იაფი ადგილობრივი მუშახელი.

ცარიზმის მხარდაჭერით გათამამებულმა ბურჟუაზიამ ახალ ეპოქაში ინტენსიურად მოჰკიდა ხელი კოლონიების ეკონომიკურ ათვისებას. უპირველესი საშუალება ამ მხრივ რკინიგზა აღმოჩნდა. რუსეთის „...ბურჟუაზია იწყებს თავის კოლონიებში გიგანტური რკინიგზების შენებას. ქმნის აქ ბაზარს. შეაქვს ახალგაზრდა ქვეყანაში ბურჟუაზიული წყობილების სიმშვენიერენი. იქაც განსაკუთრებული სიჩქარით ზრდის სამრეწველო და სამიწათმოქმედო ბურჟუაზიას, ხოლო მწარმოებელთა მასას მუდამ მშიერ უმუშევართა რიგებში ისვრის“¹. — ასე ახასიათებდა ვ. ი. ლენინი რეფორმის შემდგომ ბურჟუაზიის სწრაფვას განაპირა-კოლონიური მხარეებისაკენ, რომლებშიც ცხადია, ამიერკავკასიაც იგულისხმებოდა.

საგლეხო რეფორმა ამიერკავკასიაში დასრულებული არ იყო, როცა ცარიზმმა აქ დაიწყო რკინიგზის მშენებლობა, რომელსაც მხარის ეკონომიკური ათვისებისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. 1871 წელს გაიხსნა რკინიგზის ხაზი ფოთი-ყვირილა. ხოლო 1872 წელს თბილისი-ფოთის სარკინიგზო ხაზი. 1883 წელს ამას დაემატა ბაქო-ბათუმის ხაზი. მალე ბაქო-ბათუმის რკინიგზის ხაზს ქუთაისი, ტყიბული და ბორჯომი დაუკავშირდა. თბილისი მნიშვნელოვან სარკინიგზო კვანძად იქცა. რკინიგზის მშენებლობას მოჰყვა სარკინიგზო დებოებისა და რკინიგზის მთავარი სახელოსნოს შექმნა თბილისში.

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 1, გვ. 369.

რკინიგზების გაყვანამ ერთბაშად მიიზიდა საქართველოსა და ამიერკავკასიის ბუნებრივ სიმდიდრეებს ადრევე დაზარებულ რუსი და უცხოელი საქმოსნები. მხარის მრავალფეროვანი მეურნეობის დასაუფლებლად მოზღვაჟდა რუსეთისა და უცხოეთის კაპიტალი. ბათუმის შემოერთებამ ამიერკავკასიის ვაჭრობის პერსპექტივები გაათავართო. „რკინიგზებმა, ფოსტა-ტელეგრაფმა დასერეს და შეაერთეს ვეებერთელა სახელმწიფოს დაშორებული ადგილები ერთმანეთთან და მათთან ერთად საქართველოც. გემებმა შავი და კასპიის ზღვები გააპეს და ორ ზღვათა შუა ხმელეთის მიუვალი მთები. სადაც მეფეები და მთავრები ომიანობის დროს მტრისაგან იფარავდნენ, რკინიგზებმა გახვრიტეს და ახალმა „ვეშაპმა“ მიაკივლა მიყრუებულ მიდამოებს. ბუნება და ადამიანები შეკრთნენ, გამოიღვიძეს და თვალების ფშენებით ქართველი ჯერ შორიდან მიაჩერდა ამ ცხოველს და მერე თვითვე შეაჭდა. გაჰყვა.“¹ — წერდა ლ. კეცხოველი გაზ. „ბრძოლის“ ფურცლებზე 1901 წელს. მეტროპოლიის ბურჟუაზია, როგორც წესი, ამიერკავკასიის კოლონიურ მხარეს ეკონომიკურ დანამატად მიიჩნევდა მხოლოდ. მის გეგმებში სრულიად არ შედიოდა ამიერკავკასიის საწარმოო სიმძლავრის შექმნა. ინდუსტრიული განვითარება, კოლონიურ განაპირა მხარეს მეტროპოლიის მრეწველობის ნედლეულით მომარაგება უნდა დაკისრებოდა. ამიერკავკასია ამ მხრივ ბრწყინვალე პერსპექტივებს სახავდა. აქ უხვად მოიპოვებოდა სამრეწველო ნედლეული — ნავთობი. ქვანახშირი, მანგანუმის, სპილენძი, მსუბუქი მრეწველობისათვის საჭირო ნედლეული — ბამბა. მატყლი, თამბაქო. ღვინო და სხვ. რუსი და უცხოელი კაპიტალისტები დააცხრნენ ამ ნედლეულს. ინტენსიურად დაიწყო ბაქოს ნავთობის ამოღება

¹ გაზ. „ბრძოლა“, 1901, სექტემბერი, № 1.

და მალე იგი იმპერიის უმძლავრესი ბაზა გახდა (თუ მე-19 საუკუნის 60-იან წლებში ბაქოში ნავთობის მოპოვება 557000 ფუტის არ აღემატებოდა, 1902 წლისათვის მან 637,7 მილიონ ფუტს მიაღწია). ბაქოს ნავთობის ექსპორტი მსოფლიო ბაზარზე ბათუმის ნავსადგურიდან წარმოებდა. ამან ბათუმის სამრეწველო აღმავლობა განაპირობა. დაიწყო ჭიათურის მანგანუმისა და ტყიბულის ქვანახშირის მოპოვება, სპილენძის გამოდნობა. მხარის ეკონომიკური ექსპლუატაციის ინტენსიურად დაწყებამ საქართველოსა და ამიერკავკასიაში რიგი სამრეწველო საწარმოების აგების საჭიროებაც გამოიწვია. ცარიზმში ძუნწად მიდიოდა ამ დათმობაზე, რადგან კოლონიურგანაპირა მხარეში პროლეტარიატის მრავალრიცხოვანი კადრის გაჩენისა ეშინოდა. მიუხედავად ამისა, ბურჟუაზიული საქმოსნები აქ მარცხ აგებდნენ ახალ-ახალ საწარმოებს, რომელთა ძირითადი დანიშნულება იაფი ნედლეულის ადგილობრივი დამუშავება და ღიდძალი მოგების მიღება იყო. მრეწველობის წამყვანი დარგების განვითარება კი ხელოვნურად ფერხდებოდა, რუსეთის ბურჟუაზიას უფრო აწყობდა რუსეთიდან შემოეტანა თავისი საფაბრიკო-საქარხნო პროდუქცია. კოლონიის, როგორც გასაღების ბაზრის, დანიშნულება ამ მხრივაც ვლინდებოდა. ამიერკავკასიის ნახევრად კუსტარული საწარმოები ველარ უძლებდნენ იაფი და მაღალხარისხოვანი საფაბრიკო პროდუქციის კონკურენციას. „თანდათან იდევნებოდა ადგილობრივი საუკუნეობრივი „შინამრეწველური“ სარეწები, რომლებიც ეცემოდნენ მოსკოვიდან შემოტანილი ფაბრიკატების კონკურენციის გამო. ეცემოდა იარაღის ძველებური წარმოება ტულიდან და ბელგიიდან შემოტანილ ნაწარმთა კონკურენციის გამო, ეცემოდა რკინის შინამრეწველური დამუშავება შემოტანილი რუსული პროდუქციის კონკურენციის გამო, აგრეთვე სპილენძის, ოქრო-ვერცხლის, თი-

ხის, ქონისა და სოდის, ტყავის და სხვ. შინამრეწველური და-
მუშავენა; ყველა ეს პროდუქტი უფრო იაფად მზადდებოდა
რუსეთის ფაბრიკებში, რომლებიც კავკასიაში გზავნიდნენ თა-
ვის ნაწარმს. ეცემოდა რქის დამუშავება ყანწად საქართვე-
ლოში ფეოდალური წყობილებისა და მისი ისტორიული ნა-
ღიშების დაცემის გამო, ეცემოდა ქუდის სარეწი აზიური კოს-
ტიუმის ევროპულით შეცვლის გამო, ეცემოდა რუმბებისა და
ქვევრების წარმოება ადგილობრივი ღვინისათვის, რომელიც
პირველად გამოჰქონდათ გასაყიდად (რაც იწვევდა მექასრეო-
ბის განვითარებას) და რომელიც თავის მხრით იპყრობდა
რუსეთის ბაზარს. ამრიგად, რუსეთის კაპიტალიზმი კავკასიას
ითრევდა საქონლის მსოფლიო ბრუნვაში, ანიველირებდა მის
ადგილობრივ თავისებურებებს — ძველებური პატრიარქალუ-
რი კარჩაკეტილობის ნაშთს — ჰქმნიდა ბაზარს თა-
ვისი ფაბრიკებისათვის... კავკასიის გაძლიერებული კოლონი-
ზაციისა და მისი მიწათმოქმედი მოსახლეობის გაძლიერებუ-
ლი ზრდის პროცესთან ერთად წარმოებდა აგრეთვე (ამ ზრდით
მიჩქმალული) პროცესი მოსახლეობის მიზიდვისა მიწათმოქ-
მელებიდან მრეწველობისაკენ.“¹

ამრიგად, რაც ცარიზმმა ამერკავკასიაში ვერ გააკეთა
XIX ს. პირველ ნახევარში—ვერ აითვისა იგი ეკონომიკურად,
XIX ს. მეორე ნახევარში განახორციელა. საგლეხო რეფორ-
მის შემდეგ სწრაფად წარიმართა ამიერკავკასიის ეკონომიკუ-
რი ათვისება, რაც ამავე დროს ამ მხარეში სამრეწველო ცხოვ-
რების ინტენსიურ აღმავლობას მოასწავებდა.

XIX ს. 90-იან წლებში საქართველოში შეიქმნა მთელი
რიგი სააქციო საზოგადოებები (ადელხანოვის, ტაიროვ-ალი-
ხანოვის თამბაქოს ფაბრიკების, იარალოვის ლითონდამუშა-
ვებელი მრეწველობისა და სხვ.). რუსეთის კაპიტალისტ-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 3. გვ. 703—704.

მრეწველები თავისუფალი კოხეურეხციის ვითარებაში საქართველოშიც იწყებენ მხრების გაშლას. ვაჭარ-მრეწველთა ინიციატივის წაქეზების პოლიტიკას ცარიზმი კარგად უხამებდა შინაგანი კოლონიებისათვის დამახასიათებელ მკაცრ ასიმილატორულ ტენდენციებს.

შედარებით ნელა მიმდინარეობდა კაპიტალიზმის განვითარება სოფლის მეურნეობაში. წოდებრივი მიწათმფლობელობა, რომელიც ბატონყმობის გაუქმების შემდეგაც საქართველოში ძალაში დარჩა, სოფელს გასაქანს არ აძლევდა. სოფლის ერთი მუჰა მემამულენი და კაპიტალიზმის განვითარების პერიოდში მომძლავრებული კულაკობა ფლობდა მიწების უდიდეს რაოდენობას. სოფელში ინტენსიურად მიმდინარეობდა გლეხობის სოციალური განფენების პროცესი. ეს მდგომარეობა გაპირობებული იყო სოციალური ბრძოლის ახალი ფორმებით.

ამგვარად, XIX საუკუნის პირველ ნახევარშივე თავი იჩინა საქართველოს ეკონომიკის აღმავლობამ. რომელიც კაპიტალისტური განვითარების გზაზე დამდგარი რუსეთის შემადგენლობაში საქართველოს შესვლამ შეაპირობა.

ბატონყმობის გაუქმებამ და 60—70-იანი წლების სხვა რეფორმებმა ქვეყანა განვითარების ახალ ფაზაში შეიყვანა; საქართველო კაპიტალისტური განვითარების გზაზე დადგა: ბატონყმური ურთიერთობები კვდომას განიცდიდნენ; ქალაქად და სოფლად ბურჰუაზიული ურთიერთობანი იწყებენ გაბატონებას. მაგრამ რამდენადაც ცარიზმის მიერ განხორციელებული ცვლილებები ნაძალადევი და შეზღუდული იყო, იმდენადვე ახალი ურთიერთობის გაბატონება ნელსა და მტკივნეულ ხასიათს ატარებდა.

ცარიზმმა მის საიმედო დასაყრდენს — ქართველ თავადაზნაურობას კვლავ შეუნარჩუნა ეკონომიკური ბატონობის სა-

ფუძველი — აზნაურული მიწათმფლობელობა. ეკონომიკურა წელმაგარი ფეოდალური კლასი ათეული წლების მანძილზე ისევ ებლაუჭებოდა ისტორიის სცენას და ბურჟუაზიულ ურთიერთობას გზას არ უთმობდა. ამ ორი კლასის სამკედრო-სასიცოცხლო ჭიდილის მტკივნეული პროცესი ყველაზე მეტად ექსპლოატირებული კლასების — ბატონყმური ურთიერთობიდან ფორმალურად თავისუფალი გლეხობისა და ფორმირების პროცესში მყოფი პროლეტარიატის გაძლიერებული ძარცვით ხასიათდებოდა.

ასეთ ვითარებაში კლასობრივი ბრძოლა ღრმავდებოდა, ფეოდალ-აზნაურობისა და გლეხობის შეუირიგებელ კლასობრივ ბრძოლას ერწყმოდა ბრძოლა ფორმირებულ ბურჟუაზიასა და პროლეტარიატს შორის. ეს უკანასკნელი ჯერ კიდევ სუსტი და გამოუყვეთელი იყო, მაგრამ შეგნებულობისა და ორგანიზებულობის სწრაფი ზრდის ტენდენციით ხასიათდებოდა. რეფორმის შემდგომმა ეპოქამ საქართველოში სოციალური ძალების ახლებური დაჯგუფება მოახდინა. თავდაზნაურობა დანაწევრდა და დაიშალა. ერთმა ნაწილმა ქალაქს მიაშურა და სახელმწიფო სამსახური მოძებნა, მეორე ნაწილი, მართალია, სოფელში დარჩა და მეურნეობას განაგრძობდა, მაგრამ, ახალი ეპოქისათვის მოუმზადებელი აღმოჩნდა, უზრუნველცხოვრებას შეჩვეულმა ნელ-ნელა მიჰყო ხელი მამულების დაგირავებას ან გაყიდვას. მემამულეთა მხოლოდ მცირე ნაწილმა მოახერხა თავისი მეურნეობის გარდაქმნა კაპიტალისტურ ყაიდაზე და ახალ ვითარებასთან შეგუება. დიდი ნაწილი, განსაკუთრებით წვრილი აზნაურობა, ეკონომიკურად ჩამოქვეითდა, დაძაბუნდა და ნაწილობრივ გაპროლეტარებულ სოციალურ ფენაში აითქეფა.

რეფორმის შემდგომი პერიოდი საქართველოში გლეხთა კლასის დაშლით ხასიათდებოდა. განგლეხების პროცესმა ინ-

ტენსიური ხასიათი მიიღო 70—80-იან წლებში. მცირემიწა-წყლიანი გლეხობა ვეღარ აუვიდა მემამულური იჯარისა და სახელმწიფო გადასახადების სიმძიმეს, მან ქალაქს მიაშურა, სადაც კაპიტალისტის კლანკებში აღმოჩნდა. გლეხობის მეტად მცირე ნაწილმა მოახერხა ადგილ-მამულის გაფართოება, სასაქონლო ურთიერთობის გაცხოველებით ხელის მოთბობა და ახალ სოციალურ ფენაში — ბურჟუაზიულ ფენაში გადანაცვლება, არსებითად კი საქართველოს სოფელი მემამულეთა თვითნებობით სულშეხუთული, ჩარჩ-სპეკულანტების ამარა დარჩა და სიღატაკეში, სიბნელესა და უფიცობაში იხრჩობოდა.

70—80-იანი წლებიდან — საქართველოში უკვე თვალნათლივ გამოიკვეთა კაპიტალისტური საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი ტენდენციები. გაფართოვდა საზოგადოების ბურჟუაზიული ელემენტების მოქმედების არე. შეიქმნა ახალი კაპიტალისტური წარმოებები; აღმოცენდა მომპოვებელი და დამამუშავებელი მრეწველობის მძლავრი კერები. დაიწყო ახალი სოციალური ფენის — ეროვნული ბურჟუაზიის ფორმირება. მაგრამ ეროვნული ბურჟუაზიის კლასობრივი კონსოლიდაცია ხდებოდა იმ ვითარებაში, როცა ვაჭრობა-მრეწველობაში გაბატონებული პოზიცია სომხურ და რუსულ კაპიტალს ეკავა. ეს ვითარება ქართული ბურჟუაზიის მოლონირების ხელისშემშლელი აღმოჩნდა და თავიდანვე გაუღვივა მას ოპოზიციური განწყობილება, ეროვნული თავდაცვის სულისკვეთება, რომელიც აბრად გამოიყენა თავისი კლასობრივი პოზიციის განმტკიცებისათვის ბრძოლაში.

ბურჟუაზიის კლასის ფორმირების კვალდაკვალ საქართველოს ქალაქებში მიმდინარეობდა ახალი საზოგადოებრივი ძალის — პროლეტარიატის ფორმირება. ეს პროცესი დაჩქარდა 80—90-იან წლებში. პროლეტარიატის რიგები საქართველოს სოფლებიდან გამოქცეული გუშინდელი ყმების ხარჯზე

ივსებოდა. ადრე ფეოდალური ჩაგვრით სულშეხუთული გლე-
ხობა ახლა ქალაქში, საკუთარი მკლავის ამარა დარჩენილი,
კაპიტალისტური ჩაგვრის უღელში გაება. პროლეტარიატის
გაჩენა ახალი ეტაპის დამწყები გახდა მშრომელი და ექსპლოა-
ტირებული კლასების იმ განმათავისუფლებელ მოძრაობაში,
რომელიც XIX საუკუნის დასაწყისიდანვე შეუწყვეტლად
წარმოებდა სოციალური და კოლონიური ჩაგვრის წინააღ-
მდეგ.

ბატონყმობის გაუქმებამ და კაპიტალიზმის განვითარებამ
საბოლოოდ დაამსხვრია საქართველოს ცალკეული კუთხე-
ების სამეურნეო კარჩაკეტილობა, დიდი როლი შეასრულა
რკინიგზის გაყვანამ, რომელმაც, საქართველოს ეკონომიკური
წინსვლა დიდად გააინტენსიურა. ქართველი ხალხის ეკონო-
მიკური ერთობა მტკიცე საძირკველზე დადგა, რამაც გადამ-
წყვეტი როლი შეასრულა ქართველი ხალხის ეროვნული კონ-
სოლიდაციის ხანგრძლივი პროცესის დამთავრებაში.

ეროვნული კონსოლიდაციის ინტენსიურ პროცესს წინ
ელობებოდა ცარიზმის კოლონიური რეჟიმი. ცარიზმი ახორ-
ციელებდა ქართველი ერის კონსოლიდაციის შემაფერხებელ
პოლიტიკას. მისი სუბიექტური მიზანდასახულობა ეროვნუ-
ლი კონსოლიდაციის პროგრესულ ღონისძიებებს უპირისპირ-
დებოდა. მაგრამ სხვა იყო ცარიზმის მისწრაფება და ის ობი-
ექტური შედეგები, რომლებიც რუსი და ქართველი ხალხის
თანაცხოვრებას ახლდა.

თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ობიექტურად პროგრესუ-
ლი პროცესები, ამ ორი ხალხის თანაცხოვრების შედეგად რომ
აღმოცენდა და თვით ცარიზმის ინტერესების მიღმა და საპი-
რისპიროდ ხორციელდებოდა, ჩრდილავდა და ჯაბნიდა ცარი-
ზმის მიზნებს და აჩქარებდა ქართველების ერად ჩამოყალი-
ბების ხანგრძლივი ისტორიული პროცესის წარმატებით დაგ-

ვირჯვინებას. ერთ-ერთი თვალსაჩინო ფაქტი ამ პროცესისა საქართველოს მეშათა კლასის ჩამოყალიბება იყო, რამაც ეროვნული კონსოლიდაციის პროცესის წარმატებით დასრულებაში არსებითი როლი შეასრულა.

ქართული კულტურის წინსვლა-განვითარება რუსეთთან თანაცხოვრების პირობაებში

XIII—XVIII საუკუნის ძნელბედობამ, რაზედაც ზემოთ დაწვრილებით ვისაუბრეთ, დიდად შეაფერხა ქართული კულტურის განვითარება, ხოლო მისი ზოგიერთი დარგის მკვეთრი დაქვეითებაც გამოიწვია. ქართული კულტურისათვის განსაკუთრებით მძიმე, უარყოფითი შედეგები კონსტანტინოპოლის დაცემისა და დასავლურ ქრისტიანულ სახელმწიფო რეგიონიდან მის გამოთიშვას ახლდა. ირან-თურქულ გარემოცვაში მყოფი საქართველო ამ დროიდან კულტურის სფეროშიც დაბნეული აღმოჩნდა. ამ ისტორიულ ძნელბედობას, რა თქმა უნდა, ქართველი ხალხი არასოდეს შეერიგებია. მისი კულტურული კერებიც, მტრების მიერ დაქცეული და იავარქმნილი, მთლიანად არ ჩამქრალა. მცირეოდენი გამოდარებაც კი საკმარისი იყო, რომ ფერფლგადაფარებულ შემოქმედებით კერებს ისევ გაღვივება დაეწყო. ამის ნათელი ილუსტრაციაა თუნდაც XVII საუკუნის დასასრული და XVIII საუკუნის პირველი ნახევარი, როცა ქართული კულტურა საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის აღდგენისა და მუსლიმანური მტრული გარემოცვის გარღვევის მძლავრი ტენდენციით ხასიათდებოდა. ეროვნული ერთობისათვის ბრძოლის იდეა ასულდგმულებდა არჩილის პოეზიას, ვახტანგ VI, საბა სულხან ორბელიანის მოღვაწეობას. ისინი შეუპოვრად იბრძოდნენ ირან-ოსმალეთის წამლეკავი გავლენის წინააღმდეგ.

XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ქართული კულტურის განვითარების უფრო ხელსაყრელი ვითარება შეიქმნა. ამ დროს გადაიდგა ნაბიჯები საქართველოს გაერთიანებისათვის. ერეკლე II დაუცხრომლად ზრუნავდა ქვეყნის არა მარტო ეკონომიკური დაჩიხულობიდან გამოსაყვანად, არამედ კულტურული აღორძინებისათვის, იბრძოდა გამთიშველური ძალების დათრგუნვისათვის, იკრებდა და აქეზებდა საქართველოს მთლიანობისათვის მებრძოლ ძალებს, ცდილობდა მტრული გარემოცვის გარღვევას და რუსეთთან მტკიცე კავშირურთიერთობით საქართველოს ევროპული ცხოვრების გზაზე გაყვანას ესწრაფოდა. ქართული კულტურა ამ ეპოქაში აგრძელებდა თავის ძირითად ხაზს და ქვეყნის აღდგენა-გამოხსნის კეთილშობილურ საქმეს ემსახურებოდა.

ქართულ იდეურ ცხოვრებას ახასიათებდა აზრთა ჭიდილი, მიმდინარეობათა დაპირისპირებულობა და ბრძოლა, ევროპის ბურჟუაზიული საზოგადოებრივი იდეები უკვე აქაც კპოვებდა გამოძახილს; იფურჩქნებოდა ქართული განმანათლებლობა. ერთი სიტყვით, ქვეყნის სოციალ-ეკონომიკურ ცხოვრებაში და იდეოლოგიაში ჩანდა ფეოდალურ-ბატონყმური ურთიერთობის ხრწნა-დაშლის წიაღში ბურჟუაზიული ურთიერთობის ჩასახვის პირველი ნიშნები.

მაგრამ XVIII საუკუნის დასასრულს ეს ძალები და იმედები ისევ შესუსტდა. აღა-მაჰმად-ხანმა ცუცხლს მისცა და გადაბუგა დედაქალაქის კულტურული დაწესებულებები. ერეკლეს მემკვიდრეებს, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, უნარი არ აღმოაჩნდათ განევითარებინათ ადრეული სასარგებლო წამოწყებები. პოლიტიკურ ასპარეზზე შექმნილი ეს დროებითი მარცხი, მართალია, ქართული კულტურის წინსვლის შემაფერხებელი გახდა, მაგრამ ეს მაინც დროებითი უამინდობა, მექანიკური ბარიერი აღმოჩნდა; ქართული კულტურის კე-

რები ამ დროს ისევ ღვიოდნენ და გამოდარებას ელოდნენ. მთავარი იყო მშვიდობა, რომ შემოქმედებით საქმიანობას მეტი გასაქანი მისცემოდა. ქართველი ხალხის ისტორიული ბედის შემობრუნებამ, საქართველოს რუსეთთან შეერთებამ, ქართული კულტურის შემოქმედებითი წინსვლის სწორედ ეს ხელსაყრელი ვითარება შექმნა.

XIX საუკუნე ქართული ეროვნული კულტურის დიდი აღმავლობით აღინიშნა. კულტურის ყველა დარგმა, რომელიც XIII—XVIII საუკუნეებში ერთგვარად დეგრადაციას განიცდიდა და მხარს ვეღარ უსწორებდა რუსთაველის ბრწყინვალე ეპოქას, XIX საუკუნეში განუხრელი აღმავალი გზით იწყო წინსვლა. ეროვნული კულტურის ჩახშობისათვის ცარიზმის რეაქციულ ღონისძიებათა მიუხედავად, ქართული კულტურა ამ დროიდან გამოვიდა არახელსაყრელი გარემოცვიდან, გავიდა ფართო ასპარეზზე, ეზიარა რუსეთისა და მისი საშუალებითვე ევროპის მოწინავე კულტურას.

რუსეთის მოწინავე დემოკრატიული კულტურა მთელი XIX საუკუნის მანძილზე წარმოდგენდა იმ მეტაურ და დამრაზმველ ძალას, რომელიც იმპერიაში შემავალი არარუსი ხალხების, მათ შორის, ქართველი ხალხის კულტურას თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ ერთობლივი ბრძოლისათვის წარმართავდა. ილია ჭავჭავაძე რუსული კულტურის, კერძოდ რუსული ლიტერატურის კეთილისმყოფელ გავლენას უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდა. „თქმა არ უნდა,—წერდა იგი,—რომ რუსულმა ლიტერატურამ დიდი ხელმძღვანელობა გაგვიწია წარმატების გზაზედ და დიდი ზემოქმედება იქონია ყოველს მასზედ, რაც ჩვენს სულიერს ძაღლონეს შეადგენს და ჩვენს გონებას, ჩვენს აზრს, ჩვენს გრძნობასა და ერთობ ჩვენს მიმართულებას ზედ დააჩნია მან თავისი ავ-კარგიანობა. არ არის დღეს ჩვენში არც ერთი მოღვაწე და მოქმედი კაცი

მწერლობაში, თუ საზოგადო საქმეთა სარბიელზედ, რომ თავისუფალი იყოს ხსენებულ ლიტერატურის ზედგავლენისაგან. საკვირველიც არ არის: რუსულმა სკოლამ — მეცნიერებამ გავიღო კარი განათლებისა და რუსულმავე ლიტერატურამ მოაწოდა საზრდო ჩვენს გონებასა და გამოჰკვება ჩვენი აზრი მოძრაობის გზაზედ. თვითთელი ჩვენგანი, გინდა თუ არა, უნდა დასწათებოდა ამ ორს წყაროს თავის სულიერ წყურვილის მოსაკლავად. სხვა გზა არ იყო; ამიტომაც საბუთი გვაქვს ვსთქვათ, რომ თვითთელი ჩვენგანი რუსულის ლიტერატურით გაზრდილა, თვითთულს ჩვენგანს მის გამონარკვევზედ აუგია თავისი რწმენა, თავისი მოძღვრება და თავისი საგანი ცხოვრებისა საზოგადო საქმისათვის ამ გამონარკვევის მიხედვით გამოურჩევია“¹.

დიდი ქართველი პოეტის ეს სიტყვები არ იყო რუსული კულტურისადმი მიძღვნილი პანეგირიკი, ემოციურობით გამოწვეული გადაჭარბება. იგი XIX საუკუნის რუსეთ-საქართველოს კულტურული ცხოვრების მკაცრ ობიექტურ მეცნიერულ ანალიზს ეფუძნებოდა.

* * *

საქართველოს რუსეთთან შეერთების ობიექტურად პროგრესული, კეთილისმყოფელი შედეგები, პირველყოვლისა, სახალხო განათლების დარგში გამოვლინდა.

1804 წელს თბილისში გაიხსნა პირველი სასწავლებელი, რომელიც 1830 წლიდან გიმნაზიად გადაკეთდა. ამ სასწავლებელმა დიდი როლი შეასრულა XIX საუკუნის ქართული ინტელიგენციის პირველი კადრების აღზრდაში. აქ მიიღეს განათლება შემდგომში ისეთმა გამოჩენილმა მოღვაწეებმა,

¹ ი. ჯავახიშვილი, თხზ., ტ. 2, გვ. 607.

როგორიც იყვნენ დ. ჩუბინიშვილი, დ. ყიფიანი, ლევან მელიქიშვილი, ი. გარსევანიშვილი, კ. მამაცაშვილი, ჯორჯაძე, ქართული მწერლობის უბრწყინვალესი წარმომადგენლები გრ. ორბელიანი, ნ. ბარათაშვილი, გ. ერისთავი, მ. თუმანიშვილი და სხვები.

1830 წლიდან საქართველოში სამაზრო (საერობო) სასწავლებლები გაიხსნა ქუთაისში, გორში, სამტრედიაში. 1831 წელს — ახალციხეში, სიღნაღში. 1834 წელს — დუშეთში, 1836 წელს — თბილისში. ამ სამაზრო სასწავლებლებში 1857 წლისათვის 958 მოსწავლე სწავლობდა.

ქართული ეროვნულ-დემოკრატიული ინტელიგენციის ფორმირებაში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა თბილისის სასულიერო სემინარიამ, რომელიც 1817 წელს დაარსდა. სემინარიის მთავარ მოწოდებას შეადგენდა აღეზარდა თვითმპყრობელური ხელისუფლების სასულიერო მსახურთა ერთგული არმია, მაგრამ ეს სასწავლებელი, ცარიზმის მოხელეთა ინტერესების საპირისპიროდ, ქართველ საზოგადო მოღვაწეთა აღზრდის ერთ-ერთი კერაც იყო. აქ მიიღეს განათლება ს. დოდაშვილმა, პ. იოსელიანმა, დ. ბაქრაძემ, ნ. ბერძენიშვილმა, დ. ფურცელაძემ, მ. ქიქოძემ, ი. გოგებაშვილმა, დ. ქონქაძემ, ლ. არდაზიანმა, ნ. ლომოურმა, ს. მგალობლიშვილმა, თ. უორდანიამ, მ. ჯანაშვილმა, ალ. ცაგარელმა, ვ. პეტრიაშვილმა, ნ. ხიზანიშვილმა, ნ. ცხვედაძემ და სხვებმა.

30-იან წლებში სახელმწიფო და ოფიციალურ სასწავლებელთა რაოდენობა საქართველოში ძალზე მცირე იყო. ხალხის გაზრდილ მოთხოვნილებას, ცხადია, ოდნავაც ვერ აკმაყოფილებდა. ამ ვითარებაში ერთგვარ შეღავათს საეკლესიო-სამონასტრო და საშინაო სკოლები ასრულებდნენ. სამაგიეროდ, თბილისში და სხვა მსხვილ ქალაქებში მომრავლდა კერძო სკოლები და პანსიონები. 1834 წლის მონაცემებით სა-

ქართველში იყო 72 კერძო სკოლა და 1457 მოსწავლე აღირიცხებოდა.

XIX საუკუნის 40-იანი წლებიდან, როგორც ზემოთ ვნახეთ, საქართველოს ეკონომიკური ცხოვრების წინსვლა-განვითარებამ, რაც მრეწველობის ახალი კერების შექმნაში, ვაჭრობა-აღებ-მიცემობის გაფართოებაში. ქალაქების რიცხვის ზრდაში, სოფლის მეურნეობის აღმავლობაში გამოიხატა, ევალიფიციური კადრების საჭიროება დააყენა. ცარიზმი არ თვლიდა საჭიროდ უმაღლესი განათლების კერა თვით ამიერკავკასიაში შეექმნა. 40-იან წლებში, როცა მზადდებოდა დებულება „კავკასიის სასწავლო ოლქისა და მის ქვემდებარე სასწავლებელთა შესახებ“ ნავარაუდევია იყო უნივერსიტეტიც, მაგრამ იმ დროს მეფისნაცვალმა მ. ვორონცოვმა ეს საქმე ჩაშალა იმის მომიზეზებით, რომ ამიერკავკასია ჯერ კიდევ არაა მზად თბილისში თავისი უნივერსიტეტი პქონდესო. სამაგიეროდ, ამ დროიდან ცარიზმი მეტ გულუხვობას იჩენს ქართველი ახალგაზრდობის რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებში მისავლინებლად. 1848 წლიდან კავკასიელი სტუდენტებისათვის გაიხსნა ვაკანსიები პეტერბურგის უნივერსიტეტში, უმაღლეს პედაგოგიურ ინსტიტუტში, სამართლისმცოდნეობის საიმპერატორო სასწავლებელში, გზათა კორპუსის ინსტიტუტში, სამთო ინჟინერთა კორპუსის ინსტიტუტში, გზათა სამშენებლო სასწავლებელში, სატყეო და სამიჯნო ინსტიტუტში, საიმპერატორო სამხატვრო აკადემიაში, საკომერციო სასწავლებელში, ტექნიკურ ინსტიტუტში, ლაზარევის აღმოსავლურ ენათა ინსტიტუტში, ყაზანის უნივერსიტეტში, გრიგორეცკის სამიწათმოქმედო ინსტიტუტში, ოდესის მთავარ სახელოსნო სასწავლებელში და სხვ. ამრიგად, 117 კავკასიელი ახალგაზრდა ყოველწლიურად რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებში მიემგზავრებოდა განათლების მი-

საღებად. უმრავლესობა მათგან ქართველები იყვნენ, რადგან საქართველოში სასკოლო ქსელი კავკასიის სხვა მხარეებთან შედარებით ამ დროს უფრო ხშირი იყო.

რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებში ქართველი ახალგაზრდობის მასობრივმა ლტოლვამ, რაც XIX საუკუნის 50-იან წლებიდან დაიწყო, ქართული კულტურის შემდგომ განვითარებაზე დიდი კეთილისმყოფელი გავლენა მოახდინა. პეტერბურგის, მოსკოვის, კიევის, ხარკოვის, ოდესის, ყაზანის, დერპტის უნივერსიტეტების კურსდამთავრებული ეს ახალგაზრდობა სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ წარმართავდა ქართულ ეროვნულ-კულტურულ დაწესებულებათა საქმიანობას. მათი უმრავლესობა განმსჭვალული იყო რევოლუციური დემოკრატიული იდეოლოგიით, თვითმპყრობელობისა და ბატონყმობის წინააღმდეგ საბრძოლო სულისკვეთებით, რაც მათ რუსეთის სახელოვანი სამოციანელების ჩერნიშევსკის, გერცენის, დობროლუბოვის და სხვათა მოძღვრებიდან ჰქონდათ ათვისებული.

XIX საუკუნის 60—80-იან წლებში საგანმანათლებლო ქსელი საქართველოში გაფართოვდა. გაიხსნა ახალი დაწყებითი სკოლები და გიმნაზიები. დიდი როლი შეასრულა ამ მხრივ წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ, რომელიც გამოჩენილ ქართველ მოღვაწეთა თაოსნობით შეიქმნა და ქართველი ხალხის მშობლიურ ენაზე განათლების საქმეს ენერგიულად და გეგმაზომიერად წარმართავდა.

1897 წლის აღწერის მონაცემებით 1.914.100 ქართველიდან წერა-კითხვის მცოდნე იყო 313400, უმაღლესი და დაუშთავრებელი უმაღლესი განათლებით—2.407, საშუალო და დაუშთავრებელი საშუალო განათლებით—31.718. ამრიგად, ყოველ ათი ათას სულ მოსახლეზე უმაღლესი განათლების მქო-

ნენი შეადგენდნენ 13-ს, საშუალო დამთავრებულთა რიცხვი 166¹.

მართალია, განათლების მხრივ, საქართველო ამ დროს ჩამორჩებოდა მრავალ ევროპულ ქვეყანას და ცარიზმი, თავის მხრივ, ყოველმხრივ აფერხებდა ქართველი ხალხის სწრაფვას სწავლა-განათლებისაკენ, მაგრამ განათლების დარგში XIX საუკუნეში მიღწეული შედეგები წინა საუკუნეებთან შედარებით მაინც დიდ წინსვლას, დიდ წარმატებას მოასწავებდა.

ცარიზმი ნერგავდა სიბნელეს და უვიცობას განაპირა ნაციონალურ რაიონებში, რომ აქაური მშრომელი ხალხი მორჩილებაში ჰყოლოდა. ცარიზმი ამ ხალხებში ეროვნულობის აღმოფხვრის მიზნით აუქმებდა დედაენაზე სწავლებას, მიმართავდა რუსიფიკაციის პოლიტიკას, აფერხებდა ეროვნულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებათა საქმიანობას.

XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან, განსაკუთრებით XX საუკუნის დასაწყისში ქართველი დემოკრატიული ინტელიგენცია ენერგიულად იბრძოდა ქართული უმაღლესი სასწავლებლის გახსნისათვის, მაგრამ ამ მისწრაფებას წინ ეღობებოდა ცარიზმი, რომელსაც ეშინოდა პირველ რიგში იმისა, რომ ეს დაწესებულება „სეპარატიზმის“ და „სოციალისტური პროპაგანდის“ ცენტრად არ გადაქცეულიყო.

სწორედ იმ პერიოდში, როცა ცარისტული პრესა თბილისში უმაღლესი სასწავლებლის გახსნას წინ ეღობებოდა, ბოლშევიკური „პრავდა“ გამოვიდა საგანგებო წერილით, რომელიც თბილისში უმაღლესი სასწავლებლის გახსნის საჭიროებას ასაბუთებდა და რეაქციონერთა ნამდვილ ზრახვებს აამკარავებდა.

¹ კ. ანთაძე, საქართველოს მოსახლეობა XIX საუკუნეში. თბილისი, 1973, გვ. 294—297.

„30 წელზე მეტია, რაც კავკასიის მოსახლეობა ითხოვს უნივერსიტეტის გახსნას თბილისში, — წერდა გაზ. „პრავედა“ 1912 წ., — უკვე ორ მილიონ მანეთზე მეტია შეგროვილი ამ მიზნისათვის და უნივერსიტეტი მაინც არ არის და არა. მინისტრთა საბჭოში ამ საკითხის განხილვა ჯერ კიდევ არ დამთავრებულია. იქ ჯერ კიდევ ისმენენ პოლიციის დეპარტამენტის დირექტორის ბატონ ზუევის ცილობას, რომელიც შიშობს, რომ კავკასიის უნივერსიტეტის გახსნით ამბოხი კიდევ უფრო განმტკიცდება კავკასიაში, მემარჯვენე გაზეთები მხარს უჭერენ პოლიციის დეპარტამენტს.

ღვთისმოშიშმა „კოლოკოლმა“ ყველა „დიდ და პატარა“ ზარს შემოჰკრა და ამტკიცებს, რომ კავკასიის უნივერსიტეტი — ეს რევოლუციის ახალი ღიშაგრაა.

„ნოვოე ვრემია“ გვაშინებს ახალი უნივერსიტეტისათვის ფული არ გვეყოფათ და ამას ამბობს სწორედ მაშინ, როცა ძუნწები 500 მილიონ მანეთზე მეტის ჩაჯიბვას აპირებენ.

„ზემშჩინა“ ღაღადებს იმაზე, რომ საკმაო რაოდენობით არ გვყავს პროფესორებიო და ეს მაშინ, როცა ათობით პროფესორს ითხოვენ სამსახურიდან. ყველა ვინც თავს იცავს სინათლის ყოველგვარი სხივისაგან, შიშმა შეიპყრო და იბნევიან მტკიცების დროს. სინათლის შიში ყოველთვის იყო და დარჩება როგორც იმათი განმასხვავებელი ნიშანი, ვისთვისაც ხელსაყრელია უკუენთში ხალხის ყოფნა“.¹

მოტანილი სტატია ერთი ყველაზე ნათელი ილუსტრაციაა იმისა, თუ კოლონიური ამიერკავკასიის მიმართ ცარიზმისა და რუსეთის მოწინავე ადამიანების ინტერესები ერთმანეთთან როგორ იყო დაპირისპირებული. „სინათლის სხივის შიშით იყო შეპყრობილი“ ცარიზმი, როცა ხალხის განათლებას გზას უხშობდა, გაზ. „პრავედა“, ახალი, მოწინავე, რევოლუციური

¹ გაზ. „პრავედა“, 1912 წ., 26 მაისი.

რუსეთის იდეალების გამომხატველი გაზეთი კავკასიაში უნი-
ვერსიტეტის იახსნას მიესალმებოდა და ამ საკმარის ჩამშლე-
ლებს დაუნდობლად ამზეურებდა.

* * *

თავის ქვეყანაში უმაღლესი განათლებისა და სამეცნიერო
კვლევა-ძიების კერებს მოკლებული ქართველი ინტელიგენ-
ცია XIX საუკუნის მთელ მანძილზე რუსეთში ეწეოდა ნაყო-
ფიერ მეცნიერულ საქმიანობას.

XIX საუკუნის დასაწყისში — რუსეთის სწრაფი გამოლვი-
ძებისა და კულტურული აღმავლობის ეპოქაში — პეტერ-
ბურგსა და მოსკოვში თავი მოიყარა სამშობლოდან სხვადა-
სხვა დროს გადახვეწილმა ქართულმა ფეოდალურმა ინტელი-
გენციამ, რომელიც ამ ქალაქების კულტურულ ცხოვრებაში
ენერგიულად ჩაება. ამ ინტელიგენციას თითქმის გამოუნელდა
საქართველოში ცარიზმის რეჟიმის შემოღებით გამოწვეული
უკმაყოფილება. იგი ხარბად დაეწაფა იმ სიახლეს და მიღწე-
ვებს, რაც რუსეთის კულტურულ ცხოვრებას ახასიათებდა.
აქ დაწერა ი. ბატონიშვილმა თავისი „კალმასობა“, სადაც გა-
ბედულად გაილაშქრა ქართული ფეოდალური არისტოკრატი-
ის რეაქციული იდეოლოგიის წინააღმდეგ და განავითარა გან-
მანათლებლური შეხედულებები. აქ აღგენდა დავით ბატო-
ნიშვილი ქართული სახელმწიფოებრივი ორგანიზმის გარდა-
ქმნის პროექტს და მშობლიური ქვეყნის ისტორიის შესანიშ-
ნავ წიგნებს წერდა. აქ მოღვაწეობდა თეიმურაზ ბაგრატიო-
ნი, რომელიც მალე გაიცნო მსოფლიომ ქართველოლოგიაში
შექმნილი შესანიშნავი გამოკვლევებით. აქ იწერებოდა ქარ-
თული სახელმძღვანელოები მეცნიერების სხვადასხვა დარ-
გში მსოფლიოს მეცნიერების მიღწევათა გათვალისწინე-

ბით და ქართულ ენაზე ითარგმნებოდა რუსეთისა და უცხოეთის ლიტერატურის საუკეთესო ნიმუშები.

თეიმურაზ ბატონიშვილმა და რუსეთის მეცნიერთა აკადემიის მიერ მოწვეულმა ფრანგმა ორიენტალისტმა მარი ბროსემ 30-იანი წლის გეორგ ნახევრიდან პეტერბურგში დიდად ნაყოფიერი მეცნიერული მუშაობა გააჩაღეს ქართველოლოგიაში.

პეტერბურგის უნივერსიტეტის კურსდამთავრებული დავით ჩუბინიშვილი ლექსიკოლოგიაში თავისი სახელოვანი ბიძის — ნიკო ჩუბინიშვილის კვალს გაჰყვა და 1840 წელს გამოაქვეყნა პირველი ნაშრომი (რუსულ-ქართულ-ფრანგული ლექსიკონი), რომელმაც საიმპერატორო აკადემიის მაღალი ჯილდო, დემიდოვის პრემია დაიმსახურა.

დ. ჩუბინიშვილმა აქტიური მონაწილეობა მიიღო პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტის გახსნაში და ამ ფაკულტეტზე ქართულ ენას მკვიდრი საფუძველი შეუქმნა.

ქართველოლოგიური კერა პეტერბურგის უნივერსიტეტში ახალი ძალით გაჩაღდა მის შემდეგ, როცა დ. ჩუბინიშვილს გვერდით ამოუდგა ალ. ცაგარელი, შესანიშნავი ქართველი ისტორიკოსი და ენათმეცნიერი.

ქართველოლოგიური კვლევა-ძიება პეტერბურგის უნივერსიტეტში კიდევ უფრო გაცხოველდა მას შემდეგ, როცა იქ 1888 წელს სამუშაოდ დარჩა კურსდამთავრებული ნიკო მარი, ხოლო ათი წლის შემდეგ ივანე ჯავახიშვილი. ამ ორი დიდი მეცნიერის ინტენსიურმა გეგმაზომიერმა საქმიანობამ მეცნიერული ქართველოლოგია დიდად წასწია წინ. ივ. ჯავახიშვილის მოღვაწეობა, ამასთან, წარიმართა ქართული უნივერსიტეტის დაარსებისათვის მიზანსწრაფული საქმიანობით, რამაც პეტერბურგის უნივერსიტეტის ქართველი სტუდენტობა აიყოლია და დიდი ნაყოფიც გამოიღო.

დავით ჩუბინიშვილის მეცადინეობით ქართველოლოგიის კერას საფუძველი ჩაეყარა აგრეთვე მოსკოვში. მოსკოვის აღმოსავლეთმცოდნეობის (ლაზარიათ) ინსტიტუტში დ. ჩუბინიშვილის მიერ წარგზავნილმა ილია ოქრომჭედლიშვილმა მრავალი საყურადღებო გამოკვლევა მიუძღვნა ქართველოლოგიას. ამავე ინსტიტუტში ი. ოქრომჭედლიშვილმა შემცვლელად 1888 წელს მიიწვია ალექსანდრე ხახანაშვილი, რომელმაც საქართველოს ისტორია, ქართული ფილოლოგია გაამდიდრა მსოფლიოში აღიარებული ნაშრომებით.

ქართული კულტურისა და მეცნიერების განვითარებაში დიდი როლი შეასრულა რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიამ, რომელიც ჯერ კიდევ საქართველოს რუსეთთან შეერთებამდე იყო დაინტერესებული საქართველოს წიაღისეული სიმდიდრეების კვლევით, ქართველი ხალხის ისტორიის, კულტურის საკითხების მეცნიერული შესწავლით.

1736 წელს აკადემიაში ჩამოასხეს ქართული შრიფტი და მოაწყვეს საბეჭდი დაზგა. ამ დაზგაზე დაიბეჭდა რუსულ-ქართული ანბანი. აკადემიის მიერ მოვლინებულმა ექსპედიციებმა (ი. ა. გულდენშტეტის, ვ. ვ. ზუევის, ს. დ. ბურნაშევის, მუსინ-პუშკინისა და სხვ.) დიდი როლი შეასრულეს საქართველოს შესწავლის საქმეში და მნიშვნელოვანი მეცნიერული ნარკვევები მიუძღვნეს ამ მხარეს.

რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიამ ინტენსიურად გააჩაღა მუშაობა კავკასიის მეცნიერული ათვისებისათვის.

რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის წევრის გ. ი. კლაპროტის, აკად. მიკსების, გრ. ფრენის და ა. შეგრენის ნაშრომებმა დიდი წვლილი შეიტანეს საქართველოს სიძველეების, ენის, ყოფის შესწავლის საქმეში.

საქართველოს გეოლოგიური შესწავლა მჭიდროდაა დაკავშირებული აკად. გ. აბიხის სახელთან, რომელსაც „კავკასიის

გეოლოგიის მამას“ უწოდებენ. ასევე დიდია კავკასიის მეტეოროლოგიის შესწავლაში აკად. ა. კუპფერის დამსახურება.

ქართული ხელოვნების ისტორიის შესწავლის საქმეში უდიდესია აკად. კონდაკოვის, აკად. ი. სმირნოვის და სხვ. მიერ გაწეული მუშაობა.

რუსეთში მოღვაწე ქართველი მეცნიერები მუდამ მჭიდრო კონტაქტში იყვნენ რუსეთის მეცნიერებთან, მათთან ერთად იბრძოდნენ მეცნიერებისა და განათლების საქმეში ცარიზმის მიერ დამკვიდრებული რეაქციული არაქჩეული რეჟიმის წინააღმდეგ. ქართველი სახელგანთქმული მეცნიერების დ. ჩუბინიშვილის, ალ. ცაგარელის, ალ. ხახანაშვილის, ი. გარსევანიშვილის, ე. თაყაიშვილის, დ. ბაქრაძის, ი. ჯავახიშვილის, პ. მელიქიშვილის, დ. პეტრიაშვილის, გ. წერეთლის და სხვ. მასწავლებლები და უახლოესი მეგობრები იყვნენ გამოჩენილი რუსი მეცნიერები, რომელთაც სძულდათ ცარიზმის შოვინისტური პოლიტიკა პატარა ერების მიმართ და თავიანთ მოქალაქეობრივ მოვალეობად მიაჩნდათ მათდამი დახმარება.

* * *

თურქულ-ირანულ გარემოცვაში დაბნეული ამიერკავკასიის ხალხებისათვის რუსეთთან შეერთება ისტორიულ ბედ-ილბალში შემობრუნება იყო იმ მხრივაც, რომ ეს მტრული გარემოცვა გარღვეულ იქნა და მათ გზა გაეხსნა ევროპული ცივილიზაციისაკენ.

ქართულ სახელმწიფოებრივ და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ევროპეიზაციისკენ მისწრაფება უკვე შესამჩნევი მოვლენაა XVIII საუკუნეში. ეს მიმართულება მუსლიმანურ-აღმოსავლური ექსპანსიის იდეოლოგიას დაუპირისპირდა და მიზნად ისახავდა ეროვნული კულტურის აღრინდელი ტრადი-

ციების აღორძინებას, ეროვნულ-პატრიოტული სულისკვეთების გაღვივებას ლიტერატურასა და ხელოვნებაში. ამ მხრივ დიდი მუშაობა გასწიეს ვახტანგ VI, სულხან-საბა ორბელიანმა. არჩილ მეფემ. დავით გურამიძემ. ეროვნულ-პატრიოტული მოტივი დავით გურამიშვილმა უმაღლეს დონეზე აიყვანა. ამიტომ მიაჩნდა იგი ილია ჭავჭავაძეს პირველ მწერლად. „რომელმაც ევროპეიზმი დანერგა საქართველოში“.

კვიან შუა საუკუნეების ქართულ კულტურაში ევროპეიზმი გულისხმობდა არა ევროპული იდეებისა და ფორმების მექანიკურ სესხებასა და დანერგვას საქართველოში. არამედ, პირველ რიგში, თავდაცვას აღმოსავლური კულტურის შემოტვისაგან რუსთაველისა და მისი ეპოქის კულტურული ტრადიციების გაგრძელებას, დასავლურ ქრისტიანულ ცივილიზაციასთან კავშირის აღდგენა-გაფართოებას და კუთვნილი ადგილის დაკავებას იმ დასავლურ რეგიონში, რომელსაც საქართველო XIV საუკუნიდან ისტორიულმა ძნელბედობამ ჩამოაცილა.

ცნობილია, რომ ქართველი პოლიტიკური მოღვაწენი არაერთხელ ცდილან დაეინტერესებინათ ევროპის დიდი ქვეყნები საქართველოს ბედით და ანტითურქული კოალიცია წაეჭეზებინათ. ამ მიზანს ისახავდა საბა სულხან ორბელიანის ელჩობა ევროპაში. ევროპულ ქვეყნებთან პოლიტიკურ კავშირს ესწრაფოდა ერეკლეც, რომელსაც კარგად ჰქონდა შეგნებული სახელმწიფოებრივ ცხოვრებასა და კულტურაში ევროპეიზაციის აუცილებლობა. „ჩვენი სამშობლოს მოწინავე წრეებში ინტენსიური კულტურული მუშაობა სწარმოებდა და პტიკე სამზადისი იყო როგორც სახელმწიფო წესწყობილების გასაუმჯობესებლად და ევროპულის მსგავსად გარდასამენელად ევროპული მეცნიერების, ფილოსოფიისა და მწერლობის საქართველოში გადმოსანერგად — შენიშნავს ივ. ჯა-

ვახიშვილი XVIII ს. მეორე ნახევრის საქართველოს შესახებ.

XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან საქართველოში ევროპული განმანათლებლობა მძლავრი იდეური მიმართულება გახდა, რომელმაც მიიზიდა მრავალი ქართველი მოღვაწე. თეიმურაზ, იოანე და დავით ბატონიშვილების, დ. ციციშვილის, ალ. ამილახვრის, ქართველი ფრანკომანების შემოქმედებაში განმანათლებლურმა იდეოლოგიამ წამყვანი ადგილი დაიკავა.

რუსეთთან შეერთების შემდეგ საქართველოში ფართოდ გაეხსნა კარები ევროპულ ცივილიზაციას. ეს გზა რუსეთზე გადიოდა. პეტერბურგისა და მოსკოვის ის ქართული კოლონიები, რომლებზედაც ზემოთ ვლაპარაკობდით, XIX საუკუნის დასაწყისში წარმოადგენდნენ ძირითად კერებს, სადაც ევროპული ლიტერატურის, მეცნიერებისა და ხელოვნების საუკეთესო ნიმუშები ითარგმნებოდა და საქართველოში ვრცელდებოდა.

რუსეთთან შეერთების დღიდანვე დაეტყო თბილისს ახალი, რუსულ-ევროპული გარემოს ზეგავლენა. დედაქალაქში უკვე პარიზულ მოდაზე იცვამდნენ. თბილისს პატარა პეტერბურგს უწოდებდნენ. მაღალ წრეებში სასაუბრო ენად ფრანგული ენა შემოდიოდა, განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა ახალგაზრდობის აღზრდას ევროპულ ყაიდაზე. ევროპულისადმი ასეთ დახარბებას, ცხადია, თავისი უარყოფითი მხარეც ჰქონდა და ფხიზელი მეთვალყურენი სამართლიანად ჰკილავდნენ კიდევ ამ მიზნძველობას. მაგრამ საერთოდ, ევროპეიზაციისაკენ მისწრაფება დადებითი იყო, იგი პროგრესისათვის ფეხის აწყობას ნიშნავდა. გამაბრუებელ აღმოსავლურ-მუსლიმანური ბურუსიდან სწრაფი თავის დაღწევისა და გაპო-ფხიზლებისაკენ მისწრაფებას მოასწავებდა.

ცნობილია, რომ ქართული რომანტიზმის უბრწყინვალესი წარმომადგენლები ალ. ჭავჭავაძე, გრ. ორბელიანი, ნ. ბარათაშვილი, ვ. ორბელიანი და სხვ. რუსულ და ევროპულ კულტურაზე აღიზარდნენ. ისინი ღრმად იცნობდნენ ბაირონის, შელის, გოეთეს, შილერის, პუშკინის, ლერმონტოვის შემოქმედებას, გათვითცნობიერებულნი იყვნენ იმ აზრებსა და იდეებში, რომლებიც მათი თანამედროვე რუსეთისა და ევროპის საუკეთესო შვილებს ალელვებდა. მათ ისიც კარგად ჰქონდათ გააზრებული, რომ ყველა ეს დიდი მწერალი და მოაზროვნე თავის შემოქმედებაში საზოგადოებრივ ტკივილებს ასახავდა და მშობლიური ქვეყნის ინტერესებიდან გამომდინარე. რუსულ-დასავლური ლიტერატურული სამყარო, ამ მხრივ სრულიად განსხვავებული იყო აღმოსავლურ (უპირატესად სპარსულ) ლიტერატურულ სამყაროდან, სადაც პოეზიაში ცხოვრებისეული საკითხები უკანა პლანზე იყო გადაწეული და ძირითად მოტივს თავდავიწყებული სიტყბოების კულტი წარმოადგენდა.

ცხოვრებისეულ საკითხებში ღრმა წვდომა, ერის ბედზე გულისტკივილი და საკუთარი აზრების გადმოსაცემად ყველასათვის მისაწვდომი ფორმის შერჩევა ქართველ რომანტიკოსთა შემოქმედებაში ევროპეიზმის გავლენას მოასწავებდა. ეს ამასთან იყო დავით გურამიშვილის და არჩილის ხაზის გაგრძელება. სამართლიანად წერდა ილია ჭავჭავაძე, რომ ევროპეიზმის შემოტანაში გურამიშვილის შემდეგ ახალი საფეხურია ალ. ჭავჭავაძე, გამგრძელებელი ევროპეიზმისა გრ. ორბელიანი, ხოლო ბრწყინვალე წარმომადგენელი ევროპეიზმისა ნ. ბარათაშვილი.

ნიკოლოზ ბარათაშვილის შემოქმედებით აღფრთოვანებული ილია ამ გენიალურ ქაბუჯში ყველაზე მეტად იმას აფასებდა, რომ მან „ჩვენს გულთათქმას, ჩვენს ჰკუა-გონებას

დიდი განი და სიღრმე მისცა... კაცობრიული წყურვილის მოსაკლავ წყაროს ქართველიც დააწაფა. ნ. ბარათაშვილის ევროპეიზმი მარტო ის კი არ იყო, რომ მან „მსოფლიო სევდის“ მოტივები დანერგა ქართულ ლიტერატურაში, არამედ ის, რომ ქართული სინამდვილიდან ამოდიოდა. მისი ერის გულისტკივილით იყო გამსჭვალული და ამ გზით ამალდა მსოფლიო პოეზიის ოლიმპომდე.

ქართულ კულტურაში ევროპეიზმის ნაკადი უფრო გაძლიერდა რეალისტური მიმართულების დამკვიდრებასთან დაკავშირებით. რეალიზმის გაბატონება ჩვენში, როგორც ცნობილია, შეაპირობა ფეოდალურ-ბატონყმური სისტემის კრიზისის გამწვავებამ, ცარიზმის კოლონიური რეჟიმის სიმძიმე და მის წინააღმდეგ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის აღმავლობამ, ქართულ რეალიზმზე კეთილისმყოფელი გავლენა რუსულ რეალიზმს ჰქონდა. რუსული დემოკრატიული კულტურა, რომელიც ბატონყმობისა და ცარიზმის წინააღმდეგ ბრძოლის წინა ხაზზე იდგა, რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში მყოფი ხალხების კულტურის ძალებს თავის ორგელივ იკრებდა. პუშკინი, ლერმონტოვი. გოგოლი. ბელინსკი, ჩერნიშევსკი და სხვ. წარმოადგენდნენ მანათობელ შექურას ამ ახალი ლიტერატურული მიმართულების დამკვიდრებისათვის ბრძოლაში.

ქართულ კრიტიკულ რეალიზმში მნიშვნელოვან კომპონენტს წარმოადგენდა ევროპეიზმი, იგი გულისხმობდა არა ევროპულისადმი ბრმა მიბაძვას, არამედ ცხოვრების პროგრესული ძალებისათვის გზის გაკაფვას, ხალხის საბრძოლო სულისკვეთებით აღჭურვას, პატრიოტულ შემართებას. ქართველი რეალისტები მხურვალე პროპაგანდას უწყევდნენ იმ განმანათლებლურ იდეებს, რომლებიც XIX საუკუნის ევროპას აღელვებდა. განმანათლებლობის ჯანსაღ ტრადიციებზე და-

ყრდნობით ისინი შეუპოვრად იბრძოდნენ სიბნელისა და უცი-
ლობის წინააღმდეგ. ხალხის განათლებას ქვეყნის პროგრესის
აუცილებელ პირობად აღიარებდნენ. მათ აღაფრთოვანებდა
ის დაუცხრომელი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა,
რომელსაც ესპანეთის, იტალიის, პოლონეთის, ბალკანეთის
ხალხები ეწეოდნენ.

ევროპეიზმი ქართულ ლიტერატურაში კიდევ უფრო მოქ-
ძლავრდა მას შემდეგ, რაც სამოღვაწეო ასპარეზზე ქართველი
სამოციანელები გამოვიდნენ. თერგდალეულობა ევროპეიზმსაც
გულისხმობდა. ჯერ ერთი, რევოლუციურ-დემოკრატიული
იდეოლოგია, რომელსაც თერგდალეულები რუსეთში დაეწაფ-
ნენ. მარქსამდელი პერიოდის ევროპისა და რუსეთის საზოგა-
დოებრივი აზრის საუკეთესო მონაპოვარს წარმოადგენდა.
მასში შემოქმედებითად ათვისებული იყო ყველაფერი ის. რაც
ევროპის განმათავისუფლებელმა მოძრაობამ ფრანგული გან-
მანათლებლობიდან დაწყებული დააგროვა. რა თქმა უნდა,
რუსი რევოლუციონერი დემოკრატები შორს იყვნენ ე. წ. „მე-
დასავლეთეებისაგან“ — ლიბერალ-ბურჟუაზიულ მოაზროვნე-
თაგან, რომლებიც კაპიტალისტური დასავლეთისადმი მონურ
მიბაძვას იჩენდნენ და ევროპის საზოგადოებრივი წყობილება
იდეალად მიაჩნდათ. მაგრამ რუსეთის რევოლუციური დემოკ-
რატიზმი ვერ იქნებოდა იმ დროისათვის მოწინავე მსოფლ-
მხედველობა, იგი რომ ევროპის განმათავისუფლებელი აზრე-
ბისადმი გულგრილი დარჩენილიყო და შემოქმედებითად არ
აეთვისებინა ყველა ის საუკეთესო, რაც ამ აზრმა საუკუნეთა
მანძილზე შექმნა.

პეტერბურგში სტუდენტობის წლები თერგდალეულთათვის
ღრმა ევროპული განათლების წლები იყო. მსოფლიო ლიტე-
რატურის საუკეთესო წარმომადგენელთა თხზულებანი წარმო-
ადგენდა ილიას, აკაკის, ნიკო ნიკოლაძის, გიორგი წერეთ-

ლის, კ. ლორთქიფანიძისა და სხვათა სულიერ საკვებს. ისინი დიდი მღელვარებით ადევნებდნენ თვალყურს ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას, რომელიც ევროპაში მიმდინარეობდა. იტალიის ეროვნული მოძრაობის მედროშის გარიბალდის სახელი წმიდათაწმიდა იყო ქართველ მოღვაწეთათვის. ბევრი მათგანი იტალიაში წასვლაზე და გარიბალდის რაზმელობაზე ოცნებობდა. გერცენის, ჩერნიშევსკის, დობროლუბოვის იდეებზე აღზრდილი თერგდალეულები გულწრფელად თანაუგრძნობდნენ განმათავისუფლებელ ბრძოლას ყველა ქვეყანაში. ნ. ნიკოლაძე და სხვა ქართველი სტუდენტები ჩერნიშევსკის ბინაზე ხშირად ხვდებოდნენ პოლონელ რევოლუციონერებს. ცნობილი პოლონელი რევოლუციონერი სერაკოვსკი ნიკოლაძის ახლო მეგობარი იყო. ბესარიონ ლოღობერიძე, გ. წერეთელი და სხვები პოლონელ სტუდენტებთან ხშირად მსჯელობდნენ ეროვნულ პრობლემებზე. გ. წერეთლის ყველაზე საყვარელი პიროვნება იმ დროს პეტერბურგში მყოფი ვლადისლავ ხოროშევსკი იყო. პეტრე ნაკაშიძე — ილიას დიდი მეგობარი საგანგებოდ გაემგზავრა პოლონეთში, რათა პოლონელი ხალხის ეროვნული ბრძოლის შთაბეჭდილებანი აეწერა „საქართველოს მოამბეში“. ილია ჭავჭავაძე მგზნებარე ლექსით გამოეხმაურა გარიბალდის საბრძოლო წარმატებებს („მესმის, მესმის“). ილიას დიდად აღელვებდა ფრანგი კომუნარების ბედი და მას საგანგებო ლექსი უძღვნა. აღიარებულია, რომ მთელი რუსეთის მასშტაბით ეს იყო პირველი ლექსი, რომელიც კომუნართა უბადლო გმირობას განადიდებდა და დიდ გულისწუხილს გამოთქვამდა იმის გამო, რომ კომუნის დამარცხებამ შეაფერხა ისტორიის განვითარება.

60—70-იანი წლების ქართული პრესა მუდამ კურსში იყო იმ დიდი პოლიტიკური მოვლენებისა, რომლებიც დასავლურ სამყაროში მიმდინარეობდა. იგი ფართოდ აშუქებდა ევრო-

პის ხალხთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას, ევროპული ქვეყნების ცხოვრებას, საგარეო პოლიტიკას, საზოგადოებრივ აზრს. აღსანიშნავია, რომ ევროპული ცხოვრებისადმი ქართველი პუბლიცისტების ინტერესი უშუალო იყო. ქართული პრესა დასავლურ სამყაროზე იმეორებდა არა მხოლოდ რუსული პრესის თვალსაზრისს, არამედ საკუთარი დაკვირვებებიდან გამოდიოდა. „დროების“, „ივერიის“ ფურცლებზე უპირატესად იბეჭდებოდა საზღვარგარეთულ მოვლენებზე პირადი შთაბეჭდილებანი იმ ადამიანებისა, რომლებიც თვითონ იყვნენ ამ ქვეყნებში და უშუალოდ იცნობდნენ იქაურ მოძრაობას.

ჟურნალი „საქართველოს მოამბე“ 1863 წელს თავის ფურცლებზე ცენზურისათვის დასაშვებ ფარგლებში პროპაგანდას უწევდა ევროპის განმათავისუფლებელ იდეალებს, მოუწოდებდა ქართველ ხალხს მიებაძათ ევროპელთათვის, რომლებმაც დიდი ხანია გამოიღვიძეს და ეროვნულ ბრძოლას ეწეოდნენ ექსპლუატატორების წინააღმდეგ.

1848 წლის რევოლუცია ევროპაში, ევროპის მცირე ერების ნაციონალური კონსოლიდაცია ამ ჟურნალის თითქმის ყველა ნომერში მსჯელობის საგანს შეადგენდა. ვ. თულაშვილი, დ. ყიფიანი, გ. წერეთელი და სხვები ევროპული ცხოვრების მაგალითებზე დაყრდნობით ასაბუთებდნენ ქართველი ხალხის ეროვნული გათვითცნობიერების და სოციალური და ეროვნული ჩაგვრის წინააღმდეგ საბრძოლო შემართების დროულობას და აუცილებლობას.

ქართული დემოკრატიული აზრი 60-იან წლებში უკვე ეზიარა უტოპიურ სოციალიზმს, რომელიც განმათავისუფლებელი მოძრაობის მარქსამდელი პერიოდის ყველაზე პროგრესული იდეოლოგია იყო.

ილია ჭავჭავაძის, ნ. ნიკოლაძის, ს. მესხის, გ. წერეთლისა

და სხვათა შემოქმედებაში ფართოდ აისახა უტოპიური სოციალიზმის დიდი ევროპული წარმომადგენლების ფურიეს, სენ-სიმონის, რობერტ ოუენის იდეები.

ხაზგასასმელია ისიც, რომ 60—70-იანი წლებიდან ქართველი ახალგაზრდები აქტიურად მონაწილეობდნენ ევროპის ცალკეული ქვეყნების განმათავისუფლებელ მოძრაობაში. ევროპის საზოგადოებრივი აზრის ცენტრში ტრიალებდნენ და თავიანთი წელილი შეჰქონდათ ამ აზრის განვითარებაში. საკმარისია დავასახელოთ გამოჩენილი პუბლიცისტი ნიკო ნიკოლაძე, რომელიც პარიზში, ჟენევაში და ევროპის სხვა ქალაქებში იქაურ პოლიტიკურ მოღვაწეთა წრეში ტრიალებდა და თავისი ფართო განათლებით, ნიჭით, აზრის მიმართულებით. პოლიტიკური სიმახვილით იქცევდა ევროპელ მოღვაწეთა ყურადღებას.

XIX საუკუნის 70-იან წლებში ქართველი ახალგაზრდობის ლტოლვამ შვეიცარიაში ფართო ხასიათი მიიღო.

70-იან წლებში ქართველ ახალგაზრდობას ციურიხში ჰქონდა საკუთარი კოლონია („უღელი“). ეს ახალგაზრდობა გატაცებით იყო ჩაბმული ევროპის გონებრივ ცხოვრებაში და ყოველთვის საუკეთესოს, რაც ამ მოძრაობას შეუქმნია, შემოქმედებითად ითვისებდა, რომ მისი ერის მომავლისათვის ბრძოლაში გამოეყენებინა.

XIX საუკუნის ევროპის საზოგადოებრივი აზრის ყველაზე დიდი მონაპოვარი იყო მეცნიერული სოციალიზმი, რომელიც მთელი მსოფლიოს მშრომელი და ექსპლუატირებული ხალხის იდეოლოგიური ღრწა გახდა განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში.

ქართული საზოგადოებრივი აზრი მარქსიზმს ძირითადად რუსეთის გზით ეზიარა: რუსეთის განმათავისუფლებელ მო-

ძრობაში. რომელშიც აქტიურად იყო ჩაბმული მოწინავე ქართველი ახალგაზრდობა, 70-იანი წლებიდან მხურვალედ დაეწაფა მარქსისა და ენგელსის იდეებს. ნაროდნიკული წვრილბურჟუაზიული სოციალიზმისადმი თანდათანობითი იმედგაცრუება რუს რევოლუციონერებს მარქსიზმისაკენ უბიძგებდა. 80-იან წლებში, განსაკუთრებით, პლეხანოვის „შრომის განთავისუფლების ჯგუფის“ მოღვაწეობის შედეგად, მარქსიზმის თეორიამ რუსეთში მტკიცედ დაიმკვიდრა ნიადაგი და იგი რევოლუციური ბრძოლის წამყვანი იდეოლოგია გახდა.

ქართული საზოგადოებრივი აზრი მარქსიზმს უკვე 70-იან წლებში გაეცნო რუსეთის გზით, მაგრამ აღსანიშნავია ისიც, რომ ქართველი მოღვაწენი, რომლებიც 60—70-იან წლებში საზღვარგარეთ მოღვაწეობდნენ, უშუალოდ ეცნობოდნენ მარქსიზმს ევროპაში და ქართულ პრესაში მის პროპაგანდას მიჰართავდნენ. მარქსის შესახებ პირველი საუბარი ქართულ პრესაში¹ ეკუთვნის ნიკო ნიკოლაძეს, რომელიც, როგორც აღვნიშნეთ. 70-იან წლებში ევროპის განმათავისუფლებელი მოძრაობის მხურვალე მონაწილე იყო.

70-იანი წლების ქართული პრესა მკითხველებს აწვდიდა ცნობებს იმ დიდი რევოლუციური საქმიანობის შესახებ, რომელსაც კ. მარქსის თაოსნობით შექმნილი პირველი ინტერნაციონალი ეწოდა. ამ მხრივ აქტიურობდნენ „დროების“ ჟენეველი კორესპონდენტები (ბ. ჯაფარიძე, დ. ზურაბიშვილი). 1872 წ. „დროებაში“ დ. ზურაბიშვილმა მიმოიხილა ინტერნაციონალის სამოღვაწეო პროგრამა. ასევე შექცდებოდა „დროებაში“ პარიზის კომუნის მუშათა პირველი სოციალისტური მონაპოვრის საქმიანობა. ქართული დემოკრატიული პრესა

¹ ლ. გო რ გ ი ლ ა ძ ე, ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიიდან. 1961, გვ. 190.

მხურვალედ თანაუგრძნობდა „ლუკმა პურისათვის“ მებრძოლებს, სამარცხვინო ბოძზე აკრავდა კომუნის 'ჯალათებს; პარიზის კომუნის ამბები ქართველ ახალგაზრდობას ახალ იმპულსს აძლევდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლაში.

ყოველივე ზემოთქმული უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ქართული კულტურის სწრაფი აღმავლობა XIX საუკუნეში შეუძლებელი იქნებოდა იმ განსაკუთრებული ხელსაყრელი ვითარების გარეშე, რომელშიც ჩვენი ქვეყანა აღმოჩნდა. რუსეთთან შეერთების შემდეგ საქართველო რუსეთთან ერთად საერთო-ევროპულ კულტურულ რეგიონში შევიდა. გაირღვა აღმოსავლურ-მუსლიმანური გარემოცვის რკალი და ევროპული ცივილიზაციის შუქმა ფართოდ შემოანათა. ქართველ ინტელიგენციას გზა გაეხსნა პეტერბურგისა და მოსკოვისაკენ, რუსეთის კულტურის ცენტრისაკენ, სადაც იგი რუსეთის ჰუმანურ-დემოკრატიულ საზოგადოებრივ აზრთან ერთად ევროპის კულტურის მონაპოვარსაც ითვისებდა.

ევროპეიზმი XIX საუკუნეში ფართო ხასიათის კულტურული მოძრაობა იყო, რომელიც ლიტერატურისა და ხელოვნების აღმოსავლური ზეგავლენის ნაშთებისაგან გაწმენდას და ერის სასიცოცხლო საკითხებით დაინტერესებას გულისხმობდა.

* * *

„რუსეთიდან საქართველოში ჩამოდიოდნენ არა მარტო უსულგულო მოხელენი და დამსჯელი რაზმები, არამედ რუსი ხალხის საუკეთესო შვილებიც—მწერლები, მეცნიერები, ხელოვნების მუშაკები, თვითმპყრობელობის, ბატონყმობის და კაპიტალიზმის წინააღმდეგ მებრძოლნი“¹. ა. გრიბოედოვი და

¹ ნ. ბერძენიშვილი, ვ. დონდუა, მ. დუმბაძე და სხვ., საქართველოს ისტორია, დამხ. სახელმძღვანელო, გვ. 478.

ვ. ნარეჯი, პ. შიშკოვი და ხ. პოლონსკი, მ. ლერმონტოვი და ლ. ტოლსტოი, სენკოვსკი და სოლოგუბი, კუხელბეკერი და ბესტუჟე-მარლინსკი, მ. გორკი და სხვ. გარკვეულ წლებში საქართველოში ცხოვრობდნენ. თბილისში სტუმრად ყოფილან და ქართულ კულტურაზე კეთილისმყოფელი გავლენა მოუხდენიათ პუშკინს, ოსტროვსკის, რუბინშტეინსა და მრავალ სხვას. რუსეთის დემოკრატიული კულტურის კორიფეების ასეთი ცოცხალი ურთიერთობა საქართველოსთან, თავისთავად ცხადია, დიდად უწყობდა ხელს ქართული ლიტერატურის, ხელოვნების, მეცნიერების აღმავლობას. თავის მხრივ, საქართველო და კავკასია თვითონ იყო ბევრი პოეტური ტალანტის აკვანი და მუზის შთამაგონებელი.

ქართულ კულტურაზე დიდი შთამაგონებელი ზემოქმედება ჰქონდა რუსულ დემოკრატიულ პრესას. ჟურნალები „ოტეჩესტენიე ზაპისკი“, „სოვრემენიკი“, „რუსკოე სლოვო“ და სხვ. არაღეგალურად ვრცელდებოდა ქართველ მოსწავლე-ახალგაზრდობაში. რუსული გაზეთები და ჟურნალები, რომლებიც საქართველოში გამოდიოდნენ და, რომლებშიც მოღვაწეობდნენ თვალსაჩინო რუსი მწერლები, მეცნიერები, კავკასიის თემაზე ქმნიდნენ მხატვრულ ნაწარმოებებს, ყურადღებით სწავლობდნენ კავკასიელი ხალხების ისტორიას, მათ ყოფას.

XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან რუსეთის განმათავისუფლებელმა მოძრაობამ უფრო მძლავრად გაშალა ფრთები. ბელინსკისა და გერცენის თაობას გვერდში ამოუდგა სამოციანელთა ბრწყინვალე პლეადა ჩერნიშევსკისა და დობროლიუბოვის მეთაურობით. რუსეთის რევოლუციურ-დემოკრატიული იდეოლოგია მარქსამდელი საზოგადოებრივი აზრის ყველაზე დიდი მონაპოვარი გახდა. ქართველი ახალგაზრდობა, რომელიც სამოციანი წლების დასაწყისში პეტერბურგში

სწავლობდა, გერცენის, ბელინსკის, ჩერნიშევსკის, დობროლიუბოვის იდეებს ხარბად დაეწაფა და გატაცებით ჩაება იმ დიდ სახალხო მოძრაობაში, რომელიც რევოლუციონერ დემოკრატთა მეთაურობით გაიშალა.

როგორი მოწიწებით იგონებდა ილია ჭავჭავაძე პეტერბურგში გატარებულ ოთხ წელიწადს!

„ოთხი წელიწადი იყო, რაც მე რუსეთში ვიმყოფებოდი და ჩემი ქვეყანა არ მენახა. ოთხი წელიწადი!... იცი, მკითხველო ეს ოთხი წელიწადი რა ოთხი წელიწადია! პირველი, რომ მთელი საუკუნეა მისთვის. ვინც თავის ქვეყანას მოშორებია. მეორე. ეგ ოთხი წელიწადი ცხოვრების საძირკველია, ცხოვრების წყაროს სათავეა, ბეწვის ხიდია, სიბნელის და სინათლის შუა ბედისაგან გაღებულნი; მაგრამ ყველასათვის კი არა, მარტო იმათთვის, ვინც რუსეთში წასულა, რათა ჭკუა აეარჯიშოს, ტვინსა და გულს მოძრაობა მისცეს — ფეხი აადგმევინოს“¹. ილია მისი თაობის მოღვაწეთა იდეური წრთობის წყაროდ პეტერბურგს მიიჩნევდა. „თერგდალეული“ აღიზარდა რუსულს მწერლობასა და მეცნიერებაზე და შეითვისა, შეიხორცა ნათელი აზრები რუსეთის განათლებულის საზოგადოებისა და ხელსავესე მოვიდა სამშობლო ქვეყანაში — მოუთითებდა იგი. ილია რუსული მწერლობის დიდ ზეგავლენას აღიარებდა არამარტო მისი თაობის. არამედ წინა თაობის მიმართაც. „ძველი თაობა“... აღზრდილი და განსწავლული იყო რუსულს მწერლობა-მეცნიერებაში და უცხო მწერლობაშიც, ისიც რუსულის მეშვეობით“².

რუსული ლიტერატურის ტრადიციებზე აღიზარდნენ ქართველი სამოციანელები. ი. ჭავჭავაძე. გატაცებული იყო ა. პუშკინით. იგი დიდი გულისყურით სწავლობდა მის შემოქ-

¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. 2, გვ. 10.

² იქვე, გვ. 311.

ძარცვავად იყენებდნენ. სამაგიეროდ, მიესალმებოდა იმ თანამებრძოლებსა და ახალგაზრდებს, რომელნიც რუსეთში შეღვისებულ რევოლუციურ იდეოლოგიას მისი ხალხის სულისკვეთებას და მისწრაფებას უხამებდნენ და პროგრესისათვის იბრძოდნენ. რუსეთის განმათავისუფლებელ მოძრაობაში თვალსაჩინო როლი ეკავათ ნიკო ნიკოლაძეს, ლ. დოლობერიძეს, ო. ყიფიანს, ალ. ჯაბაძეს, ზდანევიჩ-მაიაშვილს და მრავალ სხვას. რუსული ნაროდნიკობის ზეგავლენით გაჩნდა ჩვენში ხალხოსნური მოძრაობა, რომლის მესვეურებს სწორად მიაჩნდათ, რომ ქართველი ხალხის ეროვნული და სოციალური ჩაგვრისაგან განთავისუფლება მხოლოდ რუსეთის იმპერიის ხალხთა ერთობლივი ბრძოლით შეიძლებოდა.

ქართული და რუსი ხალხების ერთობლივი ბრძოლა ცარიზმისა და კაპიტალიზმის წინააღმდეგ

1956 წელს ინგლისელმა ისტორიკოსმა ბრაინ ჰირსმა „ვოკ-როსი ისტორიის“ რედაქციის სახელზე გამოგზავნილ ბარათშესანიშნავი საკითხი დააყენა: საბჭოთა ისტორიკოსები რატომ აღმდეგენ სხვაგვარ შეფასებას რუსეთის შექრას შუა აზიასში. ვიდრე ინგლისის შექრას ინდოეთში? „ჩვენთვის გაუგებარია — წერდა იგი — რატომ, მაგალითად, 1860 წელს ისეთი ქვეყნისათვის როგორც არის ბუხარა, უფრო პროგრესული იყო შეერთება რუსეთთან, ვიდრე დიდ ბრიტანეთთან. დიდად სასარგებლო იქნებოდა შუა აზიისა და ინდოეთის ისტორიის შედარებითი შესწავლა“¹.

საბჭოთა ისტორიკოსთა ნაშრომებში, რომლებიც შუა აზიის ისტორიას შეეხება, ეს საკითხი ფართოდ და დამაჯერებლად არის განხილული.

მაგრამ ანალოგიური კითხვა მკვლევარს შეიძლება ამიერკავკასიის შესახებაც წამოეჭრა. ვფიქრობთ, უინტერესო არ იქნება მოვიხილოთ საქართველო და ამიერკავკასია ინგლისისა და საფრანგეთის ახლოაღმოსავლურ გეგმებში. ეს თავისთავად

¹ Объединенная научная сессия, посвященная прогрессивному значению присоединения Средней Азии к России, Ташкент, 1959, стр. 77.

იქნება პასუხი კითხვისა, თუ რატომ იყო უფრო პროგრესული საქართველოს შეერთება რუსეთთან, ვიდრე დასავლეთის რომელიმე სხვა ქვეყანასთან, რომელიც ამ დროს ახლოაღმოსავლური პლაცდარმისათვის იბრძოდა.

ახლო აღმოსავლეთში სტრატეგიული ბაზებისათვის ბრძოლა არ წარმოადგენდა მარტო რუსეთის ცარიზმის საგარეო პოლიტიკის ინტერესს და „აღმოსავლეთის საკითხიც“ არასოდეს ყოფილა მისი მონაპოვია. კოლონიური დაპყრობებისა და ძარცვისაკენ მისწრაფება კაპიტალისტური განვითარების გზაზე შემდგარ მსხვილ ევროპულ სახელმწიფოთა საგარეო პოლიტიკის ძირითადი ტენდენცია იყო. დიდი ბრიტანეთის იმპერია, რომელიც ჯერ კიდევ კაპიტალის პირველ დაგროვების პროცესში ევროპაში უდიდესი კოლონიური სახელმწიფო გახდა, ბურჟუაზიული რევოლუციის გამარჯვებისა და სამრეწველო გადატრიალების შემდეგ გააფთრებულ ბრძოლას ეწეოდა ახალი კოლონიური სამფლობელოების დაპყრობისათვის და ცდილობდა ახლო აღმოსავლეთში გაეჩინა არამარტო გასაღების ბაზარი და ნედლეულის წყაროები, არამედ სტრატეგიული ბაზები ინდოეთთან უახლოესი სავაჭრო გზების სრული დასაკუთრებისა და უშიშროებისათვის. ნაპოლეონის დამარცხების შემდეგ ევროპაში რუსეთის ძალისა და ავტორიტეტის სწრაფი ზრდით შემფოთებული ინგლისის მმართველი წრეები პირველი რიგის მიზნად რუსეთის ძლიერების შესუსტებას, კერძოდ, მისთვის ახლო აღმოსავლეთის პოზიციების წართმევას ისახავდნენ. ამ ამოცანის განხორციელებისათვის ბრძოლაში ისინი ეყრდნობოდნენ თურქეთისა და ირანის მმართველ წრეებს, რომლებიც ყირაიმიდან და კავკასიიდან რუსეთის განდევნის და აქ ძველი სამფლობელოების აღდგენისათვის გააფთრებულ ბრძოლას ეწეოდნენ. ინგლისის მმართველ წრეებს მიაჩნდათ, რომ წინა აზიაში, რომლის სტრატეგიული დაპყრო-

ბა რუსეთმა ინგლისს უკვე „დაასწრო“, ირან-თურქეთის მფლობელობის აღდგენა უზრუნველყოფდა მის (ინგლისის) ეკონომიკურ და პოლიტიკურ გაბატონებას და შეუნარჩუნებდა უახლოეს გზებს ინდური კოლონიების შეუფერხებელი ძარცვისათვის.

XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან ახლო აღმოსავლეთისადმი ინტერესი ძლიერდება საფრანგეთის მმართველ წრეებშიც. ნაპოლეონის ეპოქაში კი, საფრანგეთი ამიერკავკასიაში ირანულ-თურქულ დამპყრობლურ ღონისძიებათა პირველი ორგანიზატორი და სულისჩამდგმელია, ნაპოლეონის დამარცხების შემდეგაც მეორეხარისხოვან პოზიციებზე ჩამოქვეითებული საფრანგეთის მთავრობა ახლოაღმოსავლური პოზიციების დაპყრობას შეუწელებელი ინტერესით ეკიდება, მაგრამ ამიერიდან მისი ღონისძიებანი უპირატესად რუსეთის წინააღმდეგაა მიმართული და ინგლისის მმართველ წრეებთან კავშირში წარმართავს კავკასიური პოზიციიდან რუსეთის განდევნის პოლიტიკას.

სიმართლეს მოკლებულია და კაპიტალისტური ინგლისისა და საფრანგეთის დამპყრობლურ-ანექსიონისტური პოლიტიკის შენიღბვა-გამართლებას ემსახურება ბურჟუაზიული ისტორიკოსების ვერსია იმის შესახებ, რომ თითქოს ინგლისსა და საფრანგეთს ირან-თურქეთის მფარველობა ეწადათ, როცა რუსეთს ებრძოდნენ ახლო აღმოსავლეთში, რომ თითქოს ამიერკავკასიის ხალხების კოლონიური უღლისაგან გამოხსნა და დამოუკიდებლობის აღდგენა იყო მათი მცდელობის ძირითადი მიზანი.

XVIII—XIX საუკუნეებში ახლო აღმოსავლეთის დაპატრონებისათვის რუსეთის ცარიზმისა და ევროპის კაპიტალისტური სახელმწიფოების დაუცხრომელი დიპლომატიური და

შეიარაღებული ბრძოლების სრული და ობიექტური სურათი მხოლოდ საბჭოთა ისტორიკოსებმა აღადგინეს.

საბჭოთა ისტორიკოსების ნარკვევებში გაშუქებულია არამარტო აღმოსავლეთის საკითხის წარმოქმნის მიზეზები და სოციალურ-პოლიტიკური შინაარსი, არამედ ის ობიექტური შედეგებიც, რაც ახლო აღმოსავლეთის და წინა აზიის ხალხებისათვის დიდი სახელმწიფოების დამპყრობლურ პოლიტიკას მოჰქონდა.

უდავოა, რომ ინგლისიც და საფრანგეთიც XVIII—XIX საუკუნეთა მიჯნაზე სოციალურ-ეკონომიკური ცხოვრებისა და კულტურის დონით რუსეთზე მაღლა იდგნენ, ფეოდალურ-ბატონყმური ურთიერთობიდან განთავისუფლებული ეს ქვეყნები სწრაფ აღმავლობას განიცდიდნენ. ისიც ფაქტია, რომ ცარიზმი დაპყრობილი ხალხების ძარცვაში საფრანგეთისა და ინგლისის კოლონიზატორებს დიდად არ ჩამოუვარდებოდა. მაგრამ საკითხის დასმა იმ თვალსაზრისით, თუ ამ დამპყრობთაგან რომელი იყო „უკეთესი“, არ შეიძლება. პირველ ყოვლისა აქ გარკვეული უნდა იქნეს ის კონკრეტული გეგმები, რომელსაც თითოეული დამპყრობელი მხარე ისახავდა ჯვკვანოში.

კავკასიისათვის ინგლისისა და საფრანგეთის ბრძოლის მთელი ისტორია ნათლად გვიდასტურებს, რომ ორივე ეს ქვეყანა პირველი რიგის ამოცანად ახლო აღმოსავლეთის ორ უმსხვილეს ქვეყანაში — თურქეთსა და ირანში გაბატონებას თვლიდნენ, რადგან სწორედ ეს ქვეყნები ფლობდნენ შავი და კასპიის ზღვების ოქროს გასაღებს და დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ გზებს ხსნიდნენ. თურქეთიც და ირანიც ამ დროს მსხვილ და ძლიერ სახელმწიფოებრივ ერთეულებს წარმოადგენდნენ და მათი პოლიტიკური დაპყრობა, მათი კოლონიად გადაქცევა ორივე მხარისათვის გამორიცხული ჩანდა. ევროპის

პოლიტიკური წონასწორობის იდეა, რასაც ამ დროს ინგლისის, რუსეთის, საფრანგეთის, ავსტრიის და პრუსიის დიპლომატია წინა პლანზე აყენებდა, საერთოდ გამორიცხავდა თურქეთისა და ირანის, როგორც პოლიტიკური ერთეულების მოშლას და რომელიმე მოქიშპე ქვეყნისათვის მიკუთვნებას. უფრო რეალური ჩანდა ეკონომიკური ექსპანსია — მდიდარ შესაძლებლობათა მქონე ახლოაღმოსავლური ქვეყნების გადაქცევა ინგლისური ან ფრანგული პროდუქციის გასაღების ბაზრად და მეტროპოლიის მრეწველობისათვის საჭირო სანედლეულო დანამატად იმ სიტუაციაში თითქმის უზრუნველყოფილი ჩანდა.

ინგლისისა და საფრანგეთის ბურჟუაზიას გააჩნია იმის ღრმა რწმენა, რომ თავისუფალი ვაჭრობის ვითარებაში იგი ყოველთვის დაჩაგრავდა მეტოქე ქვეყნების ბურჟუაზიას. ინგლისელ და ფრანგ დიპლომატებს ისიც კარგად ესმოდათ, რომ ეკონომიკური გაბატონება თურქეთსა და ირანში უნდა მომხდარიყო ამ ქვეყნების მმართველი წრეების მხარდაჭერით. ასეთი მხარდაჭერის მოპოვებას კი ამ წრეების ინტერესების გათვალისწინება და მათი დაკმაყოფილება სჭირდებოდა. ჩვენთვის უკვე ცნობილია, რომ თურქეთისა და ირანის პირველი რიგის ინტერესებს ამ დროისათვის წინა აზიის პლაცდარმიდან რუსეთის განდევნა და კავკასიაში აღრიზღელი ბატონობის აღდგენა შეადგენდა. ინგლისიც და საფრანგეთიც საიმოვნებოთ მიდიოდნენ ამ „დამოზოგად“ და თურქეთის სულთანს და ირანის შაჰს გულუხვად სთავაზობდნენ იმას. რასაც თვითონ არ კარგავდნენ. ამიერკავკასიაში თურქეთ-ირანის ძალაუფლების აღდგენა მათთვის ორი მოსაზრებით იყო ხელსაყრელი: ევროპის კონტინენტზე მეტისმეტად მომძლავრებულ რუსეთს ხელიდან ეცლებოდა ახლო აღმოსავლეთის პლაცდარმი და მუდმივი საფრთხის ქვეშ რჩებოდა მისი საზღვარი, მეორეც — თურქული და ირანული ხიშტები კავკასიაში საიმედო მცველი

იქნებოდა ინგლისური და ფრანგული პროდუქციისა და ქვეყნის კოლონიურ ძარცვას უშიშარს გახდიდა.

ამრიგად, კავკასიაში ინგლისელი და ფრანგი კოლონიზატორების პოლიტიკის წარმატება ფაქტიურად აქ თურქეთ-ირანის ძალაუფლების აღდგენას ნიშნავდა. ოღონდ ყველაფერი ეს ირანელი და თურქი ჯარისკაცების სისხლით უნდა განხორციელებულიყო. ინგლისისა და საფრანგეთის მმართველ წრეებს სამაგიეროდ ოქრო და იარაღი არ ენანებოდათ.

მაგრამ ჩვენთვის ხომ ცნობილია, რას ნიშნავდა ირანისა და თურქეთის ბატონობის აღდგენა კავკასიაში? ირანიც და თურქეთიც ამ დროს ჩამორჩენილნი იყვნენ, მათს მოდუნებულ ეკონომიკას წინსვლისათვის სასიცოცხლო ძალები აკლდა. სულთნისა და შაჰის ხაზინა დაპყრობილი ქვეყნების თავშეუკავებელი ძარცვით ივსებოდა. ცხადია, თურქეთ-ირანის უღელქვეშ კავკასიელი ხალხების სამეურნეო ცხოვრება და კულტურა მუდმივი ჩამორჩენილობისა და გაჩანაგებისათვის იყო განწირული, რომ არაფერი ვთქვათ იმ ინტენსიურ ასიმილაციაზე, რაც ირან-თურქეთის პოლიტიკის ერთ-ერთ ძირითად კომპონენტს შეადგენდა და ქართველი და სომეხი ხალხებისათვის მომავლდინებელ საფრთხედ უნდა გამხდარიყო.

ინგლისელი და ფრანგი კოლონიზატორები კავკასიიდან რუსეთის განდევნისათვის ბრძოლაში კავკასიელი ხალხის გულისმოგებას ცდილობდნენ. ისინი მათ დამოუკიდებლობას აღუთქვამდნენ, მაგრამ ვინ არ იცის დაპირებათა ფასი ბურჟუაზიულ პოლიტიკაში?

შემთხვევითი როდია, რომ ცარიზმის კოლონიური ჩაგვრის დიდი სიმძიმის მიუხედავად, როცა ამიერკავკასიაში მოქმედებდა გააფთრებული შეიარაღებული შეტაკებანი იწყებოდა, კავკასიელი ხალხები ყოველთვის რუსეთის მხარეზე იყვნენ.

თავგამოდებით ებრძოდნენ თურქ-ირანელ დამპყრობლებსა და მათ ზურგს უკან მდგომ დასავლეთელ წაქეზებლებს.

საყოველთაოდ ცნობილია ის დიდი როლი, რომელიც თვით ამიერკავკასიელმა ხალხებმა შეასრულეს რუსეთის პოზიციების განმტკიცებისათვის ბრძოლაში. 1826—1827 წლების რუსეთ-ირანის და 1828—1829 წლების რუსეთ-თურქეთის ომებში რუს მხედრობას გვერდით ედგა ქართული და სომხური ლაშქარი. ყირიმის ომში, კავკასიის ფრონტზე რუსეთის დიდი წარმატებები ამიერკავკასიელი ხალხის საბრძოლო აქტივობით იყო შეპირობებული. ქართველები ხომ უდიდესი სიძულვილით შეხვდნენ ოსმალთა შემოსევას და მთელი ძალები მის განდევნას მოახმარეს. „უმადურებასა და ისტორიის უმეცრებაში შეცოდავს ის, — წერს აკად. ე. ტარლე, — ვინც სათანადოდ ვერ შეაფასებს იმ ძალზე არსებით როლს, რომელიც კავკასიის ფრონტმა შეასრულა 1853—1855 წლების ომში, და იმ მაღალ მორალურ მამაცობას, რომელიც გამოამჟღავნეს საქართველოს, სომხეთის, აზერბაიჯანის სახალხო მასებმა მშობლიური მიწა-წყლის დაცვის საქმეში თურქეთის ხარბი დამპყრობლური გეგმებისაგან, რომელიც დიდად იყო წახალისებული მოკავშირეების (უფრო ზუსტად ინგლისელების) მიერ, მის ყველაზე უფრო აულაგმავ ყაჩაღურ ფორმებში“¹.

პრაქტიკა ჭეშმარიტების სასინჯი ქვაა. 1918—1920 წლებში ამიერკავკასიის ხალხებმა პრაქტიკულად გამოსცადეს დასავლეთის სახელმწიფოზე დამოკიდებულების მძიმე შედეგები. რა მოჰყვა რუსეთიდან ჩამოცილებას და ინგლის-ამერიკელ იმპერიალისტებზე ორიენტაციის აღების იმ პოლიტიკას, რომელიც ამიერკავკასიელი ხალხების ინტერესების საპირისპიროდ აქ გაბატონებულმა ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტურმა

¹ Э. Т а р л е, Крымская война, т. II.

პარტიებმა განახორციელეს? დასავლელი კოლონიზატორები მხოლოდ იმას ისწრაფოდნენ, რომ ამიერკავკასია საბჭოთა რუსეთზე თავდასხმის პლაცდარმად გადაექციათ და ჩაეხშოთ ამიერკავკასიელი ხალხების რევოლუციურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა. ამასთან, ისინი უწყალოდ ძარცვავდნენ ამიერკავკასიას, აბუჩად იგდებდნენ მის ხალხებს; აწარმოებდნენ მოსაშხადებელ მუშაობას სამუდამო კოლონიური დამონებისათვის, აზიტომ იყო, რომ ამიერკავკასიის მშრომელი მასების ბრძოლას ოკუპანტების წინააღმდეგ მკაცრი, შეუპოვარი ხასიათი ჰქონდა. ამ ბრძოლაში ამიერკავკასიის მშრომელი მასების იმედი. სწორედ საბჭოთა რუსეთი იყო, სადაც ცარიზმი დასამარდა და იმპერიის კოლონიური ხალხების სოციალური და ეროვნული ჩაგვრისაგან საბოლოო განთავისუფლების ლენინური პოლიტიკა ხორციელდებოდა.

სავსებით კანონზომიერია და თავისი შინაარსით პროგრესულია ხალხის ბრძოლა დამოუკიდებლობისა და ეროვნული სუვერენიტეტისათვის. ხალხის კოლონიური ჩაგვრა-დამონება. რა სახითაც არ უნდა იყოს იგი, ბოროტებაა, მაგრამ პოლიტიკური რეალობა ასეთია: საქართველოს და ამიერკავკასიის რუსეთის მფლობელობაში შესვლა ირან-თურქეთის და მათ ზურგს უკან მდგომი ინგლის-საფრანგეთის კოლონიურ ბატონობასთან შედარებით უკეთესი გამოსავალი იყო. ეს იყო ამ ხალხების ფიზიკური გადაარჩენა, მტკიცე საწინდარი მათი შემდგომი პროგრესისათვის.

საქართველოს რუსეთთან შეერთების დიდი უპირატესობა, გასათვალისწინებელია ერთი ფრიადმნიშვნელოვანი ფაქტორის თვალსაზრისითაც:

ეს უპირატესობა ამ შეერთების ის ობიექტურად ისტორიული პერსპექტივაა, რამაც საბოლოო ჯამში ქართველი ხალხი რუს ხალხთან და რუსეთის იმპერიაში შემავალ სხვა ხალხებთან ერთად დიდ სოციალისტურ რევოლუციამდე, სოციალური და ეროვნული ჩაგვრის სრული ლიკვიდაციისა და ეროვნული აღორძინების ეპოქამდე მიიყვანა.

ექსპლუატატორული რეჟიმის დამხობისა და სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებისათვის რუსეთისა და იმპერიის შემადგენლობაში შემავალი არარუსი ხალხების ერთობლივ ბრძოლაზე ბევრია დაწერილი, მას ვერაფერს დაეუმატებთ. აღენიშნავთ მხოლოდ იმ მთავარ მომენტებს რუსი და ქართველი ხალხის ერთობლური ბრძოლებისას, რამაც საბოლოოდ ჩვენი ქვეყანა დიად ისტორიულ გამარჯვებამდე მიიყვანა.

მეფის რუსეთში ჯერ კიდევ XIX საუკუნის პირველ მეოთხედშივე დაიწყო რევოლუციური ვულკანის მოქმედება. 1825 წელს სენატის მოედანზე ზარბაზნების ქუხილას ექო მთელ იმპერიას გადაწვდა. დეკაბრისტების პირველმა შეარაღებულმა გამოხვედამ თვითმკვრობელობისა და ბატონყმობის წინააღმდეგ მებრძოლ ხალხებს განთავისუფლების იმედი განუმტკიცა. ქართველ ისტორიკოსებს კარგად აქვთ ნაჩვენებთ ის კეთილისმყოფელი ზეგავლენა, რომელიც XIX საუკუნის 30-იანი წლების ქართულ საზოგადოებრივ მოძრაობაზე დეკაბრებმა მოახდინა. ცნობილია, რომ რუსეთში მოსწავლე ქართველი ახალგაზრდები აქტიური მონაწილენი იყვნენ 1859—1860 წლების რევოლუციური სიტუაციის პერიოდში სტუდენტთა მღელვარებისა, „ზემლია ი ვოლიას“ არალეგალური ორგანიზაციისა. ეს მონაწილეობა კიდევ უფრო გაფართოვდა მას შემდეგ, როცა რევოლუციური მოძრაობის ასპარეზზე ნაროდნიკები გამოვიდნენ.

XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან რუსეთი სწრაფად მო-

აბიჯებდა წინ რევოლუციისაკენ. 80—90-იან წლებში ჯუსეთის მუშათა კლასმა მთელ მსოფლიოს უკვე დაანახა თავისი მაღალი რევოლუციური სულისკვეთება, ხოლო საუკუნის მიწურულიდან თანდათანობით მსოფლიოს რევოლუციური მოძრაობის ცენტრმა რუსეთში გადმოინაცვლა.

რუსეთის პროლეტარიატმა ცარიზმის და კაპიტალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში იმპერიის ყველა ჩაგრული ხალხის პროლეტარიატი გააერთიანა. თვითმპყრობელური-მემამულური რეჟიმის წინააღმდეგ პირველსავე დიდ სახალხო რევოლუციაში, რომელიც რუსეთის პროლეტარიატმა წამოიწყო, საქართველომაც თავისი საბრძოლო უბანი დაიკავა. ერთი დიდი და კეთილშობილური მიზანი თვითმპყრობელობის დამხობა და ექსპლუატატორული რეჟიმის ლიკვიდაცია — რუსეთის იმპერიის ყველა ეროვნების მშრომელ მასებს ერთიან ინტერნაციონალურ ძალად აერთიანებდა.

სხვაგვარი იყო ამ პერიოდში, ეთქვამთ, ინგლისის მუშათა კლასის დამოკიდებულება კოლონიური ქვეყნების მუშათა კლასის მიმართ. რიგი ისტორიული თავისებურებათა შედეგად, ინგლისის მუშათა კლასი მთელი ათეული წლების განმავლობაში აღმოჩნდა თავისივე ბურჟუაზიის ზეგავლენის ქვეშ. ამან ინგლისი რევოლუციურ გარდაქმნათა პერსპექტივებს დიდი დროით და მანძილით დააშორა, ხოლო ინგლისის მუშათა კლასის ზედაფენას კოლონიური ქვეყნის მუშათა კლასის მიმართ გულგრილი, ზოგ შემთხვევაში მტრული დამოკიდებულების ჩვევები გაუღვივა. 1920 წლის კომუნისტური ინტერნაციონალის მეორე კონგრესზე ინგლისის სოციალისტური პარტიის წარმომადგენელი კრელჩი არ ფარავდა, რომ „რიგითი ინგლისელი მუშა დალატად ჩათვლიდა დამონებულ ხალხთა აჯანყებისადმი დახმარებას ინგლისის ბატონობის წინააღმდეგ“.¹

რუსეთის პროლეტარიატმა პირველმა მიიტანა იერიში 1905—1907 წლებში თვითმპყრობელობის ბურჟუაზიულ და ძირფესვიანად შეარყია იგი. რუსეთის პროლეტარიატი იდგა ახალი რევოლუციური აღმავლობის ავანგარდში 1910—1914 წლებში, როცა ცარიზმის სუსხიანი რეაქციის შემდეგ ისევ დღის წესრიგში დადგა ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის განხორციელება. რუსეთის პროლეტარიატმა 1917 წ. პეტროგრადში დაამხო ცარიზმი და დასაბამი მისცა ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ რევოლუციას მთელ იმპერიაში. რუსეთის პროლეტარიატს პირველს ხედა წილად აფრორის ზარბაზნების ქუხილში იმპერიის ყველა მშრომელისათვის და მთელი მსოფლიოს ჩაგრული ხალხებისათვის ემცნო ახალი ეპოქის დასაწყისი — დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვება.

რუსეთის პროლეტარიატის და რუსეთის იმპერიის ხალხების პროლეტარიატის საბრძოლო ერთობა რომ არა, ისე შეუძლებელი იქნებოდა სოციალისტური რევოლუციის წარმატებით დაგვირგვინება.

რუსეთში ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების შემდეგ ამიერკავკასიის ბურჟუაზიამ, ნაციონალისტურმა პარტიებმა, დამნაევმა, მუსავატებმა, სოციალ-ფედერალისტებმა, მენშევიკებმა ექსპლუატატორული კლასების ინტერესთა შესაბამისად ამიერკავკასია იძულებით მოგლიჯეს რუსეთს და დასავლური კაპიტალისტური სახელმწიფოების დახმარებით აქ თავიანთი დიქტატურა დაამყარეს.

1918 წლის 26 მაისს მენშევიკებმა დიდი ზარ-ზეიმით გამოაცხადეს საქართველოს დამოუკიდებლობა. ეს თარიღი მათ საქართველოს ისტორიაში ახალი დიადი ეპოქის დასაწყისად გამოაცხადეს.

ეს, თითქოს, ასედაც უნდა ყოფილიყო. საქართველოს პროგრესული ძალები ხომ მთელი XIX საუკუნის მანძილზე დაუღალავად იბრძოდნენ ცარიზმის კოლონიური უღლის დამსხვრევისა და ქართულ სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის. თითქოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მესვეურთა იდეამ ფრთები შეისხა: საქართველო, როგორც დამოუკიდებელი ქვეყანა, აღდგა თავის უფლებებში. ქართველმა დემოკრატიულმა ძალებმა ამ თვალსაზრისით შეხედეს 26 მაისის აქტს და დაირაზმნენ კიდევ საქართველოს ეროვნული კულტურული აღორძინებისათვის, რასაც ადრე ცარიზმი უშეშობდა გზას.

მაგრამ დამოუკიდებლობის სიტკბოება ქართველი ხალხისათვის იმ ვითარებაში მოჩვენებითი იყო. „საქართველოს ეს დამოუკიდებლობა, მიუთითებდა ვ. ი. ლენინი, ყოვლად აშკარა მოტყუებად იქცა. — სინამდვილეში ეს არის საქართველოს ოკუპაცია და სრული დაპყრობა გერმანელა იმპერიალისტების მიერ, გერმანული ხიშტების კავშირი მენშევიკურ მთავრობასთან ბოლშევიკი მუშებისა და გლეხების წინააღმდეგ“¹.

ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციით დამფრთხალი მენშევიკები საბოლოოდ ქართული ეროვნული ბურჟუაზიის ინტერესების გამომხატველ პარტიად ჩამოქვეითდნენ. სოციალისტური იდეალები მათ ბურჟუაზიული პროგრამის ამაღამისათვის მოიტოვეს. ეროვნულ დამოუკიდებლობას ძალუფლებისაგან გზის გაკაფვისათვის საფარად იყენებდნენ².

საქართველოს მშრომელებმა „დამოუკიდებლობის“ აღიარებისთანავე იგრძნეს, რომ მთავრობა მათ დემოკრატიული

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 28, გვ. 7—8.

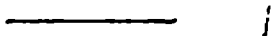
² საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. VI, გვ. 588.

და დამოუკიდებელი რესპუბლიკის აბრის მიღმა ჩაგვრის უფრო მძიმე უღელს უმზადებდა. ამიტომ იყო, რომ მთელი 1918 წლის მანძილზე საქართველოში გლეხთა მოძრაობას ხანძარი არ ჩამქრალა. მენშევიზმის დიქტატურის განმავლობაში საქართველოს მშრომელები შეუწელებლად ებრძოდნენ ჯერ გერმანელ, შემდეგ ინგლისელ და ამერიკელ ოკუპანტებს. ებრძოდნენ ბურჟუაზიის მესვეურებს და ესწრაფოდნენ საბჭოთა რუსეთთან ერთიანი ფრონტის აღდგენას. საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებისათვის ბრძოლა, საბჭოთა რუსეთთან ერთად თეთრგვარდიული კონტრრევოლუციის და უცხოური ინტერვენციის დათრგუნვა. 1918—1921 წლებში საქართველოს მშრომელი მასების ცხოვრების მთელ შინაარსს მოიცავდა.

ეს ბრძოლა, როგორც ცნობილია, გამარჯვებით დაგვირგინდა 1921 წლის თებერვალში და ამ ისტორიულ აქტშიც გადამწყვეტი როლი შეასრულა საბჭოთა რუსეთმა, რომლის წითელი არმია აჯანყებული ქართველი მუშებისა და გლეხების გვერდით აღმოჩნდა.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წინასიტყვაობა	3
1783 წლის ტრაქტატი	5
საქართველოს რუსეთთან შეერთება	35
ქართული საზოგადოებრივი აზრი რუსეთთან საქართველოს შე- ერთების შესახებ	94
საქართველოს რუსეთთან შეერთების ოგიენტურად პროგრესული შედეგები	144
ეკონომიკური ცხოვრების აღმავლობა	153
ქართული კულტურის წინსვლა-განვითარება რუსეთთან თანა- ცხოვრების პირობებში	180
ქართველი და რუსი ხალხების ერთობლივი ბრძოლა ცარიზმისა და კაპიტალიზმის წინააღმდეგ	207

რედაქტორი მ. ღუმბაძე, გამომცემლობის რედაქტორი გ. გიგაური.
მხატვარი ნ. ლაფაჩი, მხატვრული რედაქტორი კ. ტუხაშვილი
ტექნიკური რედაქტორი ნ. აფხაზავა, კორექტორები: ნ. თავაძე და ნ. კირ-
თაძე, გამომშვები მ. წიფწივაძე

ს. ბ. № 426.

გადაეცა წარმოებას 18/VIII-76 წ. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 28/VI-77 წ

საბეჭდი ქაღალდი № 1, 70×108¹/₃₂. პირობ. ნაბეჭდი თაბახი 9.63.

საალრიცხო-საგამომცემლო თაბახი 8.62.

უე 06935. ტირაჟი 2.000. შეკვ. № 1302.

ფასი 1 მან.

გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“ თბილისი, მარჯანიშვილის 5.

საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს გამომცემლობათა,
პოლიგრაფიისა და წიგნის ვაჭრობის საქმეთა სახელმწიფო
კომიტეტის სტამბა № 1. თბილისი, ორჯონიკიძის ქ. № 50.